

**T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI (SDÜ İLE ORTAK)**

PAMPHYLIA BÖLGESİ SUR SİSTEMLERİ VE KAPI YAPILARI

Numan Emin ÜNVER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS

BURDUR-2019

**T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI (SDÜ İLE ORTAK)**

PAMPHYLİA BÖLGESİ SUR SİSTEMLERİ VE KAPI YAPILARI

Numan Emin ÜNVER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS

Jüri: Prof. Dr. İsa KIZGUT

Jüri: Doç. Dr. Fikret ÖZCAN

BURDUR-2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/05/2019 tarih ve 2019/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 02/07/2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan NUMAN EMİN ÜNVER 'in "Pamphylia Bölgesi Sur Sistemleri ve Kapı Yapıları" konulu tez çalışması Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. B. Ayça POLAT BECKS

ÜYE

: Prof. Dr. İsa KIZGUT (Akdeniz Üniversitesi)

ÜYE

: Doç. Dr. Fikret ÖZCAN (SDÜ)

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYANI

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Pamphylia Bölgesi Sur Sistemleri ve Kapı Yapıları” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, yaralandığım eserlerim kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Numan Emin ÜNVER
02.07.2019

ÖNSÖZ

İlk çağlardan günümüze değin Anadolu toprakları birçok topluma ev sahipliği yapmış, antik dönemin en büyük krallık ve imparatorluklarının oluşumuna, gelişimine, savaşlarına ve yıkılışına tanıklık etmiştir. Anadolu, özellikle coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde önemli olayların yaşandığı bir yer olmuştur. İkliminin ve arazisinin yaşamaya uygun olması, Anadolu coğrafyasına yakın olan tüm topluluklarda burada yaşama isteği uyandırmıştır. Bu nedenledir ki Anadolu’da hemen hemen her döneme ve devlete ait buluntulara rastlanabilmektedir. Tarihin her döneminde cazibe merkezi olan Anadolu; daima fetih ve istilalarla farklı devletlerin eline geçmiştir. Bu sebepten ötürü antik kentlerin savunma sistemleri her daim önem arz etmiştir.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim sırasında benden hiçbir zaman desteğini esirgmeden adeta akademik hayatımda bir yol gösterici olan pek kıymetli danışman hocam Sn. Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS başta olmak üzere; engin tecrübeleri ve bilgisi ile güler yüzünü bizlerden esirgmeden ufkumuzu aydınlatmaya çalışan değerli hocam Sn. Doç. Dr. Ralf Heinrich BECKS’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hem lisans hem de yüksek lisans eğitimim boyunca bana her zaman destek olan sınıf arkadaşım, ev arkadaşım ve dahi yol arkadaşım olan biricik dostum Nazım ÜLKÜ’ye teşekkür ederim.

Doğduğum günden itibaren bütün hayatım boyunca yanımda olup, gerek maddi gerek manevi hiçbir desteğini benden esirgemeyen başta canım annem Kıymet ÜNVER’e ve adeta bana bir arkadaş olup her zaman yanımda duran kardeşim Tayyip Batuhan ÜNVER’e sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Pamphylia Bölgesi'nin önemli kentlerinden olan Perge, Side, Aspendos, Attaleia, Sillyon ve Lyrbe kentleri, Antalya ilinde yer almaktadır. Bu çalışmada, Pamphylia Helenistik Dönem savunma sistemi olarak inşaa edilen sur ve kapılar ele alınmıştır. Kentlerin savunma sistemleri, sur duvarları ve kapılar ayrı başlıklar altında, plan ve mimari özellikleri bakımından incelenmiştir. Ayrıca, yapılan literatür araştırmalarında arkeolojik veriler (seramik ve diğer küçük buluntular), epigrafik buluntular (yazıtlar) ile birlikte değerlendirilmiş, Pamphylia'nın Helenistik Dönem sur ve kapı sisteminin incelenmesi jeofizik yöntemlerle de desteklenmiştir. Yapılan çalışmalarda kent surlarının genel olarak birbirini dik açılarla kesen dirseklerle güçlendirildiği belirtilmiş ve sur duvarlarının tarihlendirilmesinde, duvar örgü teknikleri, işçilik özellikleri, kentte bulunan sur inşa yazıtları ve arkeolojik buluntulardan faydalanılmıştır. Pamphylia Kenti Helenistik Dönem surlarının iki evreli olduğu sonucu çıkmaktadır. Buna göre surların ilk evresi, MÖ 4. yy'ın son çeyreğinden MÖ 3. yy ortalarına, ikinci evresi ise MÖ 3. yy ortası-MÖ 2.yy başlarına tarihlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Pamphylia kentleri, Antik sur, Antik Kapılar

ABSTRACT

Perge, Side, Aspendos, Attaleia, Sillyon and Lyrbe Cities, which are important cities of Pamphylia Region, are located in Antalya province. In this study, The fortifications and gates built as the Pamphylia Hellenistic Period Defense System were dealt with. The city's defense systems, fortification walls and gates were examined under separate headings in terms of their plan and architectural features. In addition, archaeological data (ceramics and other small finds) were evaluated together with epigraphic finds (inscriptions) in the literature search, and the examination of the Hellenistic Period wall and gate system of Pamphylia was supported by geophysical methods. In the studies conducted, it was stated that the city walls were strengthened by the elbows that cut each other at right angles, and the walls were dated with the techniques of masonry, workmanship, city building inscriptions and archaeological finds. Pamphylia City is the end of the Hellenistic period, where the walls are of two phases. According to this, the first phase of the city walls should be dated from the last quarter of the 4th century BC to the middle of the 3rd century BC, and the second phase should be dated to the middle of the 3rd century BC - the beginning of the 2nd century BC.

Keywords: Pamphylia cities, Ancient fortification, Antique Gates

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK BEYAN METNİ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
RESİMLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PAMPHYLIA BÖLGESİ

1.1. Pamphylia Adının Kökeni.....	4
1.2. Tarihi Coğrafyası.....	4
1.3. Bölgenin Tarihi.....	6
1.3.1.Arkaik ve Klasik Dönem.....	6
1.3.2. İskender ve Helenistik Dönem.....	11
1.3.3. Roma Dönemi.....	13
1.4. Kaynakları ve Ekonomisi.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

SUR SİSTEMLERİ VE KAPI YAPILARI

2.1. Sur Duvarları.....	22
2.1.1.Diateikhisma.....	26
2.1.2.Proteikhisma.....	29
2.1.3.Teikhos.....	29
2.2. Kuleler.....	30
2.3.Bastionlar.....	34
2.4. Kapı Yapıları.....	34

2.4.1.Bindirmeli Tip.....	40
2.4.2.İki Kuleli Tip.....	41
2.4.3.Alt Geçitli Kuleli Tip Kapılar.....	42
2.4.4.Avlulu Kapılar.....	42
2.4.5.Dış Avlulu Kapılar.....	44
2.4.6.Çıkış Kapıları.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGEDE YER ALAN SUR VE KAPI YAPILARI

3.1.PERGE.....	48
3.1.1.Perge Surları.....	49
3.1.1.1.Perge Surları Teknik ve İşçilik.....	52
3.1.1.2.Perge Sur Buluntuları.....	55
3.1.2.Perge Kapıları.....	56
3.1.2.1.Perge Kapıları Teknik ve İşçilik.....	57
3.1.2.2.Perge Kapı Buluntuları.....	58
3.2.SİDE.....	59
3.2.1.Side Surları.....	60
3.2.1.1.Side Surları Teknik ve İşçilik.....	61
3.2.1.2.Side Sur Buluntuları.....	62
3.2.2.Side Kapıları.....	63
3.2.2.1.Side Kapıları Teknik ve İşçilik.....	63
3.2.2.2.Side Kapı Buluntuları.....	64
3.3.ASPENDOS.....	65
3.3.1.Aspendos Surları.....	65
3.3.1.1.Aspendos Surları Teknik ve İşçilik.....	66
3.3.1.2.Aspendos Sur Buluntuları.....	66
3.3.2.Aspendos Kapıları.....	67

3.3.2.1.Aspendos Kapıları Teknik ve İşçilik.....	67
3.3.2.2.Aspendos Kapı Buluntuları.....	67
3.4.ATTALEİA.....	68
3.4.1.Attaleia Surları.....	68
3.4.1.1.Attaleia Surları Teknik ve İşçilik.....	69
3.4.1.2.Attaleia Sur Buluntuları.....	69
3.4.2.Attaleia Kapıları.....	70
3.4.2.1.Attaleia Kapıları Teknik ve İşçilik.....	71
3.4.2.2.Attaleia Kapı Buluntuları.....	71
3.5.SİLLYON.....	72
3.5.1.Sillyon Surları.....	72
3.5.1.1.Sillyon Surları Teknik ve İşçilik.....	73
3.5.1.2.Sillyon Sur Buluntuları.....	74
3.5.2.Sillyon Kapıları.....	75
3.5.2.1.Sillyon Kapıları Teknik ve İşçilik.....	75
3.5.2.2.Sillyon Kapı Buluntuları.....	75
3.6.LYRBE.....	76
3.6.1.Lyrbe Surları.....	77
3.6.1.1.Lyrbe Surları Teknik ve İşçilik.....	77
3.6.1.2.Lyrbe Sur Buluntuları.....	77
3.6.2.Lyrbe Kapıları.....	78
3.6.2.1.Lyrbe Kapıları Teknik ve İşçilik.....	78
3.6.2.2.Lyrbe Kapı Buluntuları.....	79
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	84
EKLER: RESİMLER LİSTESİ.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	127

RESİMLER LİSTESİ

Harita 1: Bölgelerin Antik Dönemdeki Konumları (<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvUGFtZmlseWE>)

Harita 2: Antalya Körfezi (Aşkım Özdzibay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.391)

Harita 3: Pamphylia ve Komşu Bölgeleri (Nur Banu Özbalta, <http://campanulaalba.blogspot.com/2017/06/perge-antik-kenti.html>, 2017)

Harita 4: Pamphylia Bölgesi ve Kentlerin Konum (Yasemin Akın, *İS. III.-V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki Toplumsal Değişimler*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012, s.15)

Resim 1: Smyrna Antik Kenti Polygonal Taş Örgülü Erken Arkaik Dönem Kent Duvarı (Meral Akurgal, *Bayraklı Höyüğü - Smyrna*, İzmir İl Kùltür ve Turizm Müdürlüğü, 2010, s.9)

Resim 2: Bindirmeli Tip Kapı (İbrahim Yılmaz, “Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakùltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014, s.87)

Resim 3: Bindirmeli Tip Kapı (İbrahim Yılmaz, “Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakùltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014, s.91)

Resim 4: Mantinea Bindirmeli Tipte Şehir Kapısı (Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri 1-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.154)

Resim 5: Stinfalos Bindirmeli Şehir Kapısı (İbrahim Yılmaz, “Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014, s, 95)

Resim 6: İki Kuleli Tip Kapı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.235)

Resim 7: Miletos'ta Kutsal Kapı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.237)

Resim 8: Miletos Arslanlı Kapı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.238)

Resim 9: Pire İki Kuleli Şehir Kapısı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.244)

Resim 10: Alt Geçitli Kuleli Tip Kapılar (<http://www.sillyon.net/content.aspx?id=1025>, 2018)

Resim 11: Avlulu Kapı (İbrahim Yılmaz, “Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014, s.92)

Resim 12: Pire Kuzey Surlarından Bir Kısım (Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.155)

Resim 13: Korint, Isthmos Kapısı (Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.156)

Resim 14: Bergama Kuzeybatı Kapısı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.239)

Resim 15: Gortis B Kapısı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.261)

Resim 16: Atina 4.Yüzyıl Sonunda Dipilon ve Kutsal Kapı (Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.161)

Resim 17: Samothrake Surlarında Çıkış Kapısı (Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.167)

Resim 18: Alabanda Surları (Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.168)

Resim 19: Perge Kent Planı (Aşkın Özdizbay, “Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge’nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel Bir Değerlendirme”, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı, C.II, Antalya, 2008, s.867)

Resim 20: Perge Aşağı Şehir Planı (Müjde Türkmen, *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.131)

Resim 21: Doğu Surlarda Düz ve Konsol Kornişli Sur Duvarı (Müjde Türkmen, “Perge Aşağı Şehir Surları”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, EUERGETES Arkeoloji Dergisi*, 2008, s.144)

Resim 22: Güney Surlarda Kazematlı Sur Duvarı (Anthony McNicoll, *Hellenistic Fortifications From The Aegean to The Euphrates*, (Edidet: N.P.Milner), Clarendon Press, Oxford, New York, 1997, s.266)

Resim 23: Güney Surlarda Kazematlı Sur Duvarındaki Seyirdim Yeri (Anthony McNicoll, *Hellenistic Fortifications From The Aegean to The Euphrates*, (Edidet: N.P.Milner), Clarendon Press, Oxford, New York, 1997, s.269)

Resim 24: Doğu Surlarda Hellenistik Kulenin (Md7) Altındaki Kemerli Kazemat (Anthony McNicoll, *Hellenistic Fortifications From The Aegean to The Euphrates*, (Edidet: N.P.Milner), Clarendon Press, Oxford, New York, 1997, s.274)

Resim 25: Perge Batı Kapısı (<https://perge2018.aktob.org.tr/galeri/>, Antalya, 2018)

Resim 26: Perge Geç Dönem Kapısı ve Yuvarlak Hellenistik Kuleler (Wilkes, J.J. *Diocletian's Palace, Split. Residence of a Retired Roman Emperor*, Sheffield, 1986, s. 282)

Resim 27: Perge Doğu Tali Kapısı (Jale İnan, “Perge Kazısı 1985 Yılı Çalışmaları”, 8. KST, Ankara, 1987, s.135)

Resim 28: Perge Güney Kapısı (Aşkın Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.404)

Resim 29: Perge Avlulu Kapı Kompleksi (Aşkın Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.416)

Resim 30: Perge Geç Dönem Güney Kapısı (<http://www.antikcagyolculari.com/antalya/perge-antik-kenti/>, Antalya, 2018)

Resim 31: Perge Geç Dönem Güney Kapısı (Nur Banu Özbalt, <https://campanulaalba.blogspot.com/2017/06/?view=sidebar>, 2017)

Resim 32: Perge, Helenistik Kent Giriş Kapısı Planı ve Görünüşü (Aşkın Özdizbay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.416)

Resim 33: Side Kent Planı (Sema Toramanoğlu, *Anadolu'da Antik Çağ Şehir Planları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.194)

Resim 34: Side Surlarının Dış Görünüşü (A. Müfid Mansel, “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1963*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.336)

Resim 35: Side Surlarının İç Kısmı (A. Müfid Mansel, “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1963*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.338)

Resim 36: Side Surlarının Kule Planları (A. Müfid Mansel, “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1963*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.341)

Resim 37: Side, Büyük Şehir Kapısı (Arif Müfid Mansel, “1946-1955 Yıllarında Pamphylia’da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar”, *Belleten*, C.XXII, S.86, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958, s.237)

Resim 38: Side, Doğu Şehir Kapısı (Arif Müfid Mansel, “Side’nin Doğu Şehir Kapısı 1966 Kazısına Dair Ön Rapor”, *Belleten*, C.XXXII, S.126, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s.140)

Resim 39: Side, Roma Dönemi Kemerli Kapı (<http://www.arkeogezgin.com/side-antik-kenti/> 2018)

Resim 40: Aspendos Kent Planı (Birol Can, *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999, s.109)

Resim 41: Aspendos Tiyatro Planı (Adnan Pekman, *Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi*, Ankara, 1989, s.224)

Resim 42: Aspendos Tiyatrosu Genel Görünüş (Adnan Pekman, *Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi*, Ankara, 1989, s.121)

Resim 43: Attaleia Kent Planı (Nuray Gökarp, *Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Koprusu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Doktora Tezi, Antalya, 2008, s.61)

Resim 44: Kaleiçi’nde Surlardan Günümüze Kalanlar (Nuray Gökalp, *Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Koprusu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Doktora Tezi, Antalya, 2008, s.4)

Resim 45: Attaleia Hadrian (Hadrianus) Kapısı

Resim 46: Hadrianus Takı ve Kulelerin Planı (Fulya Okatan, *Attaleia Kent Kapıları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2004, s.112)

Resim 47: Sillyon Antik Kenti’nin Kuzeyden Genel Görünümü (Elif Özer, Sillyon Antik Kenti’nde ve Çevresi’nde Yüzey Araştırması Projesi, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Sonuç Raporu, Denizli, 2010, s.14)

Resim 48: Sillyon Kent Planı (George E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyılar*, Arion Yayınevi, İstanbul, 1999, s.45)

Resim 49: Sillyon Sur Duvarı Örneği

Resim 50: Sillyon Surları (Haluk Abbasoğlu, “Pamphylia Hamamları”, *Anadolu’da Doğdu, Fahri Işık’a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s.224)

Resim 51: Sillyon Surları (Haluk Abbasoğlu, “Pamphylia Hamamları”, *Anadolu’da Doğdu, Fahri Işık’a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s.121)

Resim 52: Sillyon Sur Buluntuları (Haluk Abbasoğlu, “Pamphylia Hamamları”, *Anadolu’da Doğdu, Fahri Işık’a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s.122)

Resim 53: Sillyon Şehir Kapısı (<http://www.sillyon.net/content.aspx?id=1025>)

Resim 54: Sillyon İki Kuleli Şehir Kapısı Planı (Aşkıdıl Akarca, Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri-1 Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 156)

Resim 55: Sillyon İki Kuleli Şehir Kapısı (<http://www.sillyon.net/content.aspx?id=1025>)

Resim 56: Lyrbe Kent Planı (Nazlı Yıldırım, *Lyrbe Agorası*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Antalya, 2014, s.125)

Resim 57: Lyrbe Antik Kenti (Haluk Abbasoğlu, “Perge Kazısı”, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi, 2008, s.38)

Resim 58: Lyrbe Sur Duvarı (Haluk Abbasoğlu, “Perge Kazısı”, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi, 2008, s.54)

KISALTMALAR

İ.Ö.	: İsadın Önce
İ.S.	: İsadın Sonra
m.	: Metre
M.Ö.	: Miladdan Önce
M.S.	: Miladdan Sonra
yy.	: Yüzyıl
m²	: Metrekare
s.	: Sayfa
Vd.	: Ve diğlerleri
Bkz.	: Bakınız
Prof.	: Profesör
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ord.	: Ordinaryüs
C.	: Cilt
S.	: Sayı

GİRİŞ

Toplu yaşamın ortaya çıktığı andan itibaren yerleşim gören Anadolu toprakları medeniyetlerin beşiği konumundadır. Bu sebepten geçmişten günümüze kadar sürekli olarak farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve birçok yönetim şekli ile yönetilmiştir. Bu topraklar verimli ve birçok doğal zenginliğe sahip olduğu için dönemlerinin egemen güçleri her zaman bu topraklara hükmetmek istemiştir. Bunun sonucu olarak birçok farklı kültür bu topraklara yerleşmiştir. Antik yerleşimin yoğun olduğu Akdeniz Bölgesi verimli alüvyon ovaları, yaylaları, madenleri ve doğal limanlarıyla her dönem Anadolu'nun en çok ilgi gören bölgesi olmuştur. Bu yüzden ki eski zamanlardan bu yana yerli ve yabancı birçok araştırmacının ve bu konulara meraklı insanların ilgisini sürekli çekmiştir ve çekmeye de devam edecektir. Yapılan çalışmalar ve araştırmalar neticesinde bu toprakların tarihi sürekli değişirken gün yüzüne çıkmayı bekleyen daha birçok eser ve araştırılması gereken daha birçok konu olduğuna inanıyorum.

İlk çağlardan bu yana insanlarda her daim iç güdüsel olarak doğaya ve yırtıcı hayvanlara karşı bir korunma ihtiyacı vardır. Önceleri kendilerini yaptıkları silahlarla ve ateşin keşfi ile yakılan ateşlerle korumaya çalışan insan, daha sonraları toplu yaşama geçilmeye başlanması ve mimari zekanın zamanla gelişmesi ile kendilerini doğadan ve diğer canlılardan korumak için öncelikle ailelerini kapsayacak şekilde duvarlar örmek maksadıyla kendi barınaklarını inşa etmişler ve bu tehlikelerden sakınmaya çalışmışlardır.

Zamanla bu toplu yaşam giderek ilerlemiş kabileleri, köyleri hatta şehirleri oluşturmuştur. Gelişen ve değişen yaşantı sonucunda güç dengeleri ve insanların daha geniş topraklara hakim olma arzuları savaşları ve yıkımları beraberinde getirmiştir. Bu yıkımları önlemek maksadı ile insanlar şehirlerini diğer insanların işgalinden ve saldırılarından korumak için “sur” denilen büyük duvarlarla şehirlerini çevrelemişlerdir.

Sur ve kapılar, insanlar için hayati bir önem taşımaktadır. Erken dönemlerde köylerin ve kentlerin kurulacağı yerlerin güvenliği açısından sur ve kapılardan faydalanmayı bulabilmiş toplumların, devirlerinin en zengin ve en ileri uygarlıkların olduklarını

söyleyebiliriz. Çok eski çağlardan beri uygarlığın beşiği olan Anadolu, bütün tarihi yapılarda olduğu gibi sur ve kapı yapılarında da zengin bir kültüre sahiptir.

Şehir devletlerinin ortaya çıkması ile, kentin asıl koruyucuları, kenti çevreleyen surları olmuştur. Surlar yalnızca savunmanın ilk hattını oluşturmakla kalmaz aynı zamanda bir kentin dış saldırılara karşı dayanmasında ya da düşmesinde başlıca rolü oynar. Surların yapılış amaçları üç ana etmene dayanır. Birincisi, kentin güvenliğini sağlamak, ikincisi, diğer şehirler ile arasında özgür bir alan oluşturmak ve son olarak da askeri gereksinimler için kentin çevresini surlarla kapatmaktır.

Bu nedenle de öncelikli olarak, bölgenin antik dönemde hangi savaş tehlikelerine maruz kaldığını, sürekli değişen imparatorlar ve bunun sonucunda bölgenin ne gibi idari ve askeri düzenlemelerden dolayı şehir surlarıyla kendilerini korumaya aldıklarını ortaya koymak gerekmektedir. Her ne kadar Pamphylia Bölgesi topografik olarak küçük bir bölge olsa da Roma İmparatorluk sınırları içinde özellikle de Geç Dönem’de doğuya asker sevkeden bir bölge olmasıyla stratejik olarak çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bölgenin batıda, kuzeyde ve doğuda üç tarafının dağlarla ve güneyde denizle çevrili olması ve Side gibi önemli bir limana sahip olması ve ayrıca şehir surlarıyla çevrenmesi bölgeye doğal bir güç kazandırmıştır. Çünkü, kentlerin yaşadığı savaş ortamı ve dış saldırılar Pamphylia’yı da etkilemesine rağmen diğer bölgelerdeki kentlere göre Pamphylia kentlerini çok fazla etkilenmediğini görmekteyiz.

Yukarıda belirtilen özelliklerin yanında bir şehrin surları yapıldığı dönemin ve o şehrin kültürünün izini taşımakla birlikte, kentin ekonomisindeki değişimleri göstermesi açısından da önemlidir. Sur sisteminde görülen değişimler, dönemin politik olayları ile de doğrudan bağlantılıdır. Şehir planlamacılığı açısından değerlendirildiğinde ise, kent içerisindeki işlevsel bölgelerin belirlenmesi, kent surlarının takip edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Araştırmanın Amacı: Pamphylia Bölgesi hakkında çok fazla araştırmanın yapılmamış olması, bu bölge de belli başlı yerlerin kazısının yapılmış olması ve bu doğrultu da kazısı yapılmış Pamphylia Bölgesi (Perge, Side, Aspendos, Attaleia, Sillyon, Lyrbe) antik kentlerinin Sur ve kapıları hakkında bilgi vermek asıl amaç edinilmiştir. Her ne kadar

derinlemesine bir çalışma yapabilmek için gerekli donanımına sahip olunmasa da konu ile alakalı daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılarak bilgilerin derlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Kapsamı: Pamphylia Bölgesi sur sistemleri ve kapıları konulu çalışmamda Pamphylia Bölgesi tarihsel gelişimi, tarihsel coğrafyası, bölge antik kentleri hakkında bilgi verildikten sonra burada bulunan sur yapı alanları ve kapılar hakkında belirleyici unsurlara değinilerek genel bir çerçeve çizilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi: Helenistik Dönem surları, Pamphylia Bölgesi (Perge, Side, Aspendos, Attaleia, Sillyon, Lyrbe) gibi kentlerin etrafını kapsayacak şekilde çevirmektedir. Daha önceden kaleme alınmış çalışmalar incelenerek bir yol çizildikten sonra bu çalışmalarda adı geçen eserler incelenmiş, buradan alınan bilgiler kaynakları belirtilerek araştırmaya eklenmiştir.

Kaynaklardan edinilen bilgiler görseller ile desteklenerek ele alınan konuların daha anlaşılır olması sağlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PAMPHYLIA BÖLGESİ

1.1.Pamphylia Adının Kökeni

Pamphylia kelimesinin tamamen Yunancada “içinde bütün kabilelerin ikamet ettiği yer” ya da “bütün kabilelerden bir arada iskan edilenler” anlamına geldiği görülmektedir. Bu nedenle bölgede birçok Yunan köklü kabilelerin yaşadığını düşünmemiz mümkündür¹. İsmi ise Argoslu Mopsos’un kızı veya üvey kız kardeşi olan Pamphylia’dan dolayı verildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır².

1.2.Tarihi Coğrafyası

Pamphylia, bugün doğuda Dağlık Kilikia (Kilkia Trakhia), batıda Lykia ve kuzeyinde ise Pisidia ile komşudur. Güneyinde ise antik ismiyle Pamphylion Pelagos, yani Antalya Körfezi bulunmaktadır (Bkz. Harita 1/2/3)³. Günümüzde bu bölge Antalya ilinin doğu kesimini tümüyle içine almaktadır.

Bu bölgeye bakıldığında geçmişteki isminden anlaşılabileceği gibi sarp ve engebeli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bölge dağları genellikle çetin sarp, etekleri zirvelerine kadar kayalık ve taşlık, ormanlık veya makilik ve genel itibariyle susuzdur. Yüksek kesimlerinde bulunan yaylalarda ormanlık arazileri fazladır. Çam, katran, köknar ve andız bölgenin en yaygın ağaç cinsleridir⁴. Ilıman bir iklimi, verimli toprakları ve ulaşımındaki stratejik konumu nedeniyle Pamphylia Bölgesinin, Paleolitik Çağdan beri yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir⁵.

¹ Burhanettin Demirtop, *Antik Çağ’da Batı Kilikiya İle Doğu Pamphylia Arasındaki İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009, s.3.

² Fahri Işık, *Pamfilya ve Anadolu Gerçeği*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul. 2005, s.5.

³ Nurgül Demirtaş, *Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia’da Hermes*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s.35.

⁴ Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul, 1989, s.322

⁵ Pamphylia Ovasını sınırlayan Karain, Öküzini gibi mağaralarda Paleolitik Dönem tespit edilmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Olbia- Korakesion arası Pamphylia'nın doğu-batı sınırı olarak kesin kabul görmüştür⁶. Pamphylia'nın asıl çekirdeğini oluşturan ovalık kısım kabaca üçgen formunda 1500 km²'lik bir düzlüktür⁷. Kalker terasların çevrelediği düzlük kısmın güneyinde korunaklı limanlar oluşmuştur. Sahilin iç kesimle bağlantısına baktığımızda ise, antik dönemde iç kısımlara kadar ulaşım elverişli Kestros (Aksu) ve Eurymedon (Köprüçay) gibi büyük nehirlerle sağlandığını görürüz (Bkz. Harita 4)⁸.

Bölgenin bitki örtüsü kıyılarda maki ve ormanlık bir yapıya sahiptir. Genelde tüm kıyı boyunca makilik alanlar hakimdir. Bu alan bazı bölümlerde kızılçam ile yer değiştirmesine rağmen makilik saha olma özelliğini korumaktadır. Bunun oluşmasında en önemli faktörlerden biri Akdeniz'in daha nemli, özellikle yazın bağıl nem yönünden zengin olması ile de ilgilidir.⁹

Topografik olarak küçük olmasına rağmen coğrafi konumunun sağladığı yerel zenginliği nedeniyle Pamphylia Bölgesi Roma İmparatorluğu'nda önemli bir yere sahip olmuştur. Bölge öncelikle *Tabula Pentingeriana*'da ana güzergah olarak verilen doğu-batı uzanımlı sahil yolunun üzerinde yer almaktaydı¹⁰. Akdeniz sahilindeki konumundan dolayı erken dönemlerden itibaren Batı ile Doğu arasındaki gerek deniz ulaşımı gerekse ticaret ağının merkezi olmuştur¹¹.

Araştırmalarda, Pamphylia Ovası antik dönemlerde tarım ve hayvancılık yapmaya elverişli bir bölge olduğunu görmekteyiz. Lyrboton Kome'den ele geçen ve Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta, Pamphylia Bölgesindeki zeytin yetiştiriciliği ve zeytin

⁶ Arif Müfid Mansel, "Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları", *Atatürk Konferansları 1: 1964*, s.216.

⁷ Aşkın Özdzibay, *Pamphylia - Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel bir Değerlendirme*, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, II. Cilt, Akmed Yayınları, Antalya, 2008, s.839.

⁸ Wolfram Martini, "Topographie und Architektur", in: *H. Abbasoğlu - W. Martini (Hrsgg.), Die Akropolis von Perge. Survey und Sondagen 1994-1997*, Mainz, 2003, s.14.

⁹ İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul, 1997, s.9.

¹⁰ Burak Takmer ve Nihal Tuner Önen, "Batı Pamphylia'da Yol Araştırmaları I: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergâhında Yeni Bir Yol Kalıntısı", *Adalya* 10, 2008, s.111.

¹¹ Takmer ve Önen, 2008: 111.

festivalinden bahsedilmektedir¹². İ.S. 4. yüzyılın ortalarında Pamphylia Bölgesi çok verimli ve kendi kendine yetebilen bir bölge olarak tanımlanır ve bölgenin ayrıca çok fazla zeytinyağı üretilip diğer bölgelere de gönderdiğinden bahsedilir¹³. Pamphylia zeytinyağının IV. yüzyılda Skythia'ya kadar ihraç edildiği bilinmektedir¹⁴. Buradan tarım zenginliğinin Geç Dönem'de de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca antik dönemde önemi büyük olan zeytin ezme işliklerinin bölgede çok sayıda tespit edilmesi de zeytinyağı üretimini doğrular niteliktedir¹⁵.

1.3. Bölgenin Tarihi

1.3.1. Arkaik ve Klasik Dönemi

Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu açısından Pamphylia'daki ilk yerleşmeler Paleolitik Dönem'e kadar uzanmakta, M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına kadar geçen zaman içindeki tarihi ise hala büyük ölçüde bilinmezliklerle doludur¹⁶. Troia'nın düşüşü ile birlikte Mopsos'un önderliğinde bölgeye gelen Yunan göçmeler tarafından iskan edildiği düşünülmektedir¹⁷. İlerleyen dönemlerde M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'daki Aiol kökenli göçmenlerin göçlerine sahne olmuştur¹⁸. M.Ö. 6. yüzyıla gelindiğinde Lydia kralı Kroisos'un egemenliğine giren bölge M.Ö. 546'da Pers hükümdarı Kyros'un Kroisos'u yenilgiye uğratmasıyla birlikte Pers egemenliğine girmiştir¹⁹.

Perge Akropolisinde yapılan çalışmalarla ele geçen Demir Çağı'na (M.Ö. 11.-10. yüzyıllar) ait keramikler içinde yerli mallar dışında, Kıbrıs malı Kypro-Geometrik I-III (M.Ö. 1050-750) malları da görülmekte ve bunlardan III. safhaya ait olanlar çoğunluğu

¹² Sencer Şahin, *Die Inschriften von Perge I, IK. 54*, Bonn, 1999, s.101-102.

¹³ Şahin, 1999: 102.

¹⁴ Şahin, 1999: 102.

¹⁵ Nevzat Çevik, "An Olive Oil Producing Center in Pamphylia: Lyboton Kome", *Lykia III- 2000*, s.80; Takmer ve Önen, 2008: 102.

¹⁶ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, TTK, 2016, s. 198.

¹⁷ George E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları*, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999, s. 4.

¹⁸ Sevin, 2016: 198.

¹⁹ Bean, 1999: 7.

oluşturmaktadır²⁰. Ayrıca, Orta Anadolu geleneği etkili keramiklerin paralelleri de Alişar IV’de (M.Ö. 8. yüzyıl) bulunmaktadır²¹. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren ise Arkaik Dönem keramikleri ele geçmiştir. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren de Atina üretimi keramik parçaları görülmektedir²². Bunun yanı sıra Kestros Vadisi yataklarındaki kilden elde edilen açık yeşil hamurlu, koyu renkli geometrik bezemeye sahip yerel keramik de, bu dönemde diğer keramiklerle birlikte repertuarda yerini almıştır²³. Tüm bunlar Perge’nin M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren söz konusu bölgelerle ticari ilişkiye girdiğini Doğu Yunan-Rhodos mallarının gösterdiği üzere Yunan materyal kültür ürünlerinin kentte kullanıldığını kanıtlar²⁴.

Doğu Pamphylia’nın önemli şehirlerinden biri Side’dir. Batı Kilikia ile olan ilişkilerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kent Roma’dan da önce Hititler döneminde kurulmuştur. Bu şehre kolonist olarak gelen Yunanlılar kendi kültür ve dillerini kabul ettirememişlerdir. Bölgedeki Yunanlaşma İskender döneminden sonra ancak Yunancanın kabul edilmesiyle başlamıştır. Bu fetihler bölgenin yüksel kültür seviyelerine ulaşılmasını sağlamış ve o bölgede vazgeçilmez bir merkez haline getirmiştir. Bölgede bu ilerleme sonucu bütün Akdeniz’e hakim olmuşlardır²⁵.

“Batı Tepe”de Basilica II’nin 70 m kadar doğusunda M.Ö. 6.-5. yüzyıllara tarihlenen yapı kalıntıları altında 3 safha gösteren bir yapı grubu bulunmuştur²⁶. Bu safhalardan en erkeninde Yapı I olarak adlandırılan ve stratigrafiye göre M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, Yunan mimarlığında paraleli bulunmayan değişik planlı bir yapı bulunmuştur²⁷. Dış duvarları blok taşlardan, iç duvarları ise düzensiz küçük taşlardan örülmüş bu yapı,

²⁰ Wolfram Martini, “Zur Lage des Artemis-Heiligtums in Perge”, *Anadolu’da Doğdu: Fahri Işık’a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s. 479-492.

²¹ Martini, 2004: 479-492.

²² Martini, 2004: 479-492.

²³ Özdizbay, 2008: 843.

²⁴ Wolfram Martini, “Akkulturationsgeschichtliche Forschungen auf der Akropolis von Perge”, *Gießener Universitätsblätter* 36: 2003b, 179-186.

²⁵ Johannes Nolle, “Pamphyliche Studien 10. Die Blütezeit der Stadt Side in der 2. Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr.”, *Chiron-17*, 1987, s. 256.

²⁶ Martini, 2003b: 21-22.

²⁷ Nolle, 1987: 257.

yapılan rekonstrüksiyona göre en azından ikisi birbiriyle bağlantılı, yak. 4,50 x 12,50 m ölçülerinde yan yana dört dikdörtgen oda ve bunların uzunluğu boyunca yerleştirilmiş uzun bir koridordan oluşmaktadır²⁸. Buluntuları ile bir Kült Yapısı olduğu anlaşılan bu yapının tipi batıdan çok doğuya işaret eder ki, Martini'ye göre benzerleri Fenike kültür çevreninde aranabilir. Bu durumda Perge'de söz konusu 10 ya da 12 hektarlık bir alanı kapsayan, yerli kültür, Doğu kültürü ile Yunan öğelerin bir arada yaşadığı bir yerleşim olduğu düşünülebilir²⁹. M.Ö. 5. yüzyılda tüm akropoliste bir savaş ile alakalı olabilecek büyük bir yıkım gerçekleşmiştir.

En parlak dönemini M.Ö. 8. yüzyılda yaşayan Phryg, özellikle Pisidia'nın kuzeyinde yoğun kültürel etkileri saptanmış olsa da, Pamphylia'ya egemen olup olmadığı hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllar aslında tüm Pamphylia için bir değişimin başladığı önemli bir dönüm noktasıdır. Yunan yerleşimcilerin Pamphylia'ya gelmesiyle, yeni bir kültür karşılaşması oluşmuş, Yunan yaşam biçimi ve materyal kültürü bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Daha sonra Lydia ve Pers egemenliğinde kendini Yunan polisi şeklinde kimliklendiren kentlerin var olması, önceden gerçekleşen bu etkinin yoğunluğunu göstermektedir³⁰.

Pamphylia'nın Kroisos devrinde Lydia'nın vasalı olduğu da Herodotos sayesinde bilinmektedir³¹. Lydia hakimiyeti bir Babil kroniğinden anlaşıldığına göre, M.Ö. 557-556'da Selinus'a kadar doğuya ulaşmış gibi görünmektedir³². Ancak bölgenin bu dönemine ait hiçbir arkeolojik kanıt ele geçmemiştir. M.Ö. 546 yılında Pers kralı Kyros tüm Lydia topraklarını Pers İmparatorluğu adına eline geçirmiştir³³.

²⁸ Martini, 2003b: 22.

²⁹ Martini, 2003b: 22.

³⁰ Hartwin Brandt, *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidien im Altertum*, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Boon, C. 7, 1992, s. 24

³¹ Pekman, 1989: 17.

³² Pekman, 1989: 17.

³³ Pekman, 1989: 17.

M.Ö. 540 yılında Pamphylia Pers hakimiyetine girmiştir³⁴. Dareios I Dönemi'nde (M.Ö. 521-486) ise Perge ve Pamphylia, Ionia satraplığına bağlanmıştır³⁵. Pamphylia ve Perge'nin bu dönemine ilişkin arkeolojik kanıt bulunmamakta, bilgiler de sadece kısıtlı antik kaynaklardan edinilmektedir. Bununla birlikte Sillyon'un tahkimatlı bir kent olarak bir Pers garnizonu barındırdığı bilinmektedir³⁶.

Pers Kral I Dareios (M.Ö 521–486) tarafından Pamphylia Ionia, Magnesia, Aiolis, Karia, Lykia ve Milyas ile birleştirilerek birinci satraplık teşkil edilmiş ve bu satraplık senede 400 talent gümüş haraç vermekle mükellef kılınmıştır³⁷. Pamphylia'nın güvenliğini Sillyon'da bulunan garnizon sağlamaktaydı. Doğu Akdeniz'de, Kilikia ve Mısır'dan Ege Denizi'ne ulaşılan deniz yolunun güvenliğini ve bölge istikrarı sağlamak amacıyla burası oldukça mühimdi. Nitekim Doğu Akdeniz'de hakimiyeti sağlamak için Fenike, Kıbrıs, Pamphylia ve Nil Deltası önem taşıyordu. Burada hakimiyeti sağlayınca Kilikia'nın önemi azalıyordu³⁸.

Pamphyliyalılar'ın Kserkses'in M.Ö. 483'te gerçekleştirdiği Yunanistan seferine de 30 gemiyle katıldığı Herodotos³⁹ tarafından bildirilmektedir⁴⁰. Pamphylia'da Pers hakimiyeti devamlı olmamış, çeşitli kırılmalara uğramıştır. Bunlardan biri Eurymedon Savaşı (M.Ö. 467 veya 466) sonucu gerçekleşmiştir⁴¹. Perslere karşı Atina öncülüğünde kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'nin M.Ö. 476 komutanı Kimon, M.Ö. 467/466'da donanmasını Knidos'ta toplayıp, burada Persler tarafından korunan yerleri almıştır⁴². Phaselis'in de birlik üyesi

³⁴ Brandt, 1992: 24-25.

³⁵ Brandt, 1992: 24-25.

³⁶ Brandt, 1992: 24-25.

³⁷ Clemen Emile Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler; Studien zur Geschichte Pamphylien*, Çev: Sabahat ATLAN, TTK Basımevi, Ankara, 1957, s.20-21

³⁸ Bosch, 1957: 20-21.

³⁹ Herodotos , “Pers Savaşları” , M.Ö. 483

⁴⁰ Sedef Çokay-Kepçe, Antalya Karaçalı Nekropolü, *Adalya Ek Yayın Dizisi 4* , İstanbul, 2006, s.3.

⁴¹ Çokay-Kepçe, 2006: 3.

⁴² Bosch, 1957: 21.

Khioslular tarafından ele geçirilmesiyle, Persler ve Kimon komutasındaki birlik donanması Eurymedon ağzında toplanmıştır⁴³. Savaşın sonucunu Kimon'un kesin zaferi belirlemiştir⁴⁴.

Pamphylia M.Ö. 386'daki Antalkidas Barışı ile tekrar Pers hakimiyetine bırakılmıştır⁴⁵. M.Ö. 360 yılında çıkan satraplar ayaklanmasına Pamphyliyalılar da katılmıştır⁴⁶. Anlaşılan Klasik Dönem'de Pamphylia kentleri Atina'nın politik ve kültürel etkisine girmişler, Arkaik Dönem'den itibaren yoğunlaşan Hellenizasyonla kendilerini bir "polis" olarak kimliklendirmeye başlamışlardır.

Perge Klasik Dönem ile birlikte kentleşme açısından önemli değişimler geçirmiştir. Bir yıkıma uğramış olan Arkaik Dönem'e tarihlenen yapıları, yeniden ve bu sefer kesme blok taşlarla inşa edilmiş, bunlar birbirlerine kireçtaşı levhalarla döşeli sokak ve caddelerle bağlanmıştır⁴⁷. Akropolisin "Doğu Tepe", "Batı Tepe" ve arasındaki çukurluk alanı birbirine bağlayan caddeler genelde topoğrafyanın durumuna uymuşken, doğu kısımdaki sokak sistemi orthogonal düzenlenmiştir⁴⁸. Bu alan aynı zamanda konut alanı olarak kullanılmıştır ve konutların kaliteli orthostatları dikkat çekmektedir.

Klasik Dönem keramik parçalarına Pamphylia'da Aspendos, Sillyon ve Varsak'ta az sayıda rastlanır; bu bağlamda Karaçalı Nekropolisi buluntularının yoğunluğu, kontekst malzemesi olması ve muhtemel Perge bağlantısıyla öne çıkmaktadır⁴⁹. Perge ile Magydos arasındaki ovalık alanda, Perge'nin 9 km güneyinde yer alan Karaçalı, bir taş ocağı ve nekropolis alanıdır⁵⁰. Bu nekropolis buluntuları bakımından Pamphylia'da Perge Akropolis buluntularıyla birlikte en yoğun Klasik Dönem keramik malzemeyi vermektedir.

⁴³ Çokay-Kepçe, 2006: 3.

⁴⁴ Çokay-Kepçe, 2006: 3.

⁴⁵ Brandt, 1992: 31.

⁴⁶ Brandt, 1992: 31.

⁴⁷ Wolfram Martini, "Historische Schlußfolgerungen", in: H. Abbasoğlu – W. Martini (Hrsgg.), *Die Akropolis von Perge. Survey und Sondagen 1994–1997*, Mainz, 2003c, s. 181.

⁴⁸ Martini, 2003a: 42-46.

⁴⁹ Çokay-Kepçe, 2006: 4.

⁵⁰ Çokay-Kepçe, 2006: 4.

Perge'nin Klasik Dönem'deki kesme taş yapı dönüşümü, yeni bir teknoloji ile birlikte, bu teknolojiyi bilen taş ustalarına ihtiyaç doğurmuş olmalıdır⁵¹. Belki de bu kişiler Eurymedon Savaşı sonunda bölgeye yerleşmiş olması muhtemel, anakara Yunanistanı'nın yapı tekniklerini bilen taşçı ustalarını da içeren savaşçılardı⁵². Karaçalı Nekropolisi'ndeki mezarlarda bulunan Attik malzemenin yoğunluğu bunu düşündürmektedir ve mezarların bu savaşçılar ve oraya yerleşen kişilere ait olabileceğine dair bir görüşü ihtiyatla yaklaşmak gerekse de akla getirmektedir⁵³. Çokay-Kepçe (2006) bu olasılığı değerlendirirken, nekropolde bulunan yerel malzemenin yoğunluğu, mezarlarda hiç silah bulunmaması ve buluntuların geniş bir döneme yayılmasının bu görüşü zayıflattığını ileri sürmüştür.

1.3.2. İskender ve Helenistik Dönem

M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısıyla, Hindistan'a kadar ulaşan Makedonialı III. Aleksandros'un fetihleri, Pamphylia'yı da içine almış ve bölge yeni bir dönemle olgunlaşan Helenistik Dünya'ya entegre olmuştur. Helenistik dönemlerde yaşamış krallıklar yunan kültürlerini yerleştikleri bölgeye yaymak için çalışmışlardır.

İskender M.Ö. 333 yılında Pamphylia'ya girmiştir. Perge ve Side'de hiçbir direnme görmezken, stratejik konumlarının avantajına güvenen Sillyon (Yanköy) ve Aspendos (Sakız) kafa tuttular. Sillyon karşı çıktığı sefer sırasında Aspendosluların vaatlerinde durmadıklarını öğrenince Sillyon seferini yarıda keserek Aspendos üzerine yürüdüler⁵⁴. İskender sarp ve alınması zor bir şehir olan Sillyon zaptından kurtulduğuna sevinmiş olmalıdır⁵⁵.

Aspendos'a yürüyen İskender asıl şehrin sarp ve engebeli olan bölümüne girmeden aşağı şehre ordusunu yerleştirmiştir. Buradan Perge'ye geçen İskender Termesos üzerinden Phrygia'ya geçmiştir⁵⁶. Gordion'da askerlerini tekrar toplayan İskender, ertesi gün Galatia

⁵¹ Martini, 2003c: 182.

⁵² Martini, 2003c: 182.

⁵³ Çokay-Kepçe, 2006: 87.

⁵⁴ Bosch, 1957: 22.

⁵⁵ Bosch, 1957: 22.

⁵⁶ Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi*, (Çev: Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.23-24

kentlerinden en önemlisi olan Ankyra (Ankara) girmiştir⁵⁷. Paphlagonia heyetini kabul eder. Heyet İskender'in egemenliğini tanımak şartıyla ordusuyla topraklarına girmelerini istemişlerdir. İskender bu teklifi kabul ederek Kappadokia'ya doğru yola çıkmıştır⁵⁸.

İskenderin Babylonia'da ölmesi doğuyu hükümdarsız bırakmış, bundan sonra İskender'in komutanları topraklar uğruna birbirleriyle savaşmıştır. Bu çatışmalardan etkilenmiş olan Aspendos, Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında el değişirse de iç işlerinde sürekli bağımsız kalmışlardır⁵⁹.

M.Ö. 301'de Ptolemaios, Antigonos'u yenmiş ve Dağlık Kilikia şehirlerini ele geçirmiştir. Savaş sonrası Kilikia, Karia, Lykia ve Pamphylia Kasandros'un hakimiyetine girmiş⁶⁰ ve kısa bir süre sonra duruma hakim olan Antigonos'un oğlu Demetrios bu şehirleri geri almıştır⁶¹. Onun amacı, Kilikia'yı alarak bir devlet kurmaktır. M.Ö. 285'te Toroslar bölgesinde, Seleukos Nikator'a yenilerek ölmüştür.

Ancak, aşağıda bahsedeceğimiz gibi, Perge'nin bu dönemde Akropolis güney yamaçlarında karmaşık bir tahkimat sistemiyle korunduğu anlaşılmaktadır. Buna dair bir başka görüş ise bu dönemde Akropolisin güneyindeki aşağı kentte yerleşimin başladığı ve buradaki yapıları koruyacak bir surun henüz inşa edilmediği yönündedir⁶². Ancak aşağı kentin bu dönemde yerleşime sahne olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Tek tük binalarla henüz yerleşimin başladığı varsayılsa bile, kentin yine de bu yüzden kolayca teslim olmayacağı, akropolis eteklerindeki güçlü tahkimattan anlaşılabilir ki, bu dönemde kentin de tüm önemli yapıları akropolis tepesi üzerinde yer alıyordu. Bu bağlamda, Perge'nin kapılarını Garsyeris'e açması, Seleukoslar'ın Doğu Akdeniz'de işlek bir liman olan Side'ye büyük önem vermeleri

⁵⁷ Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev: Ender Varinlioğlu, Ankara, 1998, s.158-160.

⁵⁸ Lloyd, 1998: 158-160.

⁵⁹ Adnan Pekman, *Eski Çağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1970, s.21.

⁶⁰ Demirtop, 2009: 41.

⁶¹ Demirtop, 2009: 41.

⁶² Müjde Türkmen, *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemi Uygulamalarına İlişkin Gözlemler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.3.

ve Pednelissos’a yardım için Garsyeris’in bu kente yaptığı çağrıda, Side’nin Antiokhos III’e bağlı kalmasında aranabilir⁶³. Aslen Roma İmparatorluk Çağı’nda başlayan Side ve Perge arasındaki büyük rekabetin ilk emareleri, Perge’nin Side’nin tersine isyancıların yanında yer almasıyla başlamıştır.

Perge’nin Helenistik Dönem’in uzun süreci içerisindeki kentsel değişimi yine akropolis ve güney yamacında odaklanmış olmakla birlikte, bu değişimin öğeleri tarihlenmeleri bağlamında açıklanmayı gerektiren önemli soruları da beraberinde getirmektedir. Perge’de Yunan tarzında olduğu kesin belirlenebilen ilk kült yapılarıyla bu dönemde karşılaşılmaktadır.

Özellikle Perge sikkelerinde Helenistik Dönem içlerine kadar “Perge’nin Hakimesi” ismiyle anılması ve Roma İmparatorluk Dönemi’ni de kapsayan bir zaman içerisinde kült heykelinin bir baitylos şeklinde betimlenmesi, kültün bir ana tanrıça kimliğine sahip eski bir Anadolu tanrıçasından evrildiğine dair güçlü kanıtlardır. Ancak yine kentin Helenistik Dönem’de kesilmiş sikkelerinde avcı kıyafetiyle tam olarak Artemis ikonografisinde betimlenmesi de, tanrıçanın yerel karakteri yanı sıra, Helenistik Dönem’de yoğunlaşan Hellenizasyon neticesinde Artemis ile bir tutulmaya başlandığını gösterir. Tanrıçanın tapımı özellikle Helenistik Dönem’de Perge dışına yayılmış, bölgeler arası bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda zaten bütün Pamphylia’da kabul gören bir kült özelliğindeki Artemis Pergaia tapımı sadece güneybatı Anadolu’ya yayılmakla sınırlı kalmamış, Rhodos, Thera, Halikarnassos ve Mısır’da Arsinoe’de de tapım görmüştür⁶⁴. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi’nde kültün Helenistik Dönem’deki popüleritesi kaybolmuş gibi görülmektedir. Nitekim bu dönemde kült daha çok komşu bölgeleri içeren Pamphylia ve Pisidia ile sınırlı kalmıştır⁶⁵.

1.3.3. Roma Dönemi

İskender’in ölümünden sonra Seleukoslar ve Ptolemaioslar arasında uzun müddet çekişmeye konu olan bölge, Seleukos kralı III. Antiokhos’un egemenliği altındayken

⁶³ Hansgerd Hellenkemper ve Friedrich Hild, *Lykien und Pamphylien*, TIB 8. 2003, s. 99.

⁶⁴ Özdizbay, 2008: 851.

⁶⁵ Özdizbay, 2008: 851.

Romalılar ile yapılan savaştan sonra M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia Barışı ile III. Antiokhos'a bırakılmış fakat Aspendos, Side ve Sillyon gibi önemli kentler kısa sürede özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Daha sonra II. Eumenes döneminde Bergama krallığının eline geçen bölge, III. Attalos'un krallığı döneminde vasiyet yoluyla Roma'ya bırakılmıştır⁶⁶.

Pamphylia'da küçük çapta korsan yatakları oluşmuştur. Romalılar Attaleia ile Side kentlerinde konuşlandırılacak bir donanma ile Pamphylia Bölgesi'nin güvenliğini sağlayabileceklerine inandıkları için, bu bölgeye yeterince ilgi göstermemişlerdir⁶⁷.

Romalılar döneminde Pamphylia'ya hakim olup güney sahillerine hakim olma düşüncesi varken; denizciliğe sempatik bakmayan ve tamamen çiftçi bir kavim olan Romalılar bölgenin batısının dağlık olması ve külfetli olması cazip gelmemiş olmalıdır⁶⁸.

Augustus'un (M.Ö. 27- M.S. 14) yönetimi tamamen ele geçirmesinin ardından Roma ve bütün eyaletlerde iki yüzyıl sürecek refah ve barış dönemi (*Pax Romana*) başlamış oluyordu. Galatia kralı Amyntas'ın M.Ö. 25'te ölümünün ardından, Pamphylia'nın da içinde bulunduğu tüm topraklar, Amyntas'ın oğullarının yönetimine bırakılmayıp, *Provincia Galatia* adıyla imparatorluğa dahil edilmişti.⁶⁹ Nitekim Strabon, Pamphylia'nın *Provincia Galatia*'ya dahil olduğunu bildirmiştir ve o dönemdeki *Provincia Galatia* valilerinin adları Pamphylia'daki yazıtlarda olması bunu doğrulamaktadır⁷⁰.

Lykialılar bir iç isyan sonucu bazı Romalılar'ı öldürdüğü, bunun üzerine de Claudius'un Lykialılar'ın özgürlüğünü (*libertas*) elinden aldığı bildirilmiştir⁷¹. Olayı yaklaşık 100 yıl sonra yazan Cassius Dio ise, Claudius'un Lykia'nın bağımsızlığını aldığını belirtmekle kalmaz, bölgenin Pamphylia ile birleştirildiğini de ekler. Ancak, Vespasianus'tan önce Lycia et Pamphylia'da görevlendirilmiş hiçbir vali bilinmemektedir⁷². Tacitus ise

⁶⁶ Sevin, 2016: 199.

⁶⁷ Bosch, 1957: 39; Pekman, 1989: 2.

⁶⁸ Bosch, 1957: 41.

⁶⁹ Adnan Pekman, *Son Kazı ve Araştırmaların Işığında Perge Tarihi*, Ankara, 1989, s.46.

⁷⁰ Pekman, 1989: 46.

⁷¹ Özdizbay, 2008: 857-858.

⁷² Özdizbay, 2008: 858.

imparator Galba'nın (M.S. 68-69) Calpurnius Asprenas'ı, Galatia ve Pamphylia Eyaletlerine (*Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat*) vali olarak atadığını bildirir⁷³.

Şahin (2007) ise Patara'da bulunmuş olan ve İmparator Claudius'un Lykia için yaptırttığı yollar ile Lykia kentlerinin birbirine uzaklıklarının belirtildiği Yol Kılavuz Anıtı'nı (Stadiasmus Provinciae Lyciae ya da Miliarium Lyciae adıyla da anılan) bu problem için bir çözüm sunduğunu ileri sürer⁷⁴. Buna göre, Q. Veranius'un Claudius'un görevlendirmesiyle sadece Lykia'daki yolları yaptırması, hem Lykia'nın eyalet olarak Roma'ya dahil edildiğinin, hem de bu dönemde sadece Lykia'nın eyalet yapıldığının ve Pamphylia'nın Galatia'ya bağlı kaldığının kanıtıdır⁷⁵. Ayrıca S. Şahin bu görüşünü Perge'de, ana caddelerin birleştiği kavşağın güneyinde bulunan Latince bir yazıtın yorumuyla da güçlendirmiştir⁷⁶.

Suetonius'un Vespasianus Dönemi'nde Lykia'nın özgürlüğünü aldığını bildirdiği pasajında ise, Suetonius'un bildiriminde bir hata yapmış olduğunun çok muhtemel olduğunu belirtir⁷⁷. Bu kanıtlara rağmen Kolb, Brandt ile hazırladığı Lykia ve Pamphylia ile ilgili monografide tam tersi bir görüşü kanıtlamaya çalışmaktadır.⁷⁸ Buna göre, Claudius Dönemi'nde yaşamış olan Pomponius Mela, İmparatorluğun kıyılarını tarif ederken *Aegyptus'u Arabia'nın* takip ettiğini, sonra *Syria* ve *Cilicia'nın*, ardından da *Lycia et Pamphylia'nın* (*extra autem Lycia et Pamphylia*) geldiğini belirtmektedir⁷⁹.

⁷³ Özdzibay, 2008: 858.

⁷⁴ Sencer Şahin ve Mustafa Adak, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Pro-vinicae Lyciae, *Gephyra Monografi Serisi 1*. 2007, s.85-93.

⁷⁵ Şahin ve Adak, 2007: 85-93.

⁷⁶ Şahin ve Adak, 2007: 85-93.

⁷⁷ Şahin, 2007: 93.

⁷⁸ Hartwin Brandt ve Frank Kolb, *Lycia et Pamphylia*, Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasien, Mainz, 2005, s.82.

⁷⁹ Şahin, 2007: 93.

Pamphylia, Claudius Dönemi'nde Galatia'ya bağlı kalmaya devam etmişti⁸⁰. Nero Dönemi'nde de Pamphylia Galatia ile birleşti. Bu durumda Provincia Lycia et Pamphylia da ilk defa Vespasianus Dönemi'nde tesis edilmiş olmalıydı.

Vespasianus Dönemi'nde kurulduğu andan itibaren bir imparator eyaleti olan ve doğrudan imparatora bağlı valiler tarafından yönetilen *Provincia Lycia et Pamphylia*'nın statüsü Hadrianus Dönemi'ne kadar aynı kalmıştır⁸¹. Bir legion barındırmayıp, daha çok yardımcı kuvvetlere sahip olan (*Auxillia*) eyalet, birinci dereceden öneme sahip olmasa da, bulunduğu konum ve doğuya giden deniz yolunu kontrol ettiği için yine de bir imparator eyaleti olabilecek kadar önemliydi⁸². Eyalet yöneticisinin merkezi ise yüksek ihtimalle Perge idi. Eyalet Hadrianus Dönemi'nde (M.S. 117- 138) kısa bir süre senato yönetimine devredilmiş, ancak bu durum kısa sürmüş ve eski statüsüne çok geçmeden yeniden kavuşmuştur⁸³.

M.S. 160'lı yılların başlagıcında, Antoninus Pius ya da Marcus Aurelius Dönemleri'nde, Pamphylia senato eyaleti yapılmış ve artık bir *proconsul* tarafından yönetilmeye başlanmıştı⁸⁴. M.S. 179'da ise yine kısa süreli imparatorluk Eyaleti olmuş, ancak bu durum M.S. 180'de sona ermiştir⁸⁵. Hadrianus ya da Antoninus Pius Dönemleri'nde ayrıca, stratejik sebeplerden dolayı Pisidia'nın büyük bölümü de Provincia Lycia et Pamphylia'ya eklenmişti⁸⁶. Perge, Hadrianus Dönemi'nden Antoninuslar Dönemi sonuna kadar geçen süre içerisinde, diğer Küçük Asia ve Pamphylia kentlerinin büyük çoğunluğunda gözlendiği üzere, refah ve ihtişamının doruğunu yaşamış, kent birçok anıtsal yapıyla donatılmış, artık iyice yerleşmiş olan barış döneminin (*Pax Romana*) nimetlerinden olabildiğince faydalanmıştır.

⁸⁰ Brandt ve Kolb, 2005: 82.

⁸¹ Brandt ve Kolb, 2005: 25.

⁸² Brandt ve Kolb, 2005: 25.

⁸³ Pekman, 1989: 30; Brandt ve Kolb, 2005: 25.

⁸⁴ Brandt ve Kolb, 2005: 25.

⁸⁵ Brandt ve Kolb, 2005: 26.

⁸⁶ Pekman, 1989: 31.

Perge’de bu dönem, kentin güneyinde görülen yapı faaliyetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Severuslar Dönemi içlerine kadar sürmüştür⁸⁷.

M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorlukta başgösteren iç isyanlar ve bozulan dış ilişkilerle, artık savaşlarla belirlenen yeni bir döneme girilmişti. Buna uygun olarak Lycia et Pamphylia, bu dönemden itibaren atlı sınıfından (equites) bir praeses tarafından yönetilmeye başlanmıştı⁸⁸. Bu dönemde Pamphylia, Roma Orduları’nın Parth, Sasani ve Gothlar ile yapılan savaşlarında ordu için konaklama ve geçiş noktası olmuştur⁸⁹. Özellikle Tacitus Dönemi’nde (M.S. 275-276) Perge askeri açıdan oldukça önem kazanmıştır⁹⁰. Kent, imparatorun Goth seferi için karargah durumuna yükselmiş, İmparatorluğun geçici savaş kasası buraya nakledilmiş ve kent resmi olarak “Pamphylia’nın metropolisi” ünvanıyla onurlandırılmıştır⁹¹. Probus zamanında (M.S. 276) Isaurialı kabileler Pamphylia’yı sürekli taciz etmiştir⁹².

Diocletianus’un (M.S. 285-305) imparator olmasıyla birlikte, uyguladığı eyaletleri küçültme ve *dioecesis* adı verilen yeni yönetim birimlerinden *Dioecesis Asiana’ya Lycia et Pamphylia* da dahildi⁹³.

Diocletianus Dönemi’nde Perge için önemli bir dönüşümün işareti sayılabilecek bir olay daha gerçekleşmiş, bir gece Artemis Pergaia Tapınağı’na zorla girilip, kült heykeli yere atılmıştır⁹⁴. M.S. 311-325 arasında, Nikaia Konsili’nin listelerinden anlaşıldığı kadarıyla Lykia ve Pamphylia birbirinden ayrılmıştı. Kilise organizasyonunda ise Pamphylia ikiye

⁸⁷ Brandt, 1992: 99; Hellenkemper ve Hild 2004: 105.

⁸⁸ Pekman, 1989: 31.

⁸⁹ Pekman, 1989: 31.

⁹⁰ Pekman, 1989: 31.

⁹¹ Haluk Abbasoğlu, “Perge Kazısı”, *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, 2008, s. 172.

⁹² Pekman, 1989: 31.

⁹³ Hellenkemper ve Hild, 2004: 109; Brandt, 1992: 169; Brandt ve Kolb, 2005: 26.

⁹⁴ Hellenkemper ve Hild, 2004: 109.

ayrılmıştır. Pamphylia I'in metropolitlik merkezi Side, Pamphylia II'ninki ise Perge idi. M.S. 8. yüzyıldan sonra ise Perge metropolitliği Sillyon'a taşınmıştır⁹⁵.

Pamphylia ve Perge M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda Roma ve daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu için önemini muhafaza etmiş; M.S. 7. yüzyılda Arap akınları sonucu kurulan ve askeri bir örgütlenme olan *thema* sistemi içinde, en başlarda *Anatolikon*, hemen sonra M.S. 10. yüzyıla kadar *Kybirraioton* themasına bağlanmıştır⁹⁶. Daha sonra, 1206'da Selçuklulara, 1300'de Hamidoğulları ve son olarak 1422'de Osmanlıların eline geçmiştir.

1.4. Kaynakları ve Ekonomisi

Komşuları olan dağlık ve engebeli Lykia, Kilikia ya da iç kesimdeki Isauria bölgeleriyle karşılaştırıldığında Pamphylia Bölgesi geniş ve verimli bir ovaya sahiptir. Pamphylia'nın doğu ve batı sınırları antik kaynaklarda ve tarihi süreç içerisinde politik gelişmeler nedeniyle farklılıklar göstermektedir. Pamphylia, genel olarak şöyle tanımlanabilir: Batı sınırında Phaselis'i, doğu sınırında ise Korakesion'u içine alarak, kuzeyde Pisidia dağlarıyla çevrelenen Küçük Asya'nın güney sahilinin ortasında yer alan bölgedir. Bölgenin batıdan başlayıp doğuya kadar üç tarafının Toros Dağ silsilesi ve güneyde Pamphylia deniziyle çevrili olması Pamphylia'ya doğal bir güç kazandırmıştır. Bölgenin verimli alüvyonal ovası batıdan doğuya sıralandığında Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Aspendos, Side, Lyrbe (Seleukeia?) ve Korekesion gibi önemli kentlere ev sahipliği yapmıştır⁹⁷.

Bölgenin konumu aynı zamanda, kuzeyini bir set gibi çevreleyen Toroslarda konumlanan iç kısım bakımından da oldukça önemlidir⁹⁸. Zira bölge nehir vadileri boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanıp dağlık bölgeleri sahile bağlayan geniş bir yol ağıyla da çevriliydi.

⁹⁵ Brandt, 1992: 170-171.

⁹⁶ Pekman, 1989: 45.

⁹⁷ Jale İnan, *Toroslar'da Bir Antik Kent. Lyrbe? - Seleukeia?*, İstanbul, 1998, s.135; Johannes Nolle, "Forschungen in Selge und Ostpamphylien", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1988, s. 257-259.

⁹⁸ Stephen Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule; Volume II: The Rise of the Church*. 1993, s.18.

Antik dönemde Pamphylia Ovası hem tarım hem de hayvancılık yapmaya elverişliydi. Strabon, Side ve Aspendos tepelerinde çokça zeytin ağacı yetiştirildiğini belirtir. Lyrboton Kome'den ele geçen ve Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta, Pamphylia Bölgesindeki zeytin yetiştiriciliği ve zeytin festivalinden bahsedilmektedir.⁹⁹

Pamphylia zeytinyağının M.S. 4. yüzyılda Skythia'ya kadar ihraç edildiği bilinmektedir.¹⁰⁰ Buradan tarım zenginliğinin Geç Dönem'de de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca antik dönemde önemi büyük olan zeytin ezme işliklerinin bölgede çok sayıda tespit edilmesi de zeytinyağı üretimini doğrular niteliktedir.¹⁰¹

Bölgenin bir diğer üretimi buğdaydır. Bölgede yetişen buğday miktarını anlamak için Pamphylia'nın kendi nüfusunun yanı sıra zaman zaman Perge zaman zaman Side'de konuşlandığını bildiğimiz Roma yardımcı birliklerini beslemekle kalmayıp Syria'ya da *militaris annona* yollayan bir bölge olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır¹⁰². Ayrıca Sasani savaşlarında Romalılara, Side limanından buğday, zeytinyağı ve kereste gönderildiği bilinmektedir¹⁰³. İ.S. 2.-3. yüzyıldan Side'de Demeter Anarsitike (hububatı filizlendiren tanrıça) ve Zeus Halonites'e (harman yerlerinin koruyucu tanrısı) adanan yazıtlar bölgedeki tahıl üretimine verilen önemi göstermektedirler. Kasai kentinden bir vatandaşın İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısında Side limanı üzerinden Syria'da bulunan Roma ordularına üç kez tahıl gönderdiği bilinmektedir¹⁰⁴. Ancak buna rağmen bölgenin zaman zaman hububat sıkıntısı içine düştüğünü bazı kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz.

Büyük üreticiler daha yüksek fiyata ihraç edebilmek için tahıl depolamışlardır. Bunun üzerine Aspendos'lular sıkıntıya düşmüş ve nohut alamamışlardır. Yine Perge'den ele geçen ve I. yüzyıla tarihlenen yazıtta, Ti. Cl. Apollonios Perge'de meydana gelen hububat sıkıntısı

⁹⁹ Nolle, 1988: 259.

¹⁰⁰ Şahin, 1999: 102.

¹⁰¹ Nolle, 1988: 259.

¹⁰² İnan, 1988: 258.

¹⁰³ İnan, 1988: 258.

¹⁰⁴ İnan, 1988: 258-259.

sırasında kentin dışarıdan tahıl alabilmesi için para yardımıyla bulunmuştur¹⁰⁵. Her ne kadar söz konusu örnekler erken bir döneme ait olsa da Pamphylia gibi sıcak bir bölgenin zaman zaman böyle sıkıntılar yaşadığını farz etmek yerinde olacaktır.

Roma, Suriye'deki orduları için tahıl sevkiyatının Pamphylia'dan yapılmasının yanı sıra ihtiyaç duyduğu tahılın büyük çoğunluğunu Mısır'dan karşılamıştır. Lukianos'ta Mısır'dan Roma'ya ihraç edilen tahıl gemisi Isis'ten bahsedilmektedir. Ancak Mısır'ın tahıl sevkiyatında sadece Roma'nın ihtiyacını karşılamadığı zaman zaman Anadolu kentlerine de tahıl ihracatı yaptığı bilinmektedir. Nitekim İmparator Hadrianus'un Ephesos kentine Mısır'dan buğday temin etmesi için izin verdiği bilinmektedir. Her ne kadar Pamphylia Bölgesinin zaman zaman tahıl kıtlığı çektiği görülse de, Mısır'dan Pamphylia'ya ihraç edilen bir sevkiyat bilinmemektedir¹⁰⁶.

Pamphylia bölgesi için yine önemli bir geçim kaynağı limanlar üzerinden yapılan deniz ticaretidir. Zira, Pisidia kenti olan Pogla'nın Aleksandreia'ya tahıl gönderdiği bilinmektedir¹⁰⁷.

Pamphylia Ovası bu verimliliğini Katarhakes (Düden Çayı), Kestros Irmağı (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas Çayı (Manavgat Çayı) gibi büyük nehirlerine borçluydu. Roma imparatorluk döneminin aksine geç dönem için antik kaynaklardan daha fazla bilgi edinebildiğimiz Attaleia ise, Bizans döneminde daha çok gelişmiştir. Fakat Side ve Perge'nin ihtişamı ile Attaleia'nın gelişiminin aksine Sillyon ve Aspendos kentleri III. yüzyıl sonrasında pek kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Zira Side'nin Hellenistik Dönem rakibi Aspendos iken özellikle Geç Dönem Roma'sındaki rakibi Perge olmuştur¹⁰⁸. Pamphylia kentleri coğrafi konumları gereği deniz ticaret yapmaya son derece elverişli idi. Ayrıca Pamphylia Denizi kenarındaki kentler şüphesiz balıkçılıkla da uğraşıyorlardı. Özellikle kolon balığı ünlü idi.

¹⁰⁵ Şahin, 1999: 81-84.

¹⁰⁶ Nolle, 1988: 260-261.

¹⁰⁷ İnan, 1988: 259.

¹⁰⁸ Nolle, 1993: 32.

Pamphylia'nın Geç Dönemi'ni anlayabilmek için, zengin arkeolojik ve epigrafik verilere bakmamız gerekmektedir. Kentlerin sosyal ve kültürel gelişim sürecinin Geç Dönem'de devam ettiği çok açıktır. Öyle ki, Pamphylia bölgesinden ihraç edilen bütün ürünler ve limanların işlekliğı hem yerel kent hem de bölge ekonomisine önemli derecede katkı sağlamaktaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

SUR SİSTEMLERİ VE KAPI YAPILARI

2.1. Sur Duvarları

Yerleşim yerlerini dış saldırılara karşı korumak üzere inşa edilmiş savunma yapılarına kent surları denir. Yerleşim bölgelerinin etrafında çevrelenmiş bu sur duvarları antik çağdan modern dönemlere dek kullanılmışlardır. Bu savunma duvarları “Sur Sistemleri” başlığı altında incelenmenin yanında sadece yerleşim veya kent olarak değil bir bölgeyi sınırlamak için kullanılan Çin Seddi, Hadrian Duvarı gibi örnekler de verilebilir. Bu duvarlar aynı zamanda sembolik bir özelliğe de sahiptir. Çünkü savunma fonksiyonu yanında çevrelediği topluluğun statüsü ve bağımsızlığı gibi özelliği de ifade eder. Surlar yapı özelliği bakımından taş yapılar olarak bilinmesinin yanında tuğla ve ahşap örnekleri de görülmektedir. Çevreledikleri alanın topografyasına bağlı olarak surların kendileri ile birlikte nehirler ve kıyı şeridi gibi doğal sınırlayıcılar da savunma sisteminin bir parçası olarak kullanılmışlardır.¹⁰⁹

Kent veya yerleşim yerlerine ancak kulelerle desteklenen kent kapıları tarafından giriş yapılmaktadır¹¹⁰.

Antik dönem yazarları eski çağda sur yapımı ve bunların nasıl olması gerektiği ile ilgili çok önemli bilgiler vermişlerdir. Platon (M.Ö. 427-347), “Yasalar” isimli eserinde, surların inşasına yönelik olarak hem sağlık hem de yurttaşların bunlara çok güveneceklerinden dolayı ahlaki bir nedenle karşı çıkmıştır¹¹¹. Sparta’nın kent duvarlarının, kentin erkekleri olmasıyla övünmesini anımsatır. Eğer yine de yurttaşlar sur yapımını isterlerse, kentin bütünleşik bir görünümü olacak biçimde düzenlenmesini tavsiye eder. Ayrıca evlerinde kent surları gibi görev yapacak biçimde olmaları gerektiğini savunur¹¹².

¹⁰⁹ Feride Pınar Arabacıoğlu, *Sur-Kent İlişkisinin Çevre Düzenleme Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.24.

¹¹⁰ Arabacıoğlu, 2007: 24.

¹¹¹ E.J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. Cana Bilsel), İstanbul, 2000, s. 4.

¹¹² Owens, 2000: 4.

Çok erken çağdan modern döneme kadar surlar kentler için önemli bir ihtiyaç olmuştur. Mezopotamya’da en eski surlu kent olarak bilinen eski Sümer kenti Uruk’dur. Asurlular yeni savunma surları inşası için büyük bir çaba harcamıştır¹¹³.

Tarihte Sparta ve Roma gibi antik şehirler uzunca bir süre savunma yapısına gerek duymamışlar, bunun yerine lejyonların koruması yeterli olmuştur. İlk başlarda ahşap ve topraktan oluşan basit sistemlerle oluşan savunma duvarları daha sonra yerini harçsız yığma taş duvarlara bırakmıştır.

Antik Yunan’da bulunan antik şehir Mykene’de sur duvar yapımında büyük blok taşlar kullanılmıştır. Klasik dönemde Yunanistan’da birbirine paralel olarak inşa edilen sur duvarları Pireus limanına dek uzanmaktaydı¹¹⁴.

Romalılar ise kentlerini masif harçlı taş duvarlarla korumuşlardır. Bunlar arasında günümüzde de ayakta olan en ünlü surlar Roma’nın Aurelia surları ve İstanbul’daki Theodosius Surlarıdır¹¹⁵.

Antik yazarların verdiği bilgilerin dışında, arkeolojik verilerden yola çıkılarak, Yunan şehirlerinde sur yapımında kullanılan malzemelerin üç ana grupta toplanmaktadır¹¹⁶. Bunlardan ilki, taş temeller üzerine yapılan kerpiç duvarlardan oluşan surlardır. İkinci grupta, kuleler arasındaki sur duvar blokları taştan, buna karşılık mazgallı siperler ve kulelerin üst bölmeleri kerpiç ve ahşaptan yapılmaktadır¹¹⁷. Son grupta ise tümüyle taştan yapılmış surlar yer almaktadır¹¹⁸. M.Ö. 400’lerden sonra parapetlerde kerpiç kullanımına Helen şehirlerinde çok sık rastlanmamaktadır¹¹⁹.

¹¹³ Arabacıoğlu, 2007: 25.

¹¹⁴ Yusuf Polat, *Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2016, s.37.

¹¹⁵ Arabacıoğlu, 2007: 25.

¹¹⁶ Arnold Walter Lawrence, *Greek Aims in Fortifications*, Clarendon Press, Oxford, 1979, s.2008.

¹¹⁷ Frederick E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto, 1971, s.69.

¹¹⁸ Winter, 1971: 69.

¹¹⁹ Konstantin S Nossou, *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC*, Osprey Publishing Limited, New York, 2009, s.14.

Bu şehirlerden en iyi örneği Smyrna Antik Kenti olarak vermek daha doğru olur. Strabon (M.Ö. 1. yüzyıl) Eski İzmir'in kendi zamanındaki Smyrna'dan 20 stadion uzaklıkta, körfezin en doğusunda; Aristeides te (M.S. 2. yüzyıl) ikinci kentin kendi zamanındaki Smyrna ile Sipylos Tepesi arasında yer aldıklarından söz etmişlerdir¹²⁰. Smyrna, İzmir Bayraklı'daki höyük üzerinde yer alır. Antik dönemde batısı ve güneyi denizle çevrili küçük bir yarımada'dı. Yüz ölçümü yaklaşık yüz dönüm olan Bayraklı Höyüğü, bir düzlük üzerinde kurulu küçük bir tepeciktir. Smyrna Kenti, bu tepecik üzerinden ovaya doğru geniş bir alana yayılır¹²¹. Günümüzde yapılan kazılarda güneyinde polygonal taş örgülü Erken Arkaik Dönem kent duvarı (1. duvar) Arkaik çeşmenin kuzeybatı çaprazından itibaren batıya doğru 75 m uzunlukta kesintisiz olarak günışığına çıkarılmıştır (Bkz. Resim 1)¹²².

Taş temeller üzerine yapılan kerpiç duvarların büyük bir çoğunluğu günümüze kadar ulaşmadığından, kazılarda ortaya çıkartılan taş temeller üzerinde taş ile mi yoksa kerpiç ile mi devam ettiğini anlamak zordur. Kerpiç sur duvarları, Geometrik Dönem'den, Helenistik Dönem'e kadar yoğun bir şekilde kullanılmasına karşın, yazıtlar yardımıyla Atina'da, Klasik ve Erken Helenistik Dönem'e tarihlenen kerpiçten yapılmış sur duvarlarının varlığı bilinmektedir¹²³. Teos'da ise Helenistik Dönem surlarında kerpiçten yapılmış surların varlığını gösteren herhangi bulguya rastlanmamasına karşın, Teos sur inşa yazıtlarından, kentte sur yapımında kerpiç kullanıldığı bilinmektedir¹²⁴. Benzer bir durum Erythrai'de de karşımıza çıkmakta ve yazıtlar vasıtasıyla surlarda kerpiç kullanıldığı anlaşılmaktadır¹²⁵.

Kentlerin gelişiminin kaçınılmazlığı ve daha çok kent çevrelerindeki kaleler üzerinde yoğunlaşan savunma stratejilerindeki değişimler pek çok kent sur duvarının yıkılmasıyla sonuçlanmıştır¹²⁶.

¹²⁰ Meral Akurgal, *Bayraklı Höyüğü - Smyrna*, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010, s.1.

¹²¹ Akurgal, 2010: 1.

¹²² Akurgal, 2010: 7.

¹²³ Winter, 1971: 70.

¹²⁴ Nossov, 2009: 14.

¹²⁵ Nossov, 2009: 14.

¹²⁶ Arabacıoğlu, 2007: 26.

Yunan tarihinde savunma duvarı olarak her çeşit taş kullanılmıştır. Taşın çeşidini çevrenin jeolojik yapısı tayin etmektedir. Mesela Thasos, Samos, Notion ve Priene’de savunma duvarları yakınında mermer ocağı olduğu için mermerden yapılmıştır¹²⁷. Kireç taşı ise en çok kullanılan taş çeşidi olmuştur. Pamphylia Bölgesi kentlerinden Side ve Perge sur duvarlarında konglomera, Latmos Herakleiası, Alinda, Alabanda, Neandreia sur duvarlarında granit, Labraunda Kalesi, Miletos Kalabaktepe gneis kullanılmıştır¹²⁸.

En basit biçimiyle kent surları kapalı bir duvar sistemi ve onun kapılarından oluşur. Genellikle sur duvarlarının üzerinde gezinen elemanlar bulunup mazgallarla siperlere sahip ve yüksek parapetlerle çevrilmiştir. Alplerin kuzeyinde bulunan surlarda üzerinde bulunan geçitlerin üstü çatı ile kapatılmıştır. Bunlara ek olarak zaman içinde sur duvarları aşağıda gösterildiği gibi çeşitli elemanlarla geliştirilmiştir¹²⁹.

Şehir hendeği: Surların önüne kazılarak su ile doldurulmuş hendeklerdir.

Kapı kulesi: Kentin surları üzerindeki kapılarının yanına veya üstüne inşa edilen ve kapıların daha iyi savunulmasını sağlayan yapılardır.

Sur kuleleri: Sur duvarının bir kısmı üzerine inşa edilen ve dışa doğru çıkma yapan, daha iyi görüş sağlayan kulelerdir.

Ön sur duvarı (Proteikhisma): Ana duvarın önünde daha alçak olarak inşa edilen duvarlardır. Aradaki boşluk yine başka duvarlarla bölünür.

Şehir surları her şeyden önce savunma sistemini yansıtan bir anıt olma özelliğini taşır. Halkın ve kentin hem deniz ve rüzgar etkisi gibi doğal etkilerden hem de savaşlar, yağma gibi insan kaynaklı etkilerden korunması, kentin sınırlarının çizilmesi, ekonomik ve idari nedenlerle kentin büyümesinin kontrol edilebilmesi için tarih boyunca kullanılmış, hasar gördükçe yenilenmiş ve tüm bunların yanı sıra sınırladığı kent ve kültür için bir güç simgesi olma anlamını taşımıştır.

¹²⁷ Aşkıldil Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması*, TTK, VI, sayı: 15, Ankara, 1987, s.110.

¹²⁸ Nossov, 2009: 16; Akarca, 1987: 110.

¹²⁹ Arabacıoğlu, 2007: 28.

Askeri teknolojilerin ilerlemesi, kent surlarının yıkılmazlık özelliğinin yitimi nedeniyle öncelikle koruma işlevini kaybetmiştir. Ekonomik değişim ve sanayileşme sonucunda kentin büyümesi kaçınılmaz bir hal aldığı anda ise surlar kentin sınırlarını oluşturan öğeler olmaktan çıkmışlardır. Doğal nedenler ve afetler veya yine insan etkileri, kentin yeni ulaşım ağlarına olan ihtiyacı nedenleri ile tüm dünyada surlu kentlerde bu surlar hasar görmüş, bazı kentlerde ise dönemin ihtiyaçları doğrultusunda tamamen kaldırılarak yok edilmişlerdir. Fiziksel yapıya yeni binaların da katılması sonucunda kent surları ana işlevlerini ve yapım nedenlerini kaybetmişlerdir.

Savunma yapıları inşa edildikleri tarihteki işlevlerine uygun olarak oldukça sağlam ve kalıcı olacak biçimde inşa edilmişlerdir. Yapıların bu özelliği bu yapılara yeni işlevler getirilmesini, iç mekanlarının rahatça kullanılabilmesini, hatta ihtiyaca bağlı olarak bazı ekler yapılmasını kolaylaştırmaktadır¹³⁰.

2.1.1. Diateikhisma

Diateikhisma, Yunan mimarisinde sur duvarlarını bölmek için inşa edilen duvarlara verilen addır. Paton'ın "Leleg Duvarı" olarak düşündüğü poligonal duvar ile ilgili olarak çeşitli düşünceler vardır. Bean ve Cook duvarın Maussollos *synoikismos*'unun erken dönemine ait eski bir savunma sisteminin bir parçası olduğunu düşünmektedir¹³¹. Aynı zamanda duvarın Halikarnassos'un kuzey batı kısmındaki duvar işçiliği ile de paralel olduğunu aktarmaktadırlar. Tırpan duvarın Paton'ın dediği gibi Leleg duvarı olduğunu söyler.¹³² Mc Nicholl ise duvarın M.Ö. 334'teki Büyük İskender'in kuşatmasından sonraya tarihlendiğini düşünmektedir¹³³.

Diateikhisma duvarları şehirlerin nüfusu azaldığında ya da kuşatma sırasında daha etkili savunma yapabilmek için çekilir. Büyük İskender'in Halikarnassos'a ilerlediğini bilen

¹³⁰Arabacıoğlu, 2007: 28.

¹³¹ George E. Bean ve John Manuel Cook, The Carian Coast III, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 52, 1957, s. 58-146.

¹³² Levent Çimen, *Halikarnassos Yarımadası Şehir Surları*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004, s.23

¹³³Anthony McNicoll, *Hellenistic Fortifications From The Aegean to The Euphrates*, (Edidet: N.P.Milner), Clarendon Press, Oxford, New York, 1997, s.23.

Anadolu Pers orduları başkomutanı Memnon kenti kuşatmaya hazırlarken surlarda tamirat yaptırmıştır. “Leleg Duvarı” da bu hazırlık döneminde inşa edilmiş olmalıdır. Böylelikle Büyük İskender’in denizden yapacağı saldırıda kıyı surlarının düşmesi durumunda yarımadanın zirvesini elinde bulunduran Myndoslular saldırıyı püskürtebileceklerdi¹³⁴.

Bingöl'ün Karlıova İlçesine bağlı olan Çukurtepe köyünde ki diateikhismanın batısında kalan alanda ise birkaç su kuyusu ve su deposu dışında herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır¹³⁵. Theangela’da yerleşme, batı kulesi ile bu kule ve yerleşimin oturduğu tepe düzlüğü ile bu düzlüğün doğuya doğru uzanan ve doğu tarafta en yüksek noktasına ulaşan iki tepe ve bu tepeler arasındaki teraslardan oluşturulmuştur. Batı tarafta, köşelerinde kuleleri olan küçük bir ‘karakol-iç kale’ ile sınırlanan tepenin kuzey ve güneyi surlarla çevrelenmiştir. Sur: Yaklaşık 3.5-4 km uzunluğundaki kent suru batıda Kaletepesi; ortada Çukurtepe ve doğuda Manastırtepesi olmak üzere toplam üç ayrı tepenin etrafını çevreler¹³⁶. Genel olarak arazinin topografik yapısına uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Batı; kuzey ve doğu surlar; yer şekillerine bağlı olarak savunma açısından elverişli yerlerdedir. Buna karşın kentin güneyini dolaşan surlara destek olarak birçok kule inşa edildiği gözlenmektedir. Üç tepe de birer iç kale halini almıştır. Ayrıca Çukurtepe ve Manastırtepe’den devam eden iki diateikhisma; kuzeydeki ve güneydeki surları birbirine bağlamakta; aynı zamanda da kenti üç bölüme ayırmaktadır¹³⁷. İki duvar arası moloz taşlardan meydana gelen surların inşasında; yerel ismi Bağtırnağı olan şist taşı kullanılmıştır. Duvarlar bosajlı kesme taştan pseudo-isodomos tekniğinde örülmüştür. Taş işçiliğindeki farklılıklardan ötürü Tırpan; Kaletepe ile Çukurtepe arasındaki surlarla; Çukurtepe ile Manastırtepe arasındaki surların farklı dönemlere ait olduklarını belirtmektedir¹³⁸.

¹³⁴ Akarca, 1987: 129.

¹³⁵ Ahmet A. Tırpan, “Alabanda Kazı Sonuçları Toplantısı”, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1990, s.176-177.

¹³⁶ Tırpan, 1990: 177.

¹³⁷ Tırpan, 1990: 177.

¹³⁸ Tırpan, 1990: 172-174.

Çukurtepe ve Manastırtepe'den geçen ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan diateikhisma duvarları da benzer teknikte inşa edilmiştir. Ancak Çukurtepe'deki diateikhisma duvarında eski kerpiç geleneğine işaret eden daha küçük boyutlu taş bloklar kullanılmıştır¹³⁹. Bean doğudaki Manastırtepesi'nin zirvesinde Leleg tarzında bir kule olduğunu belirtmektedir¹⁴⁰. Güney surlarında üç; kuzey surlarında iki kapı yeri tespit edilmiştir. Bunun dışında Kaletepesi'nde bir; Çukurtepe'deki diateikhismada da bir giriş yerine rastlanmıştır. Bunların hepsi surlarla aynı malzeme ve teknik ile inşa edilmiştir¹⁴¹. Kaletepe'deki dört kulenin çevrelediği alan; güçlü bir kale görünümündedir. İçeriye; doğudan; dar ve dik açı yapan yalancı kemerli bir kapı ile girmek mümkündür¹⁴².

Tırpan'a göre surlar üç inşa evresinde incelenmelidir. Kentteki ilk yerleşimin akropolis tepesi olarak nitelendirilen Manastırtepesi ve doğusundaki alanda olduğu düşünülmektedir¹⁴³. Burasının Pigres zamanında; yani M.Ö. 5. yy'da; surlarla tahkim edildiği düşünülür¹⁴⁴. Çukurtepe'deki diateikhismanın batısındaki alanın ise Maussollos zamanında Troizen'den gelen göçmenler tarafından iskan edildiği düşünülmektedir¹⁴⁵. M.Ö. 4. yy'da görülen savaş teknolojisindeki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan çok katlı kuleler bu alandaki sur savunma sistemine uygundur. Bu açıdan Çukurtepe'deki diateikhismanın batısında kalan alanı çevreleyen surların M.Ö. 4. yy'a tarihlendiği öne sürülmektedir¹⁴⁶.

Çukurtepe'deki diateikhisma duvarının; örgüsündeki özellikler nedeniyle Maussollos döneminden önceki bir tarihe ait olabileceği sanılmaktadır. Muhtemelen bu duvar; kentin ilk iskan evresini yaşadığı Manastırtepesi çevresindeki surlarla çevrili alanın batı sınırını

¹³⁹ Tırpan, 1990: 177.

¹⁴⁰ George E. Bean, *Eski Çağ'da Ege Bölgesi*, 2.Baskı, (çev: İnci Delemen), Arion Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 132.

¹⁴¹ Tırpan, 1990: 175.

¹⁴² Aşkıdıl Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998, s.172.; Bean, 2000: 131.

¹⁴³ Tırpan, 1988: 175.

¹⁴⁴ Tırpan, 1988: 175.

¹⁴⁵ Tırpan, 1988: 175.

¹⁴⁶ Tırpan, 1988: 175-176.

oluşturmaktaydı. Sonradan; Maussollos döneminde çeşitli nedenlerden ötürü yeniden inşa edilmiştir.

2.1.2. Proteikhisma

Planlı kentlerde proteikhisma (savunma hattı), özgün tasarım olarak inşa edilen sur duvarlarının olağan bir parçasını oluşturmaktadır. Buna karşılık, Atina’da olduğu gibi planlı gelişmemiş kentlerde ise, yerleşim bir iç kale çevresinde yoğunlaşırken, bunun sınırlarında da genellikle bir dış proteikhisma inşa edilmektedir. Proteikhisma surları bir kentte var oldukları zaman, o kentin mimari açıdan önemli bir parçasını oluştururlar. Kentin dışarıdan kente yaklaşanlarca görülebilen bir parçasıdır ve kentin yapısıyla ilgili olarak kesin bir görüşün oluşmasını sağlayabilen unsurlardır. O kentin güçlü, güvenli, zengin, görkemli görünmeleri için tasarlanmaktadır. Heybetli bir görünüm sağlamak amacıyla eğer üst yapıları kerpiç tuğladan yapılmış ise, bunun üstü sıvanıp, kireç badanayla beyaza boyanmaktadır. Bu bir yandan yapıyı korumak için olduğu kadar, diğer yandan da görünümünün etkileyciliğini arttırmak için yapılmaktadır¹⁴⁷.

2.1.3. Teikhos

Teikhos, Yunanca “Sur” anlamına gelmekte olup, sur bedenini genel olarak tanımlamak için kullanılmaktadır. Sur, doğal sınırlar ve savunma göz önünde bulundurularak kentin alışılmış şekline uymak zorundaydı¹⁴⁸. Surun şeklini arazi belirler ve arazinin sunduğu savunma imkanları çerçevesinde inşa edilirdi¹⁴⁹. Surlar sadece savunmanın ilk hattını oluşturmaz aynı zamanda kentin saldırılara karşı dayanmasında ya da düşmesinde etkin rol oynardı. Kentin karşılaştığı en büyük zorluk ise çok fazla emek ve masraf gerektiren uzun ve güçlü bir surun yapılmasıdır. Nitelikli taş işçiliğinin en iyi gözlemlenebileceği yer sur yapılarıdır¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Polat, 2016: 4.

¹⁴⁸ Richard Ernest Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s. 28.

¹⁴⁹ Akarca, 1998: 128.

¹⁵⁰ Wycherley, 2011: 55-57.

Teikhos, açık bir şekilde daha önce yapılmış sur tahkimatın kerpiçten blok taş/ kesme taş tekniğiyle yenilenmesi olarak değerlendirilmesidir. Surların tekrar inşasının en önemli nedenlerinden biri, bölgenin M.Ö. 3. yy'daki durumudur. Örnek olarak Helenistik Dönem Teos savunma sistemleri bağlamında kentin yer aldığı Ionia Bölgesi'nde bulunan diğer Teikhos sistemleri verebiliriz. M.Ö. 590-580 yıllarına tarihlenen 5 km uzunluğunda Arkaik Dönem surunun kenti çevrelediği, yapılan kazı ve araştırmaları ile öne sürülmüştür¹⁵¹.

2.2.Kuleler

Erken dönem surlarında kuleler bulunmamakla birlikte var olan örneklerde ise sadece kapının bir yanı bir kule ile korunmuştur. Smyrna kenti bu tip surlar için iyi bir örnektir¹⁵².

İlk kulelerin yüksekliği sur bedenlerinin yüksekliğinin aşmamaktadır. Bu ilkel kuleler, seyirdim yerinden daha geniş bir alandan yoğun savunma yapma imkânı sağlamaktaydı. Daha sonra, sur boyunu aşan, tek katlı ve mazgal delikli kuleler yapılmaya başlamıştır¹⁵³. M.Ö. 6. yy sonu ve M.Ö. 5. yy başlarına tarihlenen Thasos surlarında kulelere yer verilmiştir¹⁵⁴. Arkaik Dönem'de, kentlerin etrafının bir sur ile çevrilmesi ve bu surlarda kulelerin kullanımını Yunanlılar M.Ö. 500 yıllarında, büyük bir ihtimalle Küçük Asya'dan öğrenmiş ve uygulamışlardır¹⁵⁵. Yine kule yanlarından düşmana yandan ani baskın yapmak için dışa açılan poternlerin de ana fikri, Küçük Asya kentleri olmalıdır¹⁵⁶.

M.Ö. 6. yy. sonunda Yunan Kent surlarında kullanılmaya başlanan kuleler, M.Ö. 399'da Yunanlılar, Kartaca ile yaptığı savaşta Syrakusa tiranı Dionysios I'in mancınığı keşfetmesiyle birlikte, Helenistik ve Roma Dönemi boyunca devam edecek olan sur duvarlarında kule kullanımının yaygınlaşmaya başlaması, mühendislik alanında bir yenilik olarak karşılaşılan önemli bir durumdur¹⁵⁷. M.Ö. 4. yy'da başlayan sur duvarları ve

¹⁵¹ Ömer Özyiğit, "1992 Phokaia Çalışmaları", *15.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, Ankara, 1995, s. 25.

¹⁵² Polat, 2016: 88.

¹⁵³ Akarca, 1987: 144.

¹⁵⁴ Akarca, 1987: 144.

¹⁵⁵ Michael M. Sage, *Warfare in Ancient Greece*, Routledge, London, 1996, s.108.

¹⁵⁶ Lawrence, 1979: 12.

¹⁵⁷ Victor Davis Hanson, *The Wars of The Ancient Greeks*, London, 1999, s.155; Nossov, 2009: 36.

kulelerdeki mühendislik çalışmaları, askeri anlamda kenti düşman ve teknolojik olarak gelişen silahlardan korumayı amaçlamaktadır¹⁵⁸.

Helenistik Dönem’de kuşatma tekniklerinin gelişmesiyle birlikte, kuleler çok katlı ve aynı zamanda mancınık atışı yapmaya uygun olarak tasarlanmaya başlanmıştır¹⁵⁹. Kulelerin ilk katları mancınık güllerine karşı dayanıklı olması için bosajlı ve daha kalın yapılmıştır. Aynı zamanda yine kuşatma silahlarına karşı daha dayanıklı olması için pek çok kule ilk katı toprak veya molozlarla doldurulmuştur¹⁶⁰.

M.Ö. 375 ve M.Ö. 275 yılları arasında Yunan askeri kulelerinin tasarımında, saldırı silahlarının artan tehlikesi etkili olmuştur¹⁶¹. Savunma amaçlı ağır silahların yapımını üstlenen askeri mimarların, bu silahları daha iyi kavrayıp, savunma amaçlı askeri yapılarını buna göre tasarlamışlardır¹⁶².

Helenistik Dönem’de de sur duvarları yer yer kulelerle güçlendirilmiştir. Kuleler aynı zamanda savunmanın toplandığı merkezlerdir. Saldırıya geçen düşman üzerine yoğun atış ile yandan atışlar kulelerden yapılıyordu. Bir kentin sur duvarlarında bulunan kule sayısını, o kentin topografik yapısı belirlemektedir. Savunulması kolay alanlarda az sayıda kule kullanılırken, düz ve önü açık alanlarda daha sık kule yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Kuleler duvar çizgisinden ileride olmalıdır. Böylece saldırı sırasında duvara yaklaşmak isteyen düşmanın korumasız tarafının, sağdaki ve soldaki kulelerden yapılan atışlarla hedef olması sağlanmış olacaktır¹⁶³.

Kulelerin bir ok atımını geçmeyecek aralıklarla yapılması gerekmektedir. Böylece herhangi birine yapılan bir saldırı ile sağdaki ve soldaki kulelerden *scorpione* (Akrep Tipi

¹⁵⁸ Sylvia Berryman, *The Mechanical Hypothesis in Ancient Greek Natural Philosophy*, Cambridge University Press, New York, 2009, s.70.

¹⁵⁹ Lawrence, 1979: 69.

¹⁶⁰ Lawrence, 1979: 240; McNicoll, 1997: 128; Nossov, 2009: 21.

¹⁶¹ Josiah Ober, *Towards a Typology of Greek Artillery Towers: The First and Second Generation (c.375-275B.C.)*, McGill University Monographs in Classical Archaeology and History, (edit. John M. Fossey), McGill University, Amsterdam, 1992, s.149.

¹⁶² Ober, 1992: 149.

¹⁶³ Ober, 1992: 149-150.

Mazgal)'lar ve diğer yöntemlerle yapılan atışlarla püskürtme gerçekleştirilebilmektedir¹⁶⁴. Vitruvius, her kulenin iç kısmına giden çok sağlam çivilenmemiş ahşap bir döşemenin bulunması gerektiğini, düşmanın sur duvarının herhangi bir bölümünü ele geçirdiği takdirde, bu döşemenin kesilerek kaldırılması gerekebileceğini belirtir¹⁶⁵. Böylelikle bu iş hızla yapılırsa, düşmanın düşmeyi göze almadan diğer kulelere ve surların geri kalan bölümlerine ulaşmasının engellenmiş olacağını da belirtir¹⁶⁶.

Vitruvius'a göre, sur ve kulelerle istihkam yöntemi, toprak rampaların eklenmesiyle en güvenilir duruma getirilebilmektedir. Böylece ne koçbaşı, ne tünel kazma, ne de diğer mühendislik yöntemleri bu yapılara zarar verebilirdi¹⁶⁷.

Kare ve dikdörtgen kuleler, mancınıklar ile atılan güller tarafından daha fazla tahrip edilmekteydiler. Güller kulelerin tam karşısından gelerek düz bir yüzeye isabet edeceklerinden, yaptıkları etki çokgen ve yuvarlak kulelere nazaran daha tahrip edici olmaktadır. Bu nedenle Byzantionlu Philon, beşgen kulelerin mucidinin mühendis olan Polyeidus olduğunu ve sur duvarına konulan bir giriş ile kuleyi ayırarak sur duvarını daha iyi koruduğunu bu nedenle de birçok avantajının olduğunu bildirmiştir¹⁶⁸.

Kule planları kare, dikdörtgen, yuvarlak ya da çok köşeli olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Dört köşeli kuleler yapımının kolaylığı, işçiliğinin az olması nedeniyle fazla tercih edilmiştir.

Dörtköşe ve yuvarlak kulelerden çok daha az olmakla beraber, beş, altı ve sekiz köşeli kuleler de yapılmıştır. Bu tip kuleleri, Miletos, Alabanda, Dura-Europos, Isaura'da görmek mümkündür¹⁶⁹. Çok köşeli kuleler, dört köşeli olanların sakıncalı keskin köşelerini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bu kulelerin inşası da yuvarlak kuleler kadar masraflı değildir. Bu

¹⁶⁴ Frederick E. Winter, *The Use of Artillery in Fourth Century and Hellenistic Towers, Echos Du Monde Classique, Classical Views*, XLI-N.S. 16, Canada, 1997, s.226-227.

¹⁶⁵ Winter, 1997: 227.

¹⁶⁶ Winter, 1997: 227.

¹⁶⁷ Winter, 1997: 227.

¹⁶⁸ Poliorketika Philon, *Greek Aims in Fortification*, Oxford, 1979, s.81-82; Lawrence, 1979: 80.

¹⁶⁹ Philon, 1979: 74.

yüzden daha sonraki dönemlerde çok köşeli kuleler çok daha fazla rağbet görmüştür. Bu şekilde yapılan kulelerde, kule bedenine güller dik açılı çarpmayacağı için, darbelerin etkisi azaltılmıştır. Philon bu nedenle düşmana kulelerin çıkıntılı yanlarının verilmesini öğütlemiştir¹⁷⁰.

Daire ve beş kenarlı kule örnekleri Küçük Asya'da M.Ö. 4. yy'da ortaya çıkmaktadır. Bu yüzyılda Alabanda'da bu tipte yapılmış kulelerin ilk örnekleri görülmektedir¹⁷¹. Alabanda dışında benzer örnekleri Miletos'da bulunmaktadır. Bu teknikte yapılmış olan kulelere ancak yanlardan atış yapılabilirdi. Beş köşeli kulelerin bir diğer sakıncası iki yanlardan birden atış imkanı vermemesi idi. Çünkü ön taraftaki dar üçgen alan karşılıklı iki mancınık yerleştirmeye ve çalıştırmaya uygun değildir¹⁷². Kulenin tam önüne gelen alan atış kapsamı dışında kalacağından, bu tipin cepheden saldırıya açık olmayan arazi durumlarında tercih edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Özellikle Philon, beş köşeli kulelerin dağlık topografyaya sahip kentler için tercih edilmiş olabileceğini önermektedir¹⁷³. Altı köşeli kuleleri Philon, kapılar için uygun bulmuştur¹⁷⁴. Bu şekilde yapılan kuleler, kare kulelerin dış köşelerinin kesilmesi ile meydana gelmiştir. Böylece kulenin daha fazla yüzüne pencere açmak ve pencere gerilerine de mancınık yerleştirmek mümkün olmuştur¹⁷⁵.

Kule katları ahşaptır ve taban kirişleri kule bedeninin, genellikle yan duvarlarında bırakılan yuvalar içine yerleştirilmiş ya da duvardan çıkıntı yapan bir dış üzerine oturtulmuştur. Kiriş yuvalarının yan duvarlarda olmasının yararından Philon bahseder¹⁷⁶. Düşmana bakan cephe duvarı hasara uğradığında çatı ve taban birlikte yıkılmaz, hasar gören duvar ise yeniden örülebilirdi¹⁷⁷. Kiriş yuvaları olan kulelere örnek olarak, Aigosthena ve

¹⁷⁰ Philon, 1979: 74.

¹⁷¹ Ahmet A. Tırpan, "Stratonikeia Çalışmaları", 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1983, 209; Nossov, 2009: 20.

¹⁷² Akarca, 1987: 143.

¹⁷³ Philon, 1979: 78; Lawrence, 1979: 87-89.

¹⁷⁴ Akarca, 1987: 144.

¹⁷⁵ Akarca, 1987: 144.

¹⁷⁶ Philon, 1979: 64.

¹⁷⁷ Philon, 1979: 64.

Latmos Herakleiası kuleleri gösterilebilir¹⁷⁸. Aigosthena'da katlara daha fazla sağlamlık vermek amacıyla kulelerin ortasına büyük bir duvar atılmış, bunun üzerine, karşılıklı iki duvara biraz daha küçük sekiz kiriş yerleştirilmiştir¹⁷⁹. Latmos Herakleiası'nda ise yan duvarlardaki deliklere yerleştirilen kirişlerin üzerinde, başları cephe ve arka duvarlardaki küçük yuvalara giren ince kirişler bulunmaktadır¹⁸⁰. Messene kulelerinde döşeme tahtalarının oturması için, kiriş yuvaları üzerinde, bütün kule içini çeviren bir dış bırakılmıştır. Böylece her iki şekilde de, kirişlere binen ağırlık hafifletilmiştir¹⁸¹.

2.3.Bastionlar

Antik dönemde kuşkusuz savunma mimarilerinin en önemlisi bastionlardır. Yüksek konumuyla gözetleme olanağı sağlamasının yanısıra savunmaların toplandıkları merkezdi. Antik dönemde kimi zaman arazi şartlarıyla, kimi zamanda savunulması gereken alanın konumu veya maddi ve zamansal yeterliliklere göre farklı tipleriyle karşılaşmaktayız¹⁸².

Bastionlar (burçlar), takviye strüktürler savunma sistemine eklenmiş ve stratejik açıdan uygun noktalara, örneğin kapılara ve köşelere yerleştirilmiştir. Bu nedenle sur duvarları için görüş açıları nedeniyle ve yapıldıkları güçlendirilmiş taş örgü sayesinde oldukça iyi bir savunma biçimi sağlamıştır¹⁸³. Savunmayı daha iyi yapabilmek adına sur duvarlarında inşa edilen bastionların kenarlarına kapanabilir savunma girişleri de eklenmiştir. Yapılan kazılarda genel olarak bastionlar (burçlar) kale kapısının zemin kotundan yaklaşık 10 m yükselmekte ve kerpiç veya kaba örülmüş kaba taş duvar dokusuna sahiptirler.

2.4.Kapı Yapıları

Savunma mimarisinde kapı, en genel anlamıyla kullanım amacına uygun olarak sur duvarlarının yüzeyine açılmış birer geçittir. Açılan bu kapılar sayesinde kentin dışına çıkmak,

¹⁷⁸ Akarca, 1987: 144.

¹⁷⁹ Akarca, 1987: 144.

¹⁸⁰ Nossov, 2009: 24.

¹⁸¹ Akarca, 1987: 144.

¹⁸² Akarca, 1998: 141.

¹⁸³ Arabacıoğlu, 2007: 25.

ya da dışarıdan sur duvarları ile korunan kentin içine girmek mümkün olmuştur. Kapılar, sur duvarları ve kuleler kadar stratejik öneme sahiptir. Kapıların, doğru yönlerde ve önemine göre doğru ölçülerde açılması, özellikle ana kapıların tehlikeli girişleri engelleyecek düzeyde teknik donanım ve korunma özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, kapı planlamasında ortaya çıkan en önemli problem, kapının kullanım amacına uygun olan yerde tasarlanması ve tasarlanan kapının korunmasının sağlanmasıdır. Bu yüzden, şehir sur kapılarını sur planındaki işlevlerine ve korunma (savunma) yöntemlerine göre iki farklı kategoride değerlendirmek gerekmektedir.

Helenistik Dönem kentlerinin ana kapıları tasarlanırken kamusal alanlardan geçen ana caddelerin aksında olmasına dikkat edilmiştir. Özellikle kentin ekonomisinin döndüğü *agora* aksında mutlaka kent kapısı bulunmaktadır. Helenistik Dönem boyunca şehir kapıları, sur sisteminde ve düşmanların şehre kolaylıkla girmemesi göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır¹⁸⁴. Aynı zamanda kent kapıları, din dışı dünyadan kutsal alanın dini dünyasına geçişe doğru hareket duygusunu taşıyan ayrıcalıklı yapıları oluşturmaktadır¹⁸⁵.

Kapı planlamasında başlıca problem, kapının korunmasını sağlamaktır. M.Ö. 4. yy başlarından itibaren genellikle büyük şehir kapıları bir meydan ya da avlu gerisine alınmıştır¹⁸⁶. Kapının bu şekilde yapılmasının nedenleri arasında kente girişe anıtsal bir görünüş vermek ve aynı zamanda düşman avluya girdiğinde, düşmanı avlunun en dar alanı içerisinde sıkıştırarak imha etme imkanı sağlamaktadır¹⁸⁷. Fakat düşmanı imha etme düşüncesi, avlulu alanların çok büyük olmaması ve zaten düşman tarafından bilinebilecek bir taktik olduğundan pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle şehre girişte anıtsal bir görünüş vermesi için yapılmış olması daha mantıklı görünmektedir.

Surlarda kente girişi sağlayan ana kapılardan başka savunma amaçlı çıkış kapıları da bulunmaktadır. Çıkış kapıları, sur duvarlarında ya da kulelerde açılırdı. Bu kapılar, duvarları

¹⁸⁴ Frederick E. Winter, *Studies in Hellenistic Architecture*, University of Toronto Press, Canada, 2006, s.34.

¹⁸⁵ Ray A. Tomlinson, *Yunan Mimarlığı*, (çev: Rıfat Akbulut), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.106.

¹⁸⁶ McNicoll, 1997: 153.

¹⁸⁷ McNicoll, 1997: 153.

genellikle düz, bazen de eğimli olarak keserlerdi. Bu kapıların planlamasında, çıkış yapan ve geri dönen askerlerin kalkansız bir şekilde sağ yanlarının daima surlardaki askerler tarafından korunması sağlanırdı. Böylece askerler hiçbir zaman sola dönmek zorunda kalmazlardı¹⁸⁸. Kapılar düşman tarafından kolayca görünmeyecek ve mancınık atışına hedef olmayacak şekilde planlanırdı. Kapılar çoğunlukla bir kule tarafından gizlenmiş ve korunmuşlardı. Surlardan çıkış yapmak, düşmana kayıp verdiremek, kuşatma durumunu bozmak ve düşman mancınıklarını tahrip etmek amacıyla gizli kapılar (potern) bulunmaktadır. Bu tip kapıları büyük bir ihtimalle Anadolu kentlerinden öğrenilmişlerdir¹⁸⁹. M.Ö. 1750-1200 yılları arasında, Boğazköy, Alişar, Alaca Höyük, gibi Hitit kentlerinde kalelerde poternler bulunmaktaydı¹⁹⁰. Helenistik Dönem’de düşman üzerine böyle çıkış kapılarından ani saldırı yapmak şehir savunmasında çok önemli rol oynamaktaydı.¹⁹¹ Bu tip kapıların ahşap, üzerinin demir ile kaplanmış olması gerektiğini ve kapının kepenk şeklinde yukarıdan aşağıya zincir veya halatlarla indirildiğini, Aeneas Tacticus’dan öğrenmekteyiz¹⁹².

Arkaik Dönem ve M.Ö. 4. yy boyunca kullanılmaya devam eden iki tip kapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, duvar hattında açılan basit bir giriştir. Girişi kapatan ahşap kapı, ana duvarın iç köşesinin yanında yer almaktadır. Bu kapı tipinde genellikle kapının her iki yanında veya tek tarafında kule bulunmaması nedeniyle düşman tarafından yaklaşılması oldukça kolaydır. Sur duvarından dışa doğru taşan ince bir koridor ve kapının içine doğru konuşlandırılmış örneğini, M.Ö. 4. yy’ın ikinci çeyreğine tarihlendirilen Arkadia’daki Gortys’de, A ve C Kapıları’nda görmek mümkündür¹⁹³.

M.Ö. 5. yy sonu, M.Ö. 4. yy başlarında savaş tekniklerindeki hızlı gelişimle birlikte her iki tipteki kapılar kompleks bir yapıya kavuşmuştur. Kulelerde desteklenen ikinci tipteki

¹⁸⁸ McNicoll, 1997: 123.

¹⁸⁹ Lawrence, 1979: 8

¹⁹⁰ Rodolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.245

¹⁹¹ Winter, 1971: 234; Lawrence, 1979: 336; McNicoll, 1997: 7.

¹⁹² David Whitehead, *Aineias the Tactician, How to Survive under Siege*, Translated, with Introduction and Commentary, Oxford, 1990, s.203.

¹⁹³ Winter, 1971: 222.

kapılarda, L-şeklindeki koridorların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle yamaçta bulunan kapılar, surlardan, uzun bir hat üzerinden savunulurdu. Kapıya ulaşana kadar düşman, bu şekilde surlardan sürekli bir atış tehdidi altında bulundurulurdu. Söz gelimi Priene’de Doğu Kapısı’na, Asos’un ve Philippi’nin batı kapılarına bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Asos’un Doğu Kapısı’nda da L-planlı bir savunma uygulanmıştır. Fakat burada savunma düz bir duvardan değil, L-nin uzun kolu ucunda bulunan bir hisardan yapılmaktaydı¹⁹⁴. Bununla beraber Helenistik Dönemde Yunan kentlerindeki ortalama planda daha yoğun ve Klasik Dönem’e göre daha tutarlıdır. Kesinlikle mükemmel savunma hattı oluşmak gerekiyordu.

Kullanışlarına göre kapılar üç tipe ayrılmaktadır: Bunlar, şehre ulaşan yolların sonundaki kapılar; Kırlara ve kır yollarına açılan kapılar; şehrin bölümleri arasında geçidi sağlamak için açılan kapılardır.

Şehre ulaşan yolların sonundaki kapılar; şehrin ana kapıları olup tekerlekli araçların geçebileceği genişlikteydiler. Bu genişlik genellikle, 3,00-4,00 m kadardır. Fakat daha geniş olanlar da vardır. Örneğin Mantinea’da B Kapısı 4,40 m, D Kapısı 5,00 m’dir. Side’nin çift gözlü Doğu Kapısı ise, 6,75 m ve 6,45 m’yi bulmaktadır¹⁹⁵.

Kırlara ve kır yollarına açılan kapıların ise özellikle askeri değeri bulunmaktaydı. Bu kapılar, şehir kuşatıldığı zaman, düşman üzerine ani çıkışlar yapmak üzere açılmışlardı. Bu kapıların genişlikleri yaklaşık olarak 1,00 m’dir. Yunanistan’ın kuzeybatı bölgesinde, geniş alanları çeviren surlar da yer yer açılmış olan kapılar ise askeri olmaktan çok, şehrin köylerle bağlantısını sağlamaktaydı. Savaş tehlikesinde de köylerde ve kırlarda yaşayan halkın malları ve hayvanları ile surların içine kolayca sığınmasına imkan vermekteydi.

Savunmayı güçlendirmek için *Diateikhisma* duvarlarında, şehrin bölümleri arasında geçidi sağlamak için açılan kapılar ise üçüncü tipteki kapıları oluşturmaktadır. Bu tipte Assos’ta yapılmış olan kapının genişliği de 2,05 m’dir¹⁹⁶. Pamphylia Bölgesi kentlerinden

¹⁹⁴ Akarca, 1987: 152.

¹⁹⁵ Akarca, 1987: 152.

¹⁹⁶ Alexander Sokolicek, *Diateichismata, Zu dem Phänomen innerer Befestigungsmauern im griechischen Städtebau*, Österreichisches Archäologisches Institut, Heft 11, Wien, 2009, s.73.74; Akarca, 1987: 152.

Perge'nin Helenistik duvarları üzerinde de, doğu, batı ve güney surları üzerine üç adet kapı bulunmaktadır. Güney kapısında ise iki adet dairesel kule ile korunan ana kapı bulunmaktadır¹⁹⁷.

Antik Dönemde kapılara isimler verildiği arkeolojik ve epigrafik belgelerle de kanıtlanmıştır. Ionia Bölgesi'nde, Erythrai Klazomenai Kapısı, Ephesos Magnesia Kapısı, Miletos Aslanlı Kapı, Karia Bölgesi'nde, Halikarnasos Myndos, Stratonikeia'daki Helenistik Sur duvarı üzerinde saptanan bir yazıtta, kent kapısının isminin Mylasa Kapısı olduğu belirtilmiştir¹⁹⁸. Kıta Yunanistan'da ise, Messene Arkadia Kapısı yazıtlar aracılığıyla adlandırılmış kapılardandır¹⁹⁹.

Teos Kenti'nde bulunan kapılar ise etrafında bulunan yapılardan ve yazıt üzerindeki isimden esinlenerek adlandırılmışlardır. Teos Kenti'nde 2010 yılından itibaren sürdürülen kazı ve araştırmalar sonucunda 3 adet kapı, Güney Kule 1'de ise *potern* olabilecek bir açıklık tespit edilmiştir²⁰⁰. Bu kapılara güney surlarda bulunan kapıya *nekropol'e* yakınlığından dolayı *Nekropol Kapısı*, batı surlarda bulunan Dionysos Tapınağı'na yakınlığı nedeniyle *Dionysos Kapısı* ve kentin kuzeybatı köşesinde bulunan kapıya ise devşirme bir mezar steli üzerinde bulunan yazıttan dolayı *Herodotos Kapısı* adı verilmiştir²⁰¹.

Helenistik dönemlerde kapılar en basit şekli ile sur duvarında açılmış bir geçitti. Kapıyı gizlemek için, bazen kapı geçidi sur duvarını eğimli olarak keserdi. Thasos'ta Silen kapısı, Priene'de doğu kapısı, Miletos'ta güneydoğu kapısı ile Samikon kalesinde bazı küçük kapılar böyle idi²⁰².

¹⁹⁷ Haluk Abbasoğlu, *The Founding of Perge and its Development, JAR, Urbanizm in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos number 45*, Portsmouth, Rhode Island, 2001, s.175.

¹⁹⁸ Tırpan, 1983: 37; McNicoll, 1997: 17.

¹⁹⁹ Lawrence, 1996: 177.

²⁰⁰ Winter, 1997: 235.

²⁰¹ Winter, 1997: 235.

²⁰² Lawrence, 1996: 177-178.

Kapı planlamasında başlıca plan kapının korunmasını sağlamaktı. Uygulanan planda rol oynayan etken topografya idi. Kapı topografyanın gerektirdiği şekilde kulelerden, ya da sur duvarlarından savunulurdu. Kapılar tek yada çift kule ile korunabilirdi. Kapının korunması sur duvarlarından yapılıyorsa, duvarlar şöyle planlanmış olabilirdi;

1. Sur duvarları kapının bir yanında, ya da iki yanında, dirsek yapabilirdi,
2. Kapı Yayvan bir v- şeklinde, birbirine kavuşan sur duvarlarının ucunda yer alabilir,
3. Ya da birbirini aşacak şekilde üzerine bindiren sur duvarları arasına yerleştirilebilirdi.

Kapının savunulması çok defa, M.Ö. 4. yüzyıldan bu yana L- şeklinde bir plana dayanıyordu. Özellikle yamaçta bulunan ana kapılar, surlardan, uzun bir hat üzerinden savunulurdu. Kapıya ulaşana kadar düşman böylece surlardan sürekli bir atış tehditi altında bulundurulurdu. Söz gelişi Priene'nin doğu kapısına, Assos'un ve Philippi'nin batı kapılarına bakmakta fayda vardır. Assos'un doğu kapısında ve Sirakusai'da Epipolai kapısında da L-planlı bir savunma uygulanmıştı²⁰³. Fakat burada savunma düz bir duvardan değil, L'nin uzun kolu ucunda bulunan bir hisardan yapılıyordu.

Kullanılışlarına göre kapılar üç çeşide ayrılabilir:

1. Şehre ulaşan yolların sonundaki büyük kapılar. Bunlar şehrin ana kapıları olup tekerlekli araçların geçebileceği genişlikte idiler. Bu genişlik, çok defa, 3 - 4 m. kadardı. Fakat daha geniş olanlar da vardı. Mantinea'da B kapısı 4.40 m., D kapısı 5.00 m. idi. Side'nin yeni keşfedilen çift gözlü doğu kapısı 6.75 ve 6.45 metreyi buluyordu.

2. Kırlara ve kır yollarına açılan kapılar. Bu kapıların, özellikle askeri değeri vardı. Şehir kuşatıldığı zaman, düşman üzerine ani çıkışlar yapmak üzere açılmışlardı. genişlikleri yaklaşık olarak 1 m. idi. Yunanistan'ın kuzeybatı bölgesinde, geniş alanları çeviren surlarda yer yer açılmış olan kapılar askeri tutmaktan çok, şehrin köylerle bağlantısını sağlıyordu. Savaş tehlikesinde de köylerde ve kırlarda yaşayan halkın malları ve hayvanları ile surların

²⁰³ Akarca, 1998: 148-149.

içine kolayca sığınmasına imkan veriyordu. Fakat, Stratos'ta güneydoğudaki kapılar askeri düşüncelerle açılmış olmalı idi.

3. Diateikhisma duvarlarında, şehrin bölümleri arasında geçidi sağlamak için açılan kapılar. Assos'ta bu tip bir kapı 2.05 m. genişliğinde idi.

Kapı çeşitlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür²⁰⁴:

2.4.1. Bindirmeli Tip

Bindirmeli tip, ana kapılar planları bakımından iki esas tipe ayrılır. Birinci tip sur duvarlarının birbirini açarcasına kavuşturulması ile meydana getirilen kapılardır (Bkz. Resim 2). En eski Yunan sur kapıları bu tipte idi. Bu Myken surlarında görülen bir kapı şeklidir. Myken geleneğinin devamıdır denilebilir. Bu tip kapıların savunması genellikle, Myken surlarında olduğu gibi, tek bir kuleden yapıldı. Bu kule kapıya saldıracak düşmanın sağ yanına gelecek şekilde dış taraftaki sur duvarının ucunda bulunurdu.

Yüzünü kapıya dönmüş düşmanı sağ tarafından vurmaya yönelik, kapıya dirsek yaparak uzayan beden duvarlarının ucunda yer alan ana kapı tipidir (Bkz. Resim 3)²⁰⁵.

En eski örnekler arasında Eski İzmir'i, Peisistaratos devri Eleusis surlarını ve Larisa-Buruncuk kalesini sayabiliriz²⁰⁶. Myken surlarının ana kapılarına en çok benzeyen örnekler arasında Phokis'te Abai'daakro polis kapısı ile Neandreia'nın güneybatı kapısı vardır (Bkz. Resim 4)²⁰⁷.

Bu tipin en gelişkin ve avlulu örnekleri M.Ö. 4. yüzyılda Peloponnesos'ta Mantinea ve Stimfalos'ta yapılmıştır²⁰⁸. Sur duvarları bu şehirlerde bir koridor meydana getirecek şekilde uzatılmıştır. Dış taraftaki sur duvarının ucundaki mutad kuleden başka, karşı sur bedeninde ikinci bir kule ilave edilmiştir. Böylece, bir taraftan geçidi uzatmakla, diğer

²⁰⁴ Akarca, 1998: 149.

²⁰⁵ İbrahim Yılmaz, "Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, 2014, s.91.

²⁰⁶ Akarca, 1998: 152.

²⁰⁷ Akarca, 1998: 152.

²⁰⁸ Yılmaz, 2014: 91.

tarafından kule sayısını ikiye çıkarmakla savunma güçlenmiştir. Mantinea'da koridor içindeki bölme duvarları arka arkaya sıralanmış, dikdörtgen avlular meydana getiriyordu²⁰⁹ (Bkz. Resim 3/4). Stimfalos'un doğu kapısında (Flios kapısı) bu tip kapı en ihtişamlı şeklini almıştır²¹⁰. Burada iki sur arasına, önce kısa bir koridor, sonra yuvarlak bir avlu, daha sonra da dörtgen bir avlu, birbiri ardınca dizilmişti (Bkz. Resim 5).

Bindirmeli kapı tipi çok defa kulesiz olarak, eski çağın sonlarına kadar kullanıla gelmiştir. Assos'un doğu surlarındaki 7 no lu kapı, batı surlarındaki 2 no lu kapı bu tipte idi. M.Ö. 4. ya da 3. yüzyıla tarihlenen Attika'da Eleutherai kalesi ana kapısı bu çeşit kapıların dirsekli bir örneğidir²¹¹.

2.4.2.İki Kuleli Tip

Kapı, sur duvarlarından ileriye doğru fırlamış iki kulenin ortasında yer almaktadır. Planları gözlük çerçevesine benzemektedir (Bkz. Resim 6).

İki kuleli tip kapı iki kuleli anıtsal kapılardır. Bu tipin kökeni Mısır ve Yakın Doğu'dadır. Ana kapılarda bindirmeli tipten daha fazla kullanılmıştır. Kapı, sur duvarlarından ileriye doğru çıkıntı yapan eşit iki kulenin arasında yer almaktadır. Planları gözlük çerçevesine benzetilmiştir (Bkz. Resim 7/9).

Miletos'un "Arslanlı Kapı" denen güneydoğu kapısı bindirmeli tip ile iki kuleli tipi birleştirmiştir²¹². Bu kapıya bu ad, önünde bir arslan heykeli bulunduğu için verilmiştir. Bindirmeli olarak planlanmış, lakin iki köşesine birer kule inşa edilmiştir. İç köşedeki kule kare planlı, dıştaki beş köşeli inşa edilmiştir (Bkz. Resim 8).

Normal kapılardan ayrılan iki kuleli kapılar da yapılmıştır. Attika'da Rhamnus'ta M.Ö. 4. yüzyıl surlarının ana kapısında eşit olmayan, yamuk duruşlu iki kule kullanılmıştır. Priene'nin doğu kapısının yamuk biçimli iç kulesi vardı. Bu kapı, daha çok, kapı iç savunması

²⁰⁹ Yılmaz, 2014: 91.

²¹⁰ Yılmaz, 2014: 91.

²¹¹ Akarca, 1998: 153.

²¹² Winter, 1971: 235.

için planlanmıştır. Kapı sur duvarlarını eğimli olarak kesiyordu. İç kuleler aynı yöneltiye uydurulmuştur. Bu yüzden şekilleri dikdörtgen değildi²¹³.

2.4.3. Alt Geçitli Kuleli Tip Kapılar

Bu iki esas tipten başka, daha az kullanılmış kapı çeşidi, kapı açıklığı üzerine inşa edilen tek kuleli kapılardır. Bu kapıların biri kulenin dış yüzeyinde, biri iç yüzeyinde olmak üzere karşılıklı çift geçitleri vardır. Silyon'da aşağı şehrin batı kapısı bu tipin bugüne sağlam halde gelmiş tek temsilcidir²¹⁴. M.Ö. 3. yüzyılda yapıldıkları tahmin edilmektedir. Lebedos'ta yarımada'nın güneydoğusundaki deniz kapısı da bu tipte idi, dış geçidinin bindirmeli oluşu ile bir özellik gösteriyordu²¹⁵. Kirenaika'da Ptolemais'in doğu kapısında ise, iç kuleli ve yarım daire planlı bir örnek ile karşılaşmıştır²¹⁶. Bu üç kapı Helenistik Çağa aittir. M.Ö. 4. yüzyılda Atina'da ve Thasos'ta iyi korumak gayesi ile, sur duvarlarındaki bazı kapıların önüne kuleler eklenmiştir. Atina'da Peiracios kapısı, Thasos'ta Zeus ve Hera kapısı böyledir (Bkz. Resim 10)²¹⁷.

2.4.4. Avlulu Kapılar

Avlulu Tip kapılar iç avlulu ve dış avlulu tip olmak üzere ikiye ayrılır. Bir meydan ya da avlu gerisine alınmış kapılardır. Avlu hem bindirmeli, hem de iki kuleli kapılarda görülür. Bindirmeli kapılarda avlu, sur duvarlarından içeriye ya da dışarıya doğru değişik formlarda çıkıntı yaparak oluşturulmuş koridorlardır. İç avlulu tiplerde genellikle iki kapı arasında koridor bulunmaktadır. İki kuleli avlularda ise, iki kule arasından avluya girilmektedir. Avlulu tip ana kapılarda düşman avluya girdiği takdirde, onu avlunun dar alanı içinde sıkıştırarak imha etme imkanı bulunmaktadır (Bkz. Resim 11)²¹⁸.

²¹³ Winter, 1971: 235.

²¹⁴ Winter, 1971: 235.

²¹⁵ Winter, 1971: 235.

²¹⁶ Winter, 1971: 235.

²¹⁷ Akarca, 1998: 153.

²¹⁸ Yılmaz, 2014: 92.

Avlulu kapılar M.Ö. 4. yüzyılın başından buyana, genellikle, büyük şehir kapıları bir meydan, ya da bir avlu gerisine alınmıştır. Bunun çeşitli sebepleri ve yararları vardır. Avlu şehir girişine anıtsal bir görünüş verir ve düşman avluya girdiği takdirde, onu avlunun dar alanı içinde sıkıştırarak imha etme imkanı sağlardı. Kapılar genellikle tek avlulu idi; fakat arka arkaya iki ve üç avludan meydana gelenleri de vardı. Avlu sayısını arttırmak kapıyı aşılmaz hale getirmek amacını güdüyordu²¹⁹.

Avlu hem bindirmeli, hem de iki kuleli kapılarda görülür. Bindirmeli kapılarda avlu, yukarıda da söylendiği gibi, sur duvarlarının uzatılarak bir koridor halini alması ve bu koridorun duvarlarla bölünmesi ile meydana getirilmiştir. İki kuleli kapılarda avlu, genellikle girişin arkasına, yuvarlak, ya da köşeli duvarlar çekilmek suretiyle yapılmıştır. Avluların şekilleri dikdörtgen, yamuk, yarım daire, tam daire, oval, ya da U biçimli olabilirdi. Çok büyük kulelerle korunan kapılarda bazen, Dura- Europosun çöle bakan kapısında olduğu gibi, kuleler arası yan duvarlarla avlulara ayrılmış olabilirdi²²⁰.

Dikdörtgen avlulu kapılardan Atina'da Pynix Tepesinden geçen diateikhisma duvarında bir örnek vardı. Peiraeios'un kuzey surlarında Asti kapısı da dikdörtgen avlulu idi; burada girişin sağındaki kule öne doğru uzatılmıştı (Bkz. Resim 12). Korint'te yarım daire şeklinde kulelerle korunan İsthmos kapısı da bu tipte idi; fakat avlu caddeye uymak için yamuk bir şekil almıştır²²¹. Anadolu'da Assos'tan iki örnek, Side'den bir örnek sayabiliriz.

Side'deki kapı, dikdörtgen iki kulenin koruduğu, çift gözlü doğu kapısıdır (Bkz. Resim 13). Gerisindeki avlu, kapı tonozlarının hafif eğri oturuşlarından dolayı, belli belirsiz, doğuya doğru kavisleniyordu. 18.50 m. genişlik ve 17.00 m. Derinliği ile avlunun şekli kareye yaklaşıktı²²². Aynı genişlikte (3.55 ve 3.60 m.) şehir içine açılan üç kapısı vardı. Şehir merkezine ulaşan caddeye açılan esas kapı avlusunun batı duvarının ortasına yerleştirilmişti,

²¹⁹ Akarca, 1998: 155.

²²⁰ Yılmaz, 2014: 93.

²²¹ Akarca, 1998: 156.

²²² Akarca, 1998: 155.

fakat dış kapılarla aynı eksen üzerinde değildi. Yan kapılar sur dibinden geçen bir caddeye açılıyordu²²³.

Side kapısı iç kuleleri ile dikkati çekmektedir. Yarım daire şeklinde olan avlunun önünde, dış tarafı yuvarlak, iki kule yükseliyordu. Bu kuleler girişi parçalıyor, avlu gerisindeki kapının güllelere hedef olmasını önlüyor ve düşman üzerine avludan yoğun bir karşı atış yapmak imkanı veriyordu. İki iç, iki dış kulesi ile Side kapısı, Sirakusai'daki Eurialos hisarının yan yana dizilmiş beş kulesini hatıra getirmektedir. Orada olduğu gibi kapı yalnız savunma için değil, uzun menzilli karşı saldırı için planlanmalı. Bu denli gelişmiş bir savunma sistemine göre yapılmış olan Side kapısı, savaş tekniğinin doruk noktasına ulaştığı M.Ö. 3. ya da 2. yüzyıla tarihlenmektedir²²⁴.

2.4.5. Dış Avlulu Kapılar

Dış avlulu kapılar, bindirmeli ve çift kuleli ana kapıların içine ve gerisine yapılan avlulardan başka, sur duvarlarının kırılması ya da kavislenmesi ile meydana getirilmiş, sur dışı avlulu kapılarda vardır. Bu kapılarda savunma genellikle sur duvarlarının verdiği imkanlara dayanıyordu. Kule pek nadir kullanılmıştır. Bu kapıların bir çeşidinde sur duvarları, karşılıklı dirsek yapar veya kavislenir; planları simetriktir. İkinci bir çeşitte bilinçli olarak simetriden kaçınılmış, avlu ve kapı gizlenmek istenmiştir. Bu tip kapılar Helenistik Çağ ortasında görünmeye başlanmıştır. Örnekleri Bergama Nisiros ve Isaura akropolisinde vardır (Bkz. Resim 14).

Simetrik avlulu kapılarda, avlu sur duvarlarının aldığı şekle göre üçgen, dikdörtgen ya da yarım daire olabilirdi²²⁵.

Üçgen şekilli avlularda kapı, bazen Gortis B kapısında olduğu gibi, geçidin uzatılması ile huni, ya da Y-şeklini almıştır ²²⁶(Bkz. Resim 15).

²²³ Akarca, 1998: 155.

²²⁴ Akarca, 1998: 156.

²²⁵ Winter, 1971: 237.

²²⁶ Winter, 1971: 237.

Yunanistan'da Oineiadaı'da iç kalenin doğusundaki bir duvarı kavisli kapı da bu kümeye sokulabilir. Bu şekil avlu, daha çok, eğimli arazide kullanılmış gibi görünüyor.

Dikdörtgen meydanlı kapılara örnek lasos'ta kara surlarının ana kapısıdır²²⁷. Bu kapı batıda zemin katı düzeyindeki üç mazgal deliğinden, doğuda ikinci kattaki pencereden savunuluyordu. Dikdörtgen avlulu kapıların Neandreia'da üç örneği vardır. Biri lasos kapısı gibi kulesiz, ikisi kuleli idi. Kuleler avlunun başına inşa edilmişti. Güneydeki kapı çift kuleli idi; güneydoğudaki yalnız bir kule ile korunuyordu. Atina'nın kuzeybatısındaki Kutsal kapı ile Kerameikos'taki Dipylon'un ilk şekli de bu kapı tipine girer²²⁸ (Bkz. Resim 16). Ne var ki burada avlular derindi. Kutsal kapı, Neandreia'nın güneydoğu kapısı gibi tek kuleli idi. Dipylon ise tarihi boyunca pek çok değişikliklere uğramıştır; Roma Çağı'nda dön köşesi de kuleli idi²²⁹.

Kuzeybatı Yunanistan'da Stratos'un dış avlulu ana kapısı da dikdörtgen planlı idi; fakat burada avluyu yapan surlardan ileriye çıkarılmış iki duvardı. Bu duvarların ucunda dikdörtgen kuleler vardı. Bu tip kapıların kuleli bir şekli orta Aitolia'da Vlokhos'ta yapılmıştır²³⁰. Kapı surların güneybatı köşesinde idi. Kule köşeyi savunuyor ve avlunun batı yanını meydana getiriyordu. Geçit kavisin tam ortasında değildi, daha iyi korunması ve gizlenmesi için, kuleden yana kaydırılmıştı²³¹.

Yarım daire şeklindeki kapılardan Helenistik Çağa ait iki örnek bilinmektedir. Kirenaika'da Apollonia'nın deniz kapısı ile Karia'da Keramos'un denize bakan güney kapısı Apollonia'da kapı, deniz üzerinde idi; sur kıyı boyunca bir daire yapıyordu²³².

Sur önü avlulu kapıların şüphesiz anıtsal görünüşleri vardı. Sakıncalı yanları girişi mancınık atışına açık bırakmış olmaları idi. Bu sakıncayı önlemek için Syrakusai'da, daha

²²⁷ Winter, 1971: 238.

²²⁸ Winter, 1971: 238.

²²⁹ Winter, 1971: 238.

²³⁰ Winter, 1971: 238-239.

²³¹ Winter, 1971: 239.

²³² Akarca, 1998: 157.

sonra, avlunun önüne siper duvarları çekilmiştir²³³. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında Atina'da da, Kerameikos'ta Dipylon'un ve Kutsal kapının önünde hendekli bir siper duvarı inşa edilmiştir²³⁴.

2.4.6. Çıkış Kapılar

Surlarda kente girişi sağlayan ana kapılardan başka savunma amaçlı çıkış kapıları da bulunmaktadır. Çıkış kapıları, sur duvarlarında ya da kulelerde açılırdı. Bu kapılar, duvarları genellikle düz, bazen de eğimli olarak keserlerdi. Bu kapıların planlamasında, çıkış yapan ve geri dönen askerlerin kalkansız bir şekilde sağ yanlarının daima surlardaki askerler tarafından korunması sağlanırdı. Böylece askerler hiçbir zaman sola dönmek zorunda kalmazlardı²³⁵. Kapılar düşman tarafından kolayca görünmeyecek ve mancınık atışına hedef olmayacak şekilde planlanırdı. Kapılar çoğunlukla bir kule tarafından gizlenmiş ve korunmuşlardı. Surlardan çıkış yapmak, düşmana kayıp verdiremek, kuşatma durumunu bozmak ve düşman mancınıklarını tahrip etmek amacıyla gizli kapılar (potern) bulunmaktadır. Bu tip kapılar büyük bir ihtimalle Anadolu kentlerinden öğrenilmişlerdir²³⁶.

Helenistik Dönem'de düşman üzerine böyle çıkış kapılarından ani saldırı yapmak şehir savunmasında çok önemli rol oynamaktaydı. Bu tip kapıların ahşap, üzerinin demir ile kaplanmış olması gerektiğini ve kapının kepenk şeklinde yukarıdan aşağıya zincir veya halatlarla indirildiğini, Aeneas Tacticus'dan öğrenmekteyiz²³⁷.

Çıkış kapıları sur duvarlarında, ya da kulelerde açılırdı. Duvarları genellikle düz, bazen de eğimli olarak keserlerdi. Çıkış kapıları öyle planlanırdı ki çıkış yapan ve geri çekilen askerlerin kalkansız sağ yanları daima surlar tarafından korunmuş olurdu²³⁸. Asker hiçbir zaman sola dönmek zorunda bırakılmazdı. Çok defa bir kapıdan çıkış yapılır, ikinci kapıdan

²³³ Akarca, 1998: 157.

²³⁴ Akarca, 1998: 157.

²³⁵ McNicoll, 1997: 123.

²³⁶ Lawrence, 1979: 8.

²³⁷ Winter, 1971: 234; Lawrence, 1979: 336; McNicoll, 1997: 7; Whitehead, 1990: 203.

²³⁸ Akarca, 1998: 167.

geri dönülürdü. Kapılar düşman tarafından kolayca görülemeyecek ve mancınık atışına hedef olmayacak şekilde yerleştirilirdi. Bir kule tarafından gizlenmiş ya da korunmuş olurdu²³⁹.

Surlardan çıkış şu maksatlarla yapılırdı: düşmana kayıp verdirmek, kuşatma hareketini tedirgin etmek ve bozmak, düşman mancınıklarını, kuşatma araçlarını ve köprüleri tahrip etmek (Bkz. Resim 17).

Çıkış kapısı Klasik Çağ surlarında az kullanılmıştır. M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında Samikon kalesinde, biri doğuda, ikisi güneyde olmak üzere üç çıkış kapısı vardır²⁴⁰. Bu kapılar kuleler, ya da dirsek yapan duvarlarla korunuyordu. M.Ö. 4. yüzyılda Mantinea'da sınırlar özellikle çıkış saldırıları için planlanmıştır. Helenistik Çağda düşman üzerine karşı saldırı yapmak şehir savunmasında çok büyük rol oynamaktadır²⁴¹.

Çıkış kapılarına çeşitli yerlerde ve çeşitli arazi şartlarında başvurulmuştur. Pamphylia'da çıkış kapıları ana kapıların korunmasında kullanılmıştır. Perge ve Sillyon'da kapı kulelerindeki çıkış kapıları ana kapıyı zorlayacak düşmanı yandan çevirme hedefini güdüyordu. Sillyon'da yalnız doğu kulesinde, Perge'de iki kulede de kapı vardı.

Karia'da Alabanda'da surlar şehrin arkasındaki iki tepeyi ayıran dereден geçerken, V-şeklinde geri çekilmiş ve yamaca, iki yana birer kule yapılmıştır. Burada surlar doğu tepesi kesiminde çok tahrip edilmiş olduklarından kapı tespit edilememiştir. Fakat yalnız askeri bakımından değil, barış zamanı da sur dışına ulaşmak için burada bir kapıya ihtiyaç duyulmuştur (Bkz. Resim 18)²⁴².

²³⁹ Akarca, 1998: 167.

²⁴⁰ Akarca, 1998: 168.

²⁴¹ Akarca, 1998: 168.

²⁴² Akarca, 1998: 169.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGEDE YER ALAN SUR VE KAPI YAPILARI

3.1.PERGE

Antik Çağ'da Pamphylia Bölgesinde yer alan Perge, Antalya ili Aksu ilçesi sınırları içindedir. Akdeniz'den 11 km, Aksu (Kestros) ırmağından 4 km uzaktadır. Kentin akropoliste kurulduğu ve zamanla genişleyerek güneyindeki düzlüğe yayıldığı düşünülmektedir. Perge'nin kurulduğu yer olan akropolis, 60 m yüksekliğinde düz bir tepedir. Akropolisin güneyinde yer alan İyilik Belen ve Koca Belen tepeleri şehri sınırlandırarak kenti savunmaya elverişli bir konuma getirmiştir. Kent bu üç tepenin arasında gelişmiştir²⁴³.

İnanışa göre Kalkhas ve Mopsos gibi kahramanların önderliğinde gelenler tarafından kurulmuştur. Bu inanış doğru ise, kentin geçmişi M.Ö. 2. bin yılın ikinci yarısına kadar uzanır. Hitit İmparatorluk döneminde adının *Parba* olduğu anlaşılmıştır. Bunlara rağmen, erken tarihi ve ilk nerede kurulduğu hakkında neredeyse hiç bir bilgi yoktur. M.Ö. 425 yılında Attika-Delos Deniz Birliği vergi listesinde adı geçen kent, M.Ö. 334'te Büyük İskender'e teslim oldu. O'nun ölümünden sonra M.Ö. 190 yılındaki Magnesia ve bunu izleyerek yapılan Apameia Barışı'na kadar Seleukoslar'ın, bu tarihten sonra ise Bergama Krallığı'nın etki alanı içine girdi. Daha sonra gitgide gelişerek M.S. 5. yy'ın sonlarında dinsel yönden Batı Pamphylia metropolitliğinin başkenti oldu²⁴⁴.

Kentte, 1946 yılında ilk bilimsel kazı çalışmalarına Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel başkanlığında başlanmış olup, 1957 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Side'de yürütülen kazı çalışmaları nedeniyle verilen aradan sonra 1967 yılında çalışmalar tekrar başlamış ve günümüze kadar kesintisiz bir şekilde sürdürülmüştür. Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in ölümünün ardından 1975-1987 yılları arasında kazı çalışmaları Prof. Dr. Jale İnan başkanlığında devam etmiş, 1988 yılına gelindiğinde bu görevi Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu

²⁴³ Nuray Özgülnar, *Perge Kazılarında Bulunmuş Takılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.39.

²⁴⁴ Sevin, 2016: 204.

üstlenmiş ve 2012 yılına kadar kazı başkanlığı görevini yerine getirmiştir²⁴⁵. 2012 yılından bu yana Antalya Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kazı çalışmaları halen devam etmektedir.

3.1.1. Perge Surları

Perge Aşağı Şehir olarak adlandırılan bu yerleşimi çevreleyen surlar, günümüze dek ayakta kalan görkemli kalıntılarıyla askeri mimarlık açısından önemli bir anıt niteliğindedir²⁴⁶. Kentteki ilk bilimsel kazıları başlatan Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, kazı raporlarında surların durumuna da değinmiş, ayrıca Pamphylia'daki şehir surlarıyla ilgili makalesinde Side'yle birlikte Perge'nin surlarını da incelemiştir. Strabon, Perge'nin Troia Savaşı'ndan sonra Pamphylia'ya gelen kahramanların öncülüğünde Argoslu kolonistler tarafından kurulduğunu bildirir²⁴⁷. Bu kuruluş efsanesine karşın, yapılan kazı ve araştırmalarda, yerleşimin, akropoliste Geç Neolitik'e kadar indiğini gösteren kanıtlar ele geçmiştir²⁴⁸.

Perge territoriumu içinde bulunan Artemis Pergaia Kutsal alan ve tapınağı, Perge'nin koruyucusu, aynı zamanda hakimesi sayılan ve kökeni Yunan öncesine dayanan eski bir kültür²⁴⁹. Kült merkezinin Perge'de olması, kenti özellikle Helenistik Dönem'de Pamphylia ve Doğu Akdeniz'de dini bir merkez yapmış, birçok inançlıyı kendine çekmiştir. Tanrıçanın tapımı özellikle Helenistik Dönem'de Perge dışına yayılmış, bölgeler arası bir önem kazanmıştır²⁵⁰.

M.Ö. 334'te Büyük İskender Pamphylia'ya geldiğinde, güçlü tahkimata sahip olan Aspendos ve Sillyon'un aksine Perge'nin karşı koymadan teslim olması, akropolisin güneyindeki düzlüğe yayılmaya başlayan yerleşimin henüz surlarla çevrilmediğinin göstergesi

²⁴⁵ Özgülnar, 2007: 43.

²⁴⁶ Abbasoğlu, 2008:182.

²⁴⁷ Müjde Türkmen, "Perge Aşağı Şehir Surları", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, EUERGETES Arkeoloji Dergisi*, 2008, s.1187-1200.

²⁴⁸ Türkmen, 2008: 1187-1200.

²⁴⁹ Karl Graf von Lanckoroński, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri:Pamphylia*, İstanbul, Ege Yayınları, 2005, s. 35

²⁵⁰ Lanckoroński, 2005: 35; Pekman, 1989: 19.

olarak yorumlanmaktadır²⁵¹. Büyük İskender'in ölümünden İpsos Savaşı'na (M.Ö. 301) kadar geçen dönemde, Antigonos devletinin bir parçası olan Pamphylia, bu tarihten sonra Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında sürekli el değiştirmiştir. III. Antiokhos'a karşı ayaklanan ve Laodikeia'da (Phrygia) krallığını ilan eden Akhaïos'un, M.Ö. 218'de, komutanı Garsyeris'i, kendilerine savaş açan Selge'ye karşı yardım isteyen Pednelissos'a gönderdiği bilinmektedir²⁵². Garsyeris'in, Milyas'tan Pamphylia'ya indiğinde direnmeyle karşılaşmadan ordusuyla Perge'ye girerek burayı karargah yapması, kentin savunma sistemi olmadığını düşündürmektedir²⁵³. Antik Çağ tarihinde yeni bir dönem açan III. Aleksandros Phrygia'yı ele geçirmeden önce Lykia ve Pamphylia kıyılarına yönelmiştir²⁵⁴. Pamphylia'da kendisine en dostça davranan kent Perge idi. Perge'nin bu durumu o dönemde kendini koruyacak surlara sahip olmamasına bağlanmıştır. O dönemde sadece Akropolisteki yerleşimden oluşan Perge'nin, yukarıda bahsedildiği gibi en azından M.Ö. 4. yy.'ın 2. yarısından itibaren tepe yerleşiminde tahkimata yönelik yapıları vardı²⁵⁵. Bu tahkimatın ne kadar güçlü olduğu saptanamasa da, Pergeliler'in Aleksandros'u daha Phaselis'de karşılamaları, dönemin siyasi konjonktürüne göre hareket ettiklerini gösterir niteliktedir; yoksa bu kentin kendini koruyacak surları olamayacağına yorulamaz²⁵⁶. III. Antiokhos'un Bergama kralı II. Eumenes'e yenilmesi sonucunda M.Ö. 188'de imzalanan Apameia barış antlaşması şartlarının uygulanmasını sağlamak için Roma senatosu tarafından görevlendirilen konsül Gn. Manlius Vulso, Perge'ye geldiğinde buradaki Seleukos garnizonunun komutanı, kenti kendisine teslim etmeden önce Antiokhos'a danışmak için süre istemiş, ancak verilen süre sonunda varılan anlaşmayla garnizon geri çekilmiştir²⁵⁷. M.Ö. 218'de Akhaïos'un komutanı Garsyeris, Selge'ye savaş açan Pednelissos'a yardım için Pamphylia'ya geldiğinde, direnmeyle karşılaşmadan Perge'yi

²⁵¹ Abbasoğlu, 2000: 244; Martini, 2003: 17-46.

²⁵² Pekman, 1973: 22.

²⁵³ Pekman, 1973: 22-23.

²⁵⁴ Pekman, 1973: 23.

²⁵⁵ Aşkın Özdzibay, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.15-16.

²⁵⁶ Özdzibay, 2008: 15-16.

²⁵⁷ Pekman, 1973: 22-23.

karargahı yapmıştır. Perge'nin yine karşı koymadan kapılarını Akhaios'un komutanına açması, kendini koruyacak bir sur sistemine sahip olmamasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, aşağıda bahsedileceği üzere, Perge'nin bu dönemde Akropolis güney yamaçlarındaki oldukça karmaşık bir tahkimat sistemiyle korunduğu anlaşılmıştır²⁵⁸.

Pax Romana ile birlikte surların işlevini yitirdiği ve şehrin güneye doğru genişleyerek sur dışına taşıdığı görülür; gelişmekte olan Aşağı Şehrin yapı malzemesi ihtiyacı da surlardan karşılanmıştır. M.S. 141 ve 240 yıllarındaki şiddetli depremler de surların büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuştur. Barış döneminin sona ermesiyle birlikte, M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu da etkileyen Got ve Sasani saldırıları nedeniyle birçok şehir gibi Perge de surlarını güçlendirmek, yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır. Toroslar sayesinde, M.S. 250-260 yıllarındaki Got akınları ve M.S. 260'larda Güney Anadolu kıyılarına dek ulaşan Sasani saldırılarından korunan Pamphylia bu dönemde güvenli konumunu korumuştur²⁵⁹. Bu dönemde Perge'de sürekli bir Roma birliğinin bulunduğu bilinmektedir. M.S. 4. yüzyıl ortalarında, Roma egemenliğini tanımayarak eşkıyalık yapmayı sürdüren ve yakınındaki kentler için tehdit oluşturan İsaürlüların saldırılarına karşı surlar güçlendirilmiş, kentin güneye doğru genişleyen kısımları surla çevrilmeye başlanmış olmalıdır²⁶⁰. M.S. 5.-6. yüzyıllarda ise yeni yapılaşma ve surlara eklemeler yanı sıra depremler nedeniyle hasar gören yapılar da onarılmıştır. M.S. 7. yüzyıldan sonra İsaürlüların ve Arap akınlarının baskısıyla Aşağı Şehir terk edilmiş ve halk akropolise çekilmiştir²⁶¹.

Aşağı Şehir geniş bir alana yayılmasına karşın surlar mümkün olan en kısa ve düz yolu izleyerek kenti sarmakta, tiyatro, stadyum ve nekropoller dışarıda kalmaktadır (Bkz. Resim 19). Sur planında görülen birkaç noktadaki açı değişiklikleri, topografik nedenler ve Roma Dönemi'nde, M.S. 2.-3. yüzyıllarda, kentin güneye doğru genişlemesiyle ilintilidir²⁶². Hızlı hareket etme olanağı sağlayan düz savunma hattı sayesinde kentin korunması için az

²⁵⁸ Özdzibay, 2008:17

²⁵⁹ Türkmen, 2008: 1189.

²⁶⁰ Türkmen, 2008: 1189.

²⁶¹ Türkmen, 2008: 1189.

²⁶² Özdzibay, 2008:18.

sayıda asker yeterli olmaktadır. Düzenli aralıklarla inşa edilen, mancınık atışı yapmaya uygun kulelerle güçlendirilmiş, neredeyse kesintisiz bir seyirdim yerine sahip olan surlar pasif bir savunma hattı oluşturmaktadır. Aktif savunmanın en önemli öğelerinden olan huruç, yani yan çıkış kapılarının yokluğu da sistemin amacının surun dışına çıkmadan düşmanın saldırılarına karşı koymak olduğunu göstermektedir. Helenistik Dönem’de biçimlenmiş olan pasif savunma sisteminin Roma ve Bizans dönemlerinde de değiştirilmeden restorasyonlarla sürdürüldüğü gözlenmektedir. Bu dönemlerde surların güçlendirilmesinde amaç, tamamen kuşatmaya karşı koyacak güçte olmasa da düşmanın kenti ele geçirmesini zorlaştırmaktı²⁶³. Ayrıca Perge’nin başta İsaüralılar olmak üzere kendini savunmak zorunda kaldığı düşmanlarının kuşatma konusunda yeterli teknik bilgi ve deneyime sahip olmayışı da aktif savunmayı gereksiz ve masraflı kılmaktadır²⁶⁴.

3.1.1.1. Perge Surları Teknik ve İşçilik

Perge Aşağı Şehir sur duvarları genellikle devşirme malzemeye örülmüştür. Helenistik Dönem’e tarihlenen kulelerle aynı teknikte, kesme taştan örülmüş duvarlar çok az yerde korunagelmıştır. Perge Planındaki numaralandırmalara göre, Md15’in kuzeyinden akropolisin güneydoğu yamacına uzanan kısım ile Mb5-Mb6 kuleleri arasındaki sur duvarında iki yüzü bosajlı, Md7’den kuzeye uzanan kazematlı sur duvarında ise düz yüzeyli taşlar kullanılmıştır²⁶⁵ (Bkz. Rezim 20).

Sur duvarları, seyirdim yerine göre üç tipe ayrılmaktadır:

1. Düz: Sur duvarı kalınlığı kadar olan seyirdim yeri, bazı kısımlarda genişletilmiştir. Md10-Md13 ve Mb1-Mb2’de seyirdim yerinin düz olduğu, Md7-Md8’de ise devşirme bloklarla genişletildiği gözlenmiştir²⁶⁶ (Bkz. Resim 21).

2. Konsol kornişli: Alt yüzü dar, üst yüzü geniş bir eleman olan konsol korniş, seyirdim yerini genişletmek için kullanılır. Perge’de konsol kornişli sur duvarının kesintisiz

²⁶³ Lander, 1984: 159-161.

²⁶⁴ Türkmen, 2008: 1191-1192.

²⁶⁵ Türkmen, 2008: 1192.

²⁶⁶ Türkmen, 2008: 1192.

olmadığı, başka uygulamalarla birlikte yer aldığı gözlenmiştir (Bkz. Resim 20). Bulgurlu²⁶⁷ ve Akarca²⁶⁸ yuvarlak kulelerin üst kat tabanlarını taşıyan kirişlerin oturduğu konsol kornişler için “kule bedeninden çıkıntı yapan, devamlı bir taş dizisi” tanımlı yapmıştır²⁶⁹. Konsol kornişlerin kat tabanlarını taşımak için kullanımına Lykia’da Myra, Kydna/Pydnai ve Beymelek’teki Helenistik kulelerde de rastlanmaktadır²⁷⁰.

3. Kemerli kazematlı: Perge Aşağı Şehir surlarının güney kısmındaki kazematlı sur duvarları, kemerleri sur dışından da görülebilecek şekilde ve sur duvarıyla birlikte inşa edilmiştir. Sur duvarına dayanmış üzeri kemer ya da tonozla kapatılmış mekanlar için kazemat terimi kullanılmaktadır²⁷¹. Kemerli kazematlar sur duvarının kalınlaştırılması sırasında malzemeden tasarruf sağlamakta, alt katı silah deposu ve askerler için barınak olarak kullanılabilmekte, üst katı seyirdim yeri işlevi görmekte ayrıca duvarı yükselterek düşmanın merdiven dayayıp sura tırmanmasını zorlaştırmaktadır²⁷². Aşağı Şehrin M.S. 2. yüzyıl sonrasındaki yapılaşma faaliyetlerinin gerçekleştiği güney kısmını çevreleyen kazematlı sur duvarı M.S. 4. yüzyıldan önceye ait olamaz; Lanckoronski’nin eserinde de bu kısmın özensiz duvar örgüsüne sahip ve kemer impostlarının Bizans tipinde olduğu belirtilmektedir²⁷³. Fakat kitaptaki çizimde mazgal delikleri, muhtemelen açılı çekilmiş fotoğraftan deformasyonla aktarılmış olması nedeniyle, gerçekte olduklarından farklı yükseklikte gösterilmiştir; Yapılan incelemelerde bu impostlardan birinde, Latince ve Yunanca çift dilli yazıtlı bir blokun devşirme olarak kullanıldığı görülmüştür²⁷⁴. Kemerli kazematların geç dönemde kullanımına pek çok yerde, örneğin Roma’da Aurelianus sur duvarında ve Side’de batı deniz surlarında

²⁶⁷ Selma Bulgurlu, *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 33.

²⁶⁸ Akarca, 1987: 145.

²⁶⁹ Bulgurlu, 1999: 33; Akarca, 1987: 145.

²⁷⁰ Bulgurlu, 1999: 34.

²⁷¹ Mansel, 1964: 221-224; Akarca, 1987: 138.

²⁷² Lander, 1984: 261-302; McNicoll, 1997: 312.

²⁷³ McNicoll, 1997: 312.

²⁷⁴ Lander, 1984: 261-302.

rastlanmaktadır²⁷⁵. Roma'dakiler ile paralellik kurularak Perge'deki kazematlar Geç Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir (Bkz. Resim 22). Kemerin altındaki yerden yükseltilmiş üstü kapalı seyirdim yeri neredeyse kesintisiz olarak korunagelmiştir; kemerin üstü ikinci bir seyirdim yeri olarak kullanıma elverişli değildir (Bkz. Resim 23). Her kazematta ikişer mazgal deliği vardır, bunlar ok atışı ve gözetleme için kullanılmış olmalıdır. Kentin diğer kesimlerindeki kazematlı sur duvarlarında ise seyirdim yeri kemerin üstündedir; kemer, duvarı güçlendirmek ve seyirdim yerini genişletmek için inşa edilmiştir, kemerin altı depo olarak kullanıma uygun genişliktedir. Md7 kulesinden kuzeye uzanan sur duvarında korunagelen iki kemerli kazemat ise diğerlerinden daha özenli bir işçiliğe sahiptir²⁷⁶ (Bkz. Resim 24). Bu iki kazemat arasında altta kemerli geçiş ve kemerin üzerinde seyirdim yeri vardır. Bunların Perge'deki kazematlı sur duvarlarının önceli, hatta korunagelen tek Helenistik örneği olduğu düşünülebilir²⁷⁷.

Üstü kemerle örtülü, önü kapalı kazematlı sur duvarları dışında seyirdim yerini koruyan bir duvar ya da epalksion (korkuluk duvarı) koruna gelmemiştir²⁷⁸. Ama Md7'nin kuzeyindeki sur duvarı üzerinde devrilmiş olarak bulunan ve epalksis başlığı olduğu düşünülen blok, burada üzerinde epalksis başlıkları bulunan mazgallı korkuluk duvarı olabileceğini göstermektedir. Anadolu'da Helenistik kesme taş geleneğinin Roma Dönemi'nde de sürdüğü bilinmektedir. Perge'deki Roma İmparatorluk Dönemi yapıları için de bu durum geçerlidir. Aşağı Şehir surlarının hem Helenistik Dönem'de başlayan yapımında hem de Roma ve Bizans dönemlerindeki yenileme ve eklemelerinde kullanılan ana malzeme taştır. Surlarda traverten düzgün kesme taş dikdörtgen bloklar ve yine traverten, kireçtaşı ve mermerden devşirme bloklar kullanılmıştır²⁷⁹.

Kesme taş dikdörtgen bloklarla düzenli ve devşirme bloklarla düzensiz olmak üzere başlıca iki duvar örgü düzeni gözlenmektedir. İso-domos tekniğinde, düzgün dikdörtgen kesme

²⁷⁵ Lander, 1984: 261-302.

²⁷⁶ McNicoll, 1997: 312.

²⁷⁷ Türkmen, 2008: 1191.

²⁷⁸ Türkmen, 2008: 1191.

²⁷⁹ Türkmen, 2008: 1192.

taş bloklardan oluşan duvar sıralarının yükseklikleri birbirine eşittir. Duvar örgüsünde dar yüzü dışa gelecek biçimde kullanıldığında enleme taşı, geniş yüzü dışa gelecek biçimde kullanıldığında ise bağlama taşı olarak isimlendirilen bloklar, yine isodomosun bir çeşidi olan, bir sıra enleme taşı bir sıra bağlama taşı düzeninde kullanılmışlardır. Bloklar arasında kenet veya harç izine rastlanmamıştır. Bu duvar örgüsü Helenistik Dönem'e ait kuleler ve sur duvarlarında görülür. Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen, devşirme bloklarla düzensiz sıralar halinde örülmüş duvarlarda ise harç ve yer yer küçük taş ve kiremit parçalarının kullanıldığı gözlenmiştir²⁸⁰.

Perge Aşağı Şehir surlarının, her dönemde, duvar tekniği, malzeme ve izlediği plan açısından, Helenistik Dönem'deki öncelini izlediği anlaşılmaktadır. Bunun en iyi örneği M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlenen güneydoğudaki kazematlı sur duvarı ile bunun Helenistik önceli olarak kabul edilebilecek doğu surlardaki kazematlardır²⁸¹. Kentin özellikle bu kesiminde yapılacak kazılar, Perge Aşağı Şehir surlarının yapım evrelerinin belirlenmesini sağlayacaktır.

3.1.1.2. Perge Sur Buluntuları

Perge arkeolojik sit alanının peyzaj özellikleri değerlendirildiğinde alt bileşenler olarak arazi formu, anıtsal sur kalıntıları, topografik özellikler ve mevcut doğal bitki örtüsü gözlenmektedir. Bugün kısmen ayakta kalan kent surları, akropolün eteğinde yer alan nympheum, kolonadlı yol ve ortasında yer alan sur ögesi süreç içinde eksilen ya da eklenen bitkisel materyal ile bütünleşerek pittoresk bir nitelik kazanmıştır²⁸².

Arkeolojik sur kalıntıları tarihi süreç içinde yok oluşun somut göstergeleridir. Bu alanlarda belli uygarlıkların yapı stoğu olarak işlev görmüş, estetik kaygılar ile biçimlenmiş anıtsal yapıları ile Perge'de olduğu gibi harabeye dönüşmüştür. Bu alanda Yunan ve özellikle

²⁸⁰ Bulgurlu, 1999: 32.

²⁸¹ Bulgurlu, 1999: 33.

²⁸² Erdoğan Elmas, "Perge Arkeolojik Sit Alanı, Peyzaj Özellikleri ve Koruma Sorunları", *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:10, 2006, s.44-45.

Roma dönemlerine ait kültür ve sanat yansımalarından somut izler ve anılar, tarih belgeleri olarak yer almaktadır²⁸³.

Kentte yer alan surların ilk evreleri harçsız ve büyük kesme blokların üst üste yerleştirilmesi, surların savunmasını güçlendirmek amacıyla dışa doğru çıkıntı yapan çok sayıda kuleleri ve seyirdim yerleri ile anıtsal giriş niteliğinde olan yuvarlak kuleli kapısı yapılış tekniği ve planlamasıyla Helen savunma mimarisinin kusursuz ve eksiksiz bir şekilde yansıtıldığını göstermektedir. Kentin genişlemesi ile önemini kaybeden bu kusursuz yapılar daha sonraki dönemlerde yeniden tahkim edilmiş ve bu tahkim edilen yerlerin önceline göre daha bir özensiz yapılmasına rağmen bazı kısımlarda önceki evreleri takip ettiği gözlemlenmiştir.

3.1.2. Perge Kapıları

Kent bu dönemde bir tahkimat sisteminin ilk gelişimine de sahip olmuştur. Akropolis üzerindeki kuzey tahkimatın ve “Batı Kapı”nın tarihlenmesi çok kesin yapılamasa da keramik buluntulara göre M.Ö. 5 ve 4. yy.’ları vermektedir²⁸⁴ (Bkz. Resim 25). Yine Akropolis’in güneybatısında yer alan ve iki yanında dörtgen kulelerle korunan ana kapı niteliğindeki “Akropolis Kapısı” da aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır²⁸⁵. Perge’nin sembolü durumundaki yuvarlak kuleler aşağı şehrin Helenistik Dönem güney kapısının elemanlarıdır. Aşağı şehrin doğu ve batısında iki adet kapı yapısı daha mevcuttur. Doğu kapısına dair hiçbir kalıntı mevcut değildir. Bunun aksine batı kapısı günümüze oldukça iyi durumda korunagelmıştır. Kentin güneye genişlemesi sonucunda Helenistik kapının güneyine bir şehir kapısı daha eklenmiştir. Bu kapı geç dönem kapısı diye adlandırılmaktadır²⁸⁶. Perge Aşağı Şehir surlarındaki ana kapılar, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddelerin uçlarında yer almaktadır. Şehrin güneye genişlemesiyle anıtsal kapı işlevini, birden çok evreye sahip olan Geç Dönem kapısı üstlenmiştir (Bkz. Resim 26). Cephesine eklenen Suriye

²⁸³ Elmas, 2006: 45.

²⁸⁴ Öz dindar, 2008: 15.

²⁸⁵ Öz dindar, 2008: 15.

²⁸⁶ Bulgurlu, 1999: 2.

alınlıklı tak, Spalato'daki (bugünkü Split, Hırvatistan) Diocletianus Sarayı'nın peristylinin anıtsal kapısıyla benzerliği yüzünden takın M.S. 3. yüzyılın son yarısına ait olabileceği düşünülmüştür²⁸⁷. Buna göre Septimius Severus dönemine ait anıtsal çeşmenin bezemeleri ile karşılaştırılarak, M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir²⁸⁸.

Doğu-batı caddesinin batı girişindeki kapı, aynı zamanda Batı Nekropolis'e giden yolun başlangıcındadır. Caddenin doğu girişinde, Doğu Nekropolis'e ve Antik Çağ'da kentin Kestros üzerindeki limanına açılan yolun başında olduğu düşünülen kapıya ait kalıntı bulunamamıştır²⁸⁹.

3.1.2.1. Perge Kapıları Teknik ve İşçilik

Kentteki tali kapılar, savunma amacıyla değil, ana kapıların sağlayamadığı gereksinimleri karşılamak üzere inşa edilmişlerdir. Sur sisteminde zayıf bir nokta yaratan bu tali kapıların, üzerlerindeki seyirdim yeriyle koruma altına alınmış olduğu görülmektedir. İkisi doğuda, biri batıda olmak üzere üç tali kapı saptanmıştır. Doğuda, kentin sonradan genişlediği güney kısımdaki tali kapı, eşiğindeki tekerlek izleri ve bunların yönüne bakılırsa, agoraya limandan gelen malları taşımak amacıyla yapılmıştır. Bu kapının sur dışına bakan tarafında devşirme olarak kullanılmış bir kalkan kabartması ve ortasına kazınmış bir haç vardır (Bkz. Resim 27). Doğudaki ikinci kapı da büyüklüğü nedeniyle araba trafiğiyle ilişkilendirilebilir. Sur duvarıyla aynı dönemde yapılan batı tali kapı ise araba trafiği için değil, Güney Hamam'a gerekli yakıtın taşındığı ve hizmetlilerin kullandığı bir servis kapısı işlevinde olmalıdır. Güney Hamam'ın praeforiumunun kapıya yakın oluşu da bu düşünceyi güçlendirmektedir. Ayrıca kapının lentosu olarak kullanılan ve yazıtına göre M.S. 2. yüzyıla tarihlenen devşirme blok, kapının bu tarihten sonra açıldığını gösterir²⁹⁰.

²⁸⁷ Wilkes, J. J. Diocletian's Palace, Split. *Residence of a Retired Roman Emperor*, Sheffield, 1986, s.36-37.

²⁸⁸ Palace, 1986: 36-37.

²⁸⁹ Türkmen, 2008: 1193.

²⁹⁰ Jale İnan, "Perge Kazısı 1985 Yılı Çalışmaları", 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1987, s.139.

3.1.2.2. Perge Kapı Buluntuları

Kentin Helenistik Dönem’de inşa edildiği düşünülen sur sisteminin güney kapısını oluşturan (Bkz. Resim 28), günümüze Helenistik orijinalinden sadece, önemli kısmı korunmuş, orijinali dört katlı Yuvarlak Kuleleri ulaşan avlulu kapı kompleksi (Bkz. Resim 29), Erken Roma İmparatorluk Dönemi’nden itibaren, işlev ve mimarisine yönelik önemli değişikliklere uğramıştır. Yuvarlak Kuleler, arasına Erken İmparatorluk Dönemi’nde eklenen süs kapısı, arkalarında yer alan kuzeyi kesik Oval Avlu ve avlunun hemen kuzeyindeki Hadrianus Dönemi’nde yapılmış üç gözlü taktan oluşan kompleks, Lanckoronski tarafından ayrıntılı olarak tanımlanmış ve kompleksin planı çıkarılmıştır²⁹¹.

Antik kentte görülebilen ve gezilebilen birçok eser Roma Dönemi’nden kalma eserlerdir. Şehrin güney girişinde bulunan kapı bunlardan biridir. Romalılar bu kapıyı ve duvarı M.S. 3. yy’da şehri saldırılardan korumak amacıyla inşa etmiştir (Bkz. Resim 30/31). Kuzeyde ise meydan bir Helenistik kapı ile sınırlanmıştır. Ayrıca güney yamaçlarında da bir kapı kalıntısı yer almaktadır. Helenistik kapıdaki yuvarlak/silindirik kuleler kentin sembolü haline gelmiştir (Bkz. Resim 32). Tüm kent kapıları arasında en ilginç olanı Helenistik kapı olup bir giriş odası ve iki kule arasında konumlandırılmış oval planlı bir avluya sahiptir. Oval avluyu çevreleyen duvarlarda özgününde bulunan 6 nişte 12 Tanrının heykelleri yer almaktadır. Helenistik kapının 73m. güneyinde M.S 2. ya da 3.yy.’da yaklaşık 24m. uzunluğunda cephesinde dekoratif nişlerin yer aldığı bir duvar bulunmuştur²⁹².

Lanckoronski hazırlamış olduğu doktora tezinde söz konusu Yuvarlak Kuleli Güney Kent Kapısı ayrıntılı ilk olarak ekibi tarafından tanımlamış, çizimleri yapılmış ve tarihleme önerisi sunulmuştur. Yuvarlak Kuleli Güney Kapı’daki Helenistik unsurlar ayrıntılı olarak incelenmiş ve belirlenebilmiştir²⁹³.

Perge’deki kapıları genel olarak sırasıyla tanımlayacak olursak; çift kuleli avlulu güney kapısı zamanımıza en sağlam gelmiş, avlulu kapılardan biridir. Kapı savunmasında

²⁹¹ Özındar, 2008: 90.

²⁹² Özındar, 2008: 90.

²⁹³ Lanckoroński, 2005: 58-63.

önemli rol oynayan, birbirine yakın inşa edilmiş yuvarlak iki adet kule ve onların gerisinde oval ama ucu kesik bir avlu mevcuttur (Bkz. Resim 32). İlerleyen zamanlarda avlunun önüne üç gözlü bir tak eklenmiş ve kulelerin arasına duvar örülerek avlu bir çeşit galeriye dönüştürülmüştür. Bu eklemeler sonucunda kapı, yapılış amacındaki işlevini kaybetmiştir. Bu kapının işlevini yitirmesi ve kentin güneye doğru genişlemesi sonucunda geç dönemde kentin güneyine yeniden bir sur duvarı ve buna bağlı bir kent kapısı eklenmiştir. Kapının olduğu bölümde sur duvarlarına “U” formu verilerek bir avlu oluşturulmuş ve bu kapıyı savunmak için avlunun iki ucuna dörtgen planlı kuleler eklenmiştir. Kapı dışardan düz sade bir duvar örgüsü şeklinde görünürken içeriden bakıldığında ise kemerli bir yapıya sahiptir (Bkz. Resim 30/31). Bu iki kapının dışında kentin doğu ve batısında caddelerin sonunda yer alan kapılar, savunma amaçlı olmayıp insan ve araba trafiğinde kolaylık olması amacıyla açılmış sade geçişler şeklinde olan tali kapılardır.

3.2. SİDE

Denize doğru çıkıntılı bir burun üzerinde ve Melas ırmağının 10 km. kadar batısında yer alan Side Antik Kentinin M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarından sonra Aiolis’ten gelen Kymeliler’ce kurulduğu söylenirse de “nar” anlamına gelen eski adı çok daha eski ve köklü yerli bir geçmişi olduğunu düşündürür²⁹⁴. Side’nin kuruluş tarihi kentin en alt katında bulunan Helen seramiğinin kanıtladığı gibi M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına kadar gitmektedir²⁹⁵. Koloni Batı Anadolu kentlerinden gelen büyük göçler sırasında kurulmuştur. Aioller ve İonlar M.Ö. 7. yüzyıl göçleri sırasında Side’ye gelmişlerdir. Eldeki yazıtlardan anlaşılan M.Ö. 3. yüzyıla kadar kente özgü bir dil konuştuklarıdır²⁹⁶. Antik kent, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda Roma ile olan yakınlığından dolayı ilk refah çağını yaşamıştır²⁹⁷.

Kentte ki ilk bilimsel kazı çalışmaları Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel başkanlığında 1947 yılında başlamış ve 1967 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Side

²⁹⁴ Çimen, 2004: 42-43.

²⁹⁵ Mansel, 1964: 218.

²⁹⁶ Mansel, 1964: 218.

²⁹⁷ Mansel, 1964: 218.

kazılarını üstlenen Prof. Dr. Jale İnan 1975 yılına kadar çalışmaları sürdürmüştür. 1982 yılında Dr. Ülkü İzmirilgil danışmanlığında, Side Müzesi tarafından gerçekleştirilen kazı çalışması ardından 1983 yılında Dr. Ülkü İzmirilgil tarafından başlatılan kazılar 2008 yılına kadar devam etmiştir. 2009 yılından itibaren ise Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yapılmaya başlanan kazı çalışmaları günümüzde de devam etmektedir²⁹⁸.

3.2.1. Side Surları

Side gibi yarımada üzerine kurulmuş kentlerde surlar deniz tarafında kıyı şeridini takip ederken, karada ise ya berzahtan ya da berzahın hemen dışından geçerdi. Side’de kara surları berzahın hemen dışından geçirilmiştir. Engebesiz araziden geçen surlar düz bir hat izlerdi. Side’nin kara surları buna iyi bir örnektir. Side’nin surları berzahın dışındaki araziye çevirebilmek için bir noktada kırılma yapmıştır²⁹⁹.

Surlar ilk yapıldığı zamanlarda limanında kentin içine alacak şekilde dalgakıranların üzerinde devam etmekteydi. Günümüzde ise deniz surları harap ve neredeyse tamamı yok olmuş durumdadır. Bazı mimari parçalar ve temel izleri kalmış bu surların konglomera bloklardan düzenli bir şekilde yapıldığı tespit edilmiştir. Deniz surlarının kısmen ayakta duran bazı kısımları traverten, konglomera gibi taşlardan ve yatay halde sıralanmış kesme taş bloklardan meydana gelmektedir. Bunların arasına küçük taş ve tuğla parçalarının koyulmuş, kireç harcıyla bağlanmış olmasından dolayı surların geç bir dönemde devşirme malzeme ile yapıldığına işaret etmektedir. Deniz surları Pax Romana döneminde önemini kaybetmiş ve buradan sağlanan malzeme kentin anıtsal yapılarında kullanılmıştır³⁰⁰.

Kuzeybatı yönünden güneydoğuya doğru uzanan kara surları oldukça iyi bir şekilde korunmuş olarak günümüze kadar gelmiştir. Surlar bazı noktalarda 10 metreyi aşan yükseklikleriyle ayakta durmakta ve görenleri hayran bırakmaktadır. Kara surlarının kule 1 ile 4 arasında yaklaşık 190 m. uzunluğunda düz bir hat şeklinde olduğu görülür. Kule 4’ten

²⁹⁸ Şener Yıldırım, *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2013, s.9-10.

²⁹⁹ Akarca, 1998: 127-128.

³⁰⁰ Arif Müfid Mansel, *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s. 35-37.

sonra geniş açılı bir dirsek meydana getiren sur devamında yaklaşık 570 m.' lik bir mesafede kule 12'ye kadar gene düz bir hat izler ve kule 13'ten sonra girintili çıkıntılı bir şekil alarak doğuya doğru taşmaktadır. Başlarda bu kısmın Bizans dönemine ait olduğu düşünülse de daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda eski sura ait parçalar bulunmuştur. Bizans döneminde onarım ve değişiklik geçirmiş olan bu kısmın esas surla çağdaş olduğu anlaşılmıştır³⁰¹.

M.S. 4. yüzyılda yarımadaının en dar kesiminde bir uçtan bir uca uzanan bir iç sur duvarı (diateikhisma) inşa edilmiş ve böylece kent ikiye bölünerek yarımadaının kuzeydoğu kesimi terk edilmiştir. Bu duvar kentin oturma alanını önceki boyutlarının yarısına indirmiştir³⁰². Kenti ikiye bölen bu sur, tak yakınında bulunan yazıttan dolayı “Filippus Attius Suru” olarak adlandırılmıştır. Kireç harcı içine yerleştirilen molozu taşlar ve eski yapılardan alınan devşirme malzeme ile tiyatronun sahne binası ya da tak gibi yapılardan faydalanılarak yapılmıştır. Yaklaşık 350 m. uzunluğunda olan sur duvarının kalınlığı 2,15-2,40 m., yüksekliği ise bazı kısımlarda 10 m.'dir³⁰³.

Kentin yerleştiği yarımadaı doğudan kuşatan surların bir bölümü ayakta kalmıştır. Kentte biri güneye biri de batıdaki limana doğru giden iki sur şehri çevrelemektedir (Bkz. Resim 33). Side deniz surlarının çok harap ve neredeyse tamamının yok olmasına karşın, kara surları iyi bir halde zamanımıza kadar gelebilmiştir³⁰⁴ (Bkz. Resim 34/35).

3.2.1.1. Side Surları Teknik ve İşçilik

Eski Myndos'ta olduğu gibi Side'nin kuru moloz tarzında yapılmış sur duvarlarını tarihleyebilmek için ancak benzer örneklerle karşılaştırma yapılmalıdır³⁰⁵. Bu tip duvar işçiliği Halikarnassos yarımadasında Leleg alanlarında son derece yaygın, hatta karakteristiktir. Benzeri duvar işçiliğinin aynı zamanda Milas yakınlarında Damlıboğaz köyünde yer alan antik Hydai kentinde, Milas Sodra Dağında yer alan Leleg duvarında, Bafa

³⁰¹ Mansel, 1978: 37-38.

³⁰² Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, s. 449.

³⁰³ Mansel, 1978: 67-68.

³⁰⁴ Arif Müfid Mansel, “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1963*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s.215.

³⁰⁵ Çimen, 2004: 43.

Gölü çevresinde, Mykale Dağında yer alan Melie'de görüldüğünden daha önce Eski Myndos'dur³⁰⁶. Bu durumda Side'nin surlarını M.Ö. 7./6. yy'a tarihleyebiliriz³⁰⁷.

Surlar yörede bolca bulunan konglomera taşından düzgün dörtgen bloklarla harçsız olarak inşa edilmişlerdir. Kent surlarının en üst kısmında yer yer görülen düzgün olmayan taşlarla yapılmış restorasyonlar Bizans döneminden kalmadır.

Malzeme sert kireç taşıdır. Duvar işçiliği Bean ve Cook'un da dediği gibi kuru moloz tarzıdır³⁰⁸. Duvarı oluşturan taşlar ocaktan çıktıkları gibi neredeyse hiç işlenmeden konulmuştur. Taşlar yassı rektagonal yer yer trapezoidal ve küçük boyutludur. Derzler gevşektir, küçük taşlarla örgüyü oluşturan büyük taşlar sabitlenmiştir. Örgü sistemi düzensizdir. Doğu kısımdaki duvarlar birbirine bitişiktir ve kalınlığı 3.00 m.yi bulur. Saldırıya en açık yer bu kısım olduğu için burada duvar kalın tutulmuştur. Surun diğer kısımlarındaki duvar kalınlığı ise 1.40 ile 1.50 m. arasında değişmektedir³⁰⁹.

3.2.1.2. Side Sur Buluntuları

Antik Side surları, yarımada üzerinde kurulu olan kenti çepeçevre sarmakta ve iç surlarla beraber uzunluğu 6 km'ye ulaşmaktadır. Deniz tarafındaki surların genişliği bazı noktalarda 3 m'ye kadar ulaşmakta, yükseklik yarımadanın kuzeydoğu tarafındaki kara sularında 10 m'ye kadar çıkmaktadır³¹⁰. Kara surlarının dış kısımları yuvarlak, yarı yuvarlak ve dikdörtgen formda kulelerle takviye edilmiştir³¹¹ (Bkz. Resim 36). Bu kuleler öyle bir şekilde planlanmış ki kurtin'ler dik aç meydana getirdikleri yerlerde yuvarlak, açık açıyla birleştikleri yerlerde yarım daire, düz kurtin'lerin önünde ise dikdörtgen planlı kuleler yer almaktadır³¹². Kentte şimdiye kadar toplam 18 adet kule yapısı tespit edilmiştir. Bunların 13 tanesi kuzeybatıdan güneydoğuya doğru nerdeyse düz bir hat izleyen sur üzerinde, 4 tanesi

³⁰⁶ Çimen, 2004: 43.

³⁰⁷ Çimen, 2004: 43.

³⁰⁸ Çimen, 2004: 43.

³⁰⁹ Çimen, 2004: 43.

³¹⁰ Çimen, 2004: 43-44.

³¹¹ Mansel, 1991: 219.

³¹² Mansel, 1991: 219.

kenti adeta ikiye bölen iç sur üzerinde ve 1 tanesinde yarımada'nın güney ucunda tapınaklar alanında tespit edilmiştir. Bu kulelerin 15 tanesi dikdörtgen planlı, 2 tanesi yarım daire planlı ve 1 tanesinde yuvarlak planlıdır. Bu surlar üzerinde savunma amacıyla yapılmış biri kuzeydoğu diğeri doğuda yer alan Pamphylia Bölgesi için karakteristik denilebilecek kuleli ve avlulu kapı tipinde iki adet kapısı mevcuttur.

3.2.2. Side Kapıları

Kentin ana kapısı olan Büyük kapı yarımada'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır ve bugün büyük bir kısmı yıkıntı halindedir. Side antik kentinin en eski kapısı olan bu giriş kapısı, çeşitli dönemlerde aynı noktaya inşa edilmiş olup, sürekli restorasyon geçirmiştir. Roma döneminde son şeklini alan iki katlı kapı, kemerli bir temele sahiptir. Dış yüzeyinde bulunan kemer blok motiflerle süslenmiştir (Bkz. Resim 37). Bu kapının dışında kentin doğusunda halen tarihlemesi kesin olarak yapılamamış kuleli ve avlulu kapı tipinden bir giriş kapısı (Bkz. Resim 38) ve kentin kuzeyinde tiyatronun yan tarafında Roma dönemine tarihlenen kemerli anıtsal bir giriş kapısı mevcuttur (Bkz. Resim 39).

3.2.2.1. Side Kapıları Teknik ve İşçilik

Bağlantı duvarındaki kapılar 2.50 m genişliğindedir. Bu kapılar olasılıkla ani saldırılar için kullanılmış olmalıdır. İki kule tarafından korunan Side'nin antik şehir kapıları Helenistik Dönemde çok yaygın olarak kullanılmıştır (Bkz. Resim 37/38). Örneğin Pamphylia Bölgesi şehirlerinde genel olarak kapılar iki büyük ağır silah kulesi ile korunmaktadır. En yakın örneklerden (Özellikle St. Paul Hapishanesi önemli bir ağır silah kulesidir), Side'de görülmektedir³¹³.

Side kapısı aralığında bulunan korunmuş olan dört sıra söve taş blokların 0,50 m yüksekliğinde olması nedeniyle *isodomik* örgü tekniğindedir. Sur bedeni genişliği, 1,30 m ve doğu-batı akslı boydan boya atkılı örgü sistem tekniğiyle yapılmıştır. Kapı girişinde de kırlangıç kuyruğu kenetler ile sur duvar blokları birbirine bağlanmaktadır. Kullanılan bu

³¹³ Mansel, 1991: 222.

kenetler ortalama 0,15 x 0, 07 m ölçülerindedir³¹⁴. Bu tip kenetlerin, MÖ 6. yy'dan itibaren kullanılmaya başlandığı ve özellikle Helenistik Dönem'de yoğun olarak mimari bloklarda uygulandığı bilinmektedir³¹⁵.

3.2.2.2. Side Kapı Buluntuları

Bir yarımada üzerine kurulmuş olan Side, diğer Pamphylia kentlerinde olduğu gibi surlar şehrin ana kapısından başlayan bir anıtsal cadde boyunca uzanmaktadır. Kuzeydoğu'daki "Büyük Kapı"dan (Bkz. Resim 37) başlayan sur, Tiyatro önündeki kavis dışında hemen hemen düz bir çizgi şeklinde yarımada boyunca ilerleyerek tapınaklar yakınında büyük bir meydanla sona erer. Diğer taraftan surlar "Büyük Kapı" dan kentin güneyine doğru uzandığı kalıntılardan bulunmuş ve günümüze kazandırılmıştır³¹⁶. Kuzeydoğu'da yer alan "Büyük Kapı" ve daha sonradan keşfedilen "Doğu Kapısı" Pamphylia için karakteristik tip halini alan iki kuleli ve avlulu kapı formunda savunma amacıyla yapılmış kapılardır.

Side'deki kapıları tanımlayacak olursak; kentin kuzeydoğusunda yer alan ana giriş kapısı kuleli ve avlulu kapı tipine örnektir. Kapının dış tarafında dörtgen planlı iki kule, iç tarafında savunmayı güçlendirmek ve avluyu korumak maksadıyla yapılmış dış duvarları yuvarlak iç duvarları dörtgen planlı iki iç kule yer almaktadır. Bu iç kulelerin arkasında yarım daire şeklinde büyük bir avlu ve bu avlunun arkasında gene savunmayı güçlendirme amaçlı yapılmış dörtgen planlı küçük bir avlu daha mevcuttur (Bkz. Resim 38). Kentin doğusunda yer alan giriş kapısında kuleli ve avlulu kapı tipindedir. Dörtgen planlı iki kulesi ve arkasında gene dörtgen planlı bir avlusu mevcuttur. Avlunun, kentin içine açılan üç adet kapısı vardır (Bkz. Resim 38). Kentin kuzeyinde yer alan ve Roma dönemine tarihlenen kapı, kemerli geçişe sahip anıtsal bir giriş kapısı niteliğindedir (Bkz. Resim 39).

³¹⁴ Mansel, 1991: 222.

³¹⁵ Mansel, 1991: 223.

³¹⁶ Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Side", *Dünden Bugüne Antalya II. Cilt*, Antalya, 2012, s.217.

3.3. ASPENDOS

M.S. 3. veya 4. y.y.'da çizilen ve 16. y.y.'da Peutinger tarafından yeniden ele alınarak “Tabula Peutingeriana” adını alan atlada, Pergamon’dan başlayarak Tytira, Philadelphia, Hierapolis, Laodikeia, Cormassa, Sillyon ile Aspendos kentlerinden geçen ve Side’de son bulan yol üzerinde gösterilmiştir³¹⁷. Erken tarihi konusunda hiç bir bilgi olmayan kent, ağız kısmında ulaşım elverişli Eurymedon (Köprüçay) Irmağı kıyısında ve verimli bir ovanın önünde kurulduğundan kısa sürede gelişti ve komşusu Side gibi M.Ö. 5. yy’ın başlarında gümüş sikke basabilecek güce ulaştı. M.Ö. 334 yılında Büyük İskender’in eline geçti. Roma İmparatorluğu döneminde özellikle 2.-3. yy’larda büyük gelişim gösterdi. Kentten günümüze kalabilmiş kalıntıların hemen hepsi de bu döneme aittir³¹⁸ (Bkz. Resim 40).

Kentteki ilk kazı çalışmaları 1990-1991 yıllarında Antalya Müze Müdürlüğü tarafından “Aspendos Örenyeri Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Projesi” adı altında müze arkeologlarından Edip Özgür tarafından yürütülmüştür³¹⁹. Daha sonra 2008 yılında Veli Köse öncülüğünde başlatılan yüzey araştırmalarının devamında 2012 yılında başlatılan ve halen devam etmekte olan kazı çalışmaları Veli Kösenin başkanlığında devam etmektedir³²⁰.

3.3.1. Aspendos Surları

Aspendos denildiğinde akla gelen ilk şey tiyatrodur. Aspendos tiyatrosu oldukça büyük bir Roma tiyatrosudur. Tiyatronun temeline bakıldığında Dionysos kültü ile alakalı olduğu görülmektedir. Bu amaçla Aspendos’ta görülen kült alanlarında Dionysos kültü ile ilgili olarak tiyatro araştırılmalıdır.

Roma tiyatroları içerisinde yer alan Aspendos Antik Tiyatrosu; Aspendos kentindeki tüm kalıntıları gölgede bırakan bir güzelliğe sahiptir (Bkz. Resim 41/42). Tiyatronun yaslandığı, yer yer sur duvarları ile çevrili tepenin üzerinde ise şehir merkezinin

³¹⁷ Pekman, 1989: 4.

³¹⁸ Sevin, 2016: 206.

³¹⁹ Edip Özgür, “Aspendos Örenyeri 1991 Yılı Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları, 3. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, 1993, s.251-252.

³²⁰ Elif Şahin, *Aspendos’un Aphrodite Kastnietis Kültü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.5.

yapıları bulunmaktadır. Aspendos surlarının Helenistik Dönem de yapıldığı, sonraları Geç Roma ve Bizans Dönemlerinde bir takım onarımlar gördüğü bilinmektedir.

3.3.1.1. Aspendos Surları Teknik ve İşçilik

Birçok araştırmacı Aspendos Tiyatrosu'nu en iyi korunmuş Roma Tiyatrolarından sayar ve Pamphylia'nın en önemli Roma yapısı olarak nitelerler ve bunun yanında surlarında Aspendos tiyatrosu nedeniyle büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir.

Surların tüm duvarlarının malzemesi, konglomeradır. Giriş kaplamaları, diazoma duvarı, kapı ve pencere çerçeveleri kaliteli kireç taşından olup, sadece arka duvarlarında mermer kullanılmıştır³²¹. Bütün açıklıklar; kemerler, boşaltma kemerleri veya tek taşlı hafifletme bloklarıyla donatılmış olup hepsi kendi türünde olağanüstü bir topluluk gösterirler. Ayrıca Aspendos Tiyatrosu sahne duvarının bir bölümünü kaplayan bazı yerlerde kırmızı boyalı zigzag bezeme içeren sıva tabakası tiyatronun Bizans Dönemi'nde veya Ortaçağ'da da kullanıldığını gösterir³²². Sütunlu üst katın ortasındaki pedimentte şarap tanrısı, tiyatroların kurucusu ve koruyucusu olan Dionysos'un kabartması vardır.

3.3.1.2. Aspendos Sur Buluntuları

Aspendos'da Helenistik Döneme tarihlenen yapıların ve buluntuların fazlalığı, boyutları ve fonksiyonları, kentin bu dönemde artan önemini gösterir. Halen ayakta olan bu kent surlarının giriş kapısının güneyinde büyük bir kule görülmektedir. Agora, doğal kayaya oyulmuş çeşme, iki tapınak ve nekropolündeki blok taşların oyulması ile yapılmış lahitler dikkat çeken eserlerdir. Kalenin sur duvarları ve kuleleri oldukça iyi korunamamıştır. Sadece Aspendos tiyatrosu günümüze kadar gelebilmiş önemli yapılarıdır. Kentin sur sistemleri ve kapı yapıları hakkında günümüze kadar kapsamlı bir çalışma yapılmadığından ötürü bu alandaki bilgiler maalesef bu kadarla sınırlı kalmaktadır.

³²¹ Lanckoronski, 2005: 102.

³²² Bean, 2000: 56.

3.3.2. Aspendos Kapıları

Kentte; kuzey, güney ve doğuda olmak üzere 3 adet giriş kapısı mevcuttur. Aspendos kapısının dört gözünün de bezeli olması özelliği Pamphylia Bölgesinde birçok örnekte karşımıza çıkmaktadır. Genellikle üst iki gözde birbirine benzer çiçek rozetler kullanılırken, alt gözlerde kapı halkası, selvi kozalağı ya da kenarları iç bükey düzenlenmiş dikdörtgen biçiminde stilize “hayat ağacı” motifine yer verilmiştir. Bazen de kapının her gözü içerisine birbirinden farklı bezemeler işlenerek, Hades ülkesine girmek için verilecek dört hediye veya geçilecek dört ırmak simgesel olarak anlatılmış gibidir³²³.

3.3.2.1. Aspendos Kapıları Teknik ve İşçilik

Aspendos kapısının temel özelliği, önceki tiplerde kapılara sembolik anlam kazandıran taşıyıcı konsol çıkıntılarına yer verilmeyişidir. Eski gelenekten de tamamen kopmamış bir tarzda yapılan kapılar, konsolların dışında formunu korumuş, dört göze bölünmüştür. Fakat kapı gözlerinin içleri boşaltılmamış, kenar profillere dik, iç boşluklara meyilli bir kanalla, üsttekiler kare, alttakiler dikdörtgen biçimde ön göz halinde belirlenmiştir. Bu tipin sadece iki örneğini bulabildiğimiz bir alt grubunda ise, kapının sadece alt veya üst gözlerinde benzer uygulama yapılırken diğer kısımlar işlenmeden bırakılmıştır³²⁴.

3.3.2.2. Aspendos Kapı Buluntuları

Kentin bugün kalıntılarının bulunduğu alan, bu büyük tepe üzerinde yer almaktadır. Aspendos'un esas kapısı olan güneydeki kapısından (A) başka iki kapısı daha bulunmaktadır. Bu kapılardan en iyi korunmuş olanı kuzeyde (C) olanıdır. Üçüncü kapı (B) kentle stadyum (O) arasındaki bağlantıyı sağlamakta, yer olarak tiyatro ve stadyumun hemen arkasında yer almaktadır³²⁵. Aspendos kapıları hakkında yeterli araştırmalar yapılmadığından dolayı bu alanla ilgili bilgilerimiz maalesef bu kadarı ile sınırlı kalmaktadır.

³²³ Bean, 2000: 56.

³²⁴ Bean, 2000: 58.

³²⁵ Suna Kıracı ve İnan Kıracı, “Tarih Boyunca Anadolu’da Hayırseverlik”, *Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Sempozyumu*, 2008, s.845.

3.4.ATTALEİA

Antik dönemde Attaleia adıyla anılan kent doğulu çoğu eserlerde Adalya, batı kaynaklarda ise Adalia ve bazen de Satalia, günümüzdeyse Antalya olarak geçmektedir. Bean'e göre Attaleia kenti Pamphylia Körfezi kuzeyindeki kentlerin; güney kent (Korykos) ve Kuzey kent (Olbia)'nın birleşimiyle oluşmuştur. Kuzeydeki koy ticari liman, güneydeki koy ise tersane ve askeri liman olarak kullanılmaktaydı. Halen Helenistik dönemine ait kent planları tam olarak belirlenmiş değildir³²⁶. Kent sur duvarları bu dönemde çevrelenmiş ve genellikle limanın kuzey tarafında kurulmuştur (Bkz. Resim 43). Attaleia nekropollerinin günümüzde Kaleiçi olarak anılan ve 1930'lu yıllara kadar sur duvarları, günümüzde ise modern ulaşım şeritlerinin sınırladığı yaklaşık 30 hektarlık bir alan içine yayılan Antik Dönem yerleşiminden daha geniş bir alana yayıldığını ortaya koymuştur³²⁷.

Kentteki yaşamın büyük ölçüde sur dışına taşması sonucunda 1914 yılında sur içi önemini kaybetmeye başlamış ve 1935-1940 yıllarına gelindiğinde ise surların büyük oranda yıkılmasıyla sonuçlanmıştır³²⁸. Bilimsel olarak ilk kazı çalışmaları 1921-1922 yılları arasında İtalyanlar tarafından Hadrian Takı'nda gerçekleştirilmiştir. 1958 yılına gelindiğinde ise Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kararıyla Arkeolog Mahmut Akok ve Mimar Mustafa Ayaşlıoğlu tarafından gerçekleştirilen restorasyon projesi ve uygulaması ile tak bugünkü görüntüsüne kavuşturulmuş, kısmen de olsa ilk fonksiyonunu devam ettirmesi sağlanmıştır³²⁹.

3.4.1. Attaleia Surları

Kentin ilk kuruluşunda iç surla çevrili olduğu, Roma hakimiyetine girdikten sonra, Romanın izlediği siyaset gereği kente yeni göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilk sur dışına taşan ailelerin savunma alanı içine alınması zorunluluğu karşısında dış surun yapıldığı orijinal bölümlerindeki duvar örgü tekniğinden anlaşılmaktadır³³⁰.

³²⁶ Bean, 2000: 31.

³²⁷ Bean, 2000: 33.

³²⁸ Fulya Okatan, *Attaleia Kent Kapıları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2004, s. 3.

³²⁹ Okatan, 2004: 12.

³³⁰ Kırac ve Kırac, 2008: 845.

Arapların saldırılarına karşı kenti korumak amaçlarıyla kent surları defalarca onarım görmüş, Roma surların etrafına bu sur duvarlarından daha alçak ikinci bir sur duvarı, “gömlek suru”, inşa edilmiştir³³¹. Ayrıca surlar önüne açılan hendekler kenti Bizans İmparatorluğu’nun Akdeniz’deki rakiplerine karşı korunmasını güçlendirmektedir³³².

Kaleiçi; büyük bir bölümü yıkılmış ve yok olmuş at nalı şeklinde içten ve dıştan surlarla çevrilidir (Bkz. Resim 44). Surlar, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirleri ortak eseridir. Antik Attaleia, at nalı şeklindeki iki kalın duvar tarafından korunmaktaydı. Bu sur duvarlarından biri deniz kıyısı koyunda, diğeri de kara tarafında bulunmaktaydı. Deniz tarafından kaplanan antik şehir ve duvarlar günümüzde Kaleiçi diye adlandırılmaktadır³³³.

Şehrin surları kentin limanını ve etrafındaki antik şehri çevreler. Bu surlar, M.S. ikinci yüzyılda inşa edilmiştir³³⁴. Surlardaki Helenistik temellerden Selçukluların, surların büyük bir bölümünü yeniledikleri anlaşılmaktadır.

3.4.1.1. Attaleia Surları Teknik ve İşçilik

Attaleia Surları, bir bölümünün bulunduğu büyük boyutlu traverten ve kireçtaşı bloklardan inşaa edilmiştir. Kenti sınırlayan sur duvarının günümüzde kısmen ayakta duran güneydoğu bölümünde (Bkz. Resim 45) Bizans Dönemi’nde gerçekleştirilen yapım ve onarım çalışmalarında devşirme malzeme olarak kullanılmışlardır ve bu konumlarını günümüzde de kısmen korumaktadırlar³³⁵.

3.4.1.2. Attaleia Sur Buluntuları

Doğu suru, bugünkü İmarat Camii karşısındaki çay bahçesi içinde kalan kuleden başlayarak Atatürk Caddesi boyunca devam edip Karaalioğlu Parkı doğusundan Hıdırlık

³³¹ H. Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya, Tarih, Gözlem ve Anılar*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Antalya, 2007, s.35-37.

³³² Çimrin, 2007: 35-37.

³³³ Sibel Cihan, *Attaleia Antalya Antik Kenti*, 2013, s. 2. <https://www.edebiyatvesanatakademisi.com/antik-kentler/attaleia-antalya-antik-kenti-33897.aspx> Erişim Tarihi: 05.07.2018.

³³⁴ Çimrin, 2007: 36.

³³⁵ Bulgurlu, 1999: 35.

Kulesine bağlanmaktadır. Saat Kulesinin doğusundan gelen surun devamı kuzeybatı yönünde yine kulelerle desteklenerek Ordu Evi karşısındaki Mehmetçik parkından limana birleşerek kenti çevirmektedir. Kentin kuzeybatısı ve kuzeyindeki surların hemen dışı yön, görüntü ve rüzgâr alma yönünden en uygun yerleşim alanlarından birisidir. Bu nedenle kentin yönetici ve seçkinlerinin bu alanda yerleştikleri düşünülebilir. Daha sonraları bu yerleşim bölgesini koruma amacıyla kuzeybatı ve kuzeyde ikinci bir sur ve bir kapı yaptırılmıştır. Roma İmparatoru Tiberius döneminde M.S. 14–37 yıllarında yapılan bu kapı onun adıyla anılmıştır³³⁶. Böylesine göz önünde bulunan ve Antalya gibi ülkenin başta gelen turizm şehirlerinden birinin merkezini oluşturan bu antik kent hakkında bu zamana kadar detaylı bir çalışmanın yapılmaması son derece üzücüdür. Bu çalışmaların eksikliği nedeni ile kentin surları hakkındaki bilgiler bu kadarla sınırlı kalmaktadır.

3.4.2. Attaleia Kapıları

Kentin surlardan dışarıya açılan 7 adet kapısının olduğu tespit edilmiştir. Bunlar: Liman Kapısı, Tophane Kapısı, Kale Kapısı, İmarek Kapısı, Hadrianus Takı, Orta Kapı ve Yeni Kapı'dır. Bu kapılardan sadece Hadrianus Takı günümüze ulaşabilmiştir. Diğer kapılar hakkında neredeyse hiç bir bilgi ve buluntu mevcut değildir³³⁷.

Günümüzde hala sur giriş kapılarının sadece bir tanesi durmaktadır. Hadrian'ın Antalya'yı ziyareti anısına dikilen bu şeref kapısı, iki sütunlu cephesi ve dört pilon (kapı kulesi) üzerinde yükselen üç kemeriyle tipik Roma zafer takı görünümündedir. Zafer takının her iki cephesinde de, arşitrav kemerlerin ve sütunların üzerinden kesilmeden uzanır; frizlerde ve figürlerde zengin rölyefler oyulmuştur. Üç geçit, bitki ve çiçek rölyefleriyle süslenmiş tonozlarla kapatılmıştır. 1959'da yürütölen restorasyon çalışmasından sonra bu olağanüstü eserin iki seviyeden oluştuğunu gösteren belli mimari öğeler aydınlığa kavuşmuştur. Giriş kapısının her iki yanında da iki farklı yapıda kule bulunmuştur (Bkz. Resim 46).

³³⁶ Çimrin, 2007: 37.

³³⁷ Okatan, 2004: 6.

3.4.2.1. Attaleia Kapıları Teknik ve İşçilik

Hadrian (Hadrianus) Kapısı, Hadrian'ın Antalya'yı ziyareti anısına dikilen bu şeref kapısı, iki sütunlu cephesi ve dört pilon (kapı kulesi) üzerinde yükselen üç kemeriyle tipik Roma zafer takı görünümündedir (Bkz. Resim 46). Antalya'daki tarihi yapılardan en iyi korunmuşlarından birisidir. Bir Roma eseri olan yapı, İ.S.130 yılında Roma İmparatoru Hadrian adına yapılmıştır³³⁸. Zamanla şehir surları kapının dış kısmını kapatmış ve kapı uzun yıllar kullanılmamıştır. Sur kalıntılarının yıkılması ile kapı ortaya çıkarılmıştır. Bu zafer kapısı Pamphylia'nın en güzel kapısı olarak kabul edilmektedir. Sütunları hariç tamamen beyaz mermerden yapılmıştır. Oyma ve kabartma süslemeleri çok güzeldir. Kapının orijinali iki katlıdır³³⁹.

Zafer takının her iki cephesinde frizlerde ve figürlerde rölyefler oyulmuştur. Üç geçit, bitki ve çiçek rölyefleriyle süslenmiş tonozlarla kapatılmıştır.

3.4.2.2. Attaleia Kapı Buluntuları

Tiberius kapısı, Olbia, Phaselis, Termessos, Sagalassus, Kretopolis kentlerine giden yol üzerinde bulunmaktadır. M.S. 130 yılında İmparator Hadrian anısına yapılan üçlü kent kapısı (Üç Kapılar) bu dönemden günümüze kadar ulaşabilmiş önemli bir kent kapısıdır. Bu kapı Pamphylia'nın Perge, Aspendos, Sillyon ve Side şehirlerine açılan kapısıdır ayrıca Perge kapısı ya da çiçekli kapı olarak da adlandırılmaktadır³⁴⁰.

Hadrian Kapısı'nın tanımlamasını yapacak olursak; her iki cephesinde de 4'er sütun bulunan dört pilon üzerinde yükselen üç gözlü zafer takı görünümündedir. Daha öncesinde giriş kapısı olduğu düşünülen ve bir kule ile korunan kapının yerine yeniden inşa edilen tak kuzeyde yer alan kule ile birleştirilmiş ve sonrasında güney kısmına dörtgen planlı bir kule daha eklenmiştir (Bkz. Resim 45/46). Hem kent bazında yeterli araştırmaların yapılmamasından hemde diğer kapı yapılarıyla ilgili buluntuların ve bilginin yetersiz olmasından dolayı bu konuyla ilgili aktarılabilecek hususlar bu kadarla sınırlı kalmaktadır.

³³⁸ Cihan, 2013: 3.

³³⁹ Cihan, 2013: 3.

³⁴⁰ Kırac ve Kırac, 2008: 855.

3.5. SİLLYON

Sillyon, Perge'yi 12 km. kadar Side yönünde geçince sol taraftan yoldan 5 km. içeride, Antalya Ovası'na hakim 223 m. yüksekliğinde genişçe bir plato üzerinde kurulmuş bir bölgedir. Antalya ili, Serik ilçesine bağlı Yanköy yakınında yer alır³⁴¹. Kentin, Mopsos tarafından kurulduğuna inanılır ancak M.Ö. 4. yy'a kadar geçen erken tarihi hakkında hiç bir bilgi yoktur. Kıyıdan içerde, 200 m. kadar yükseklikte kayalık, korunaklı bir tepe üzerinde kurulmuştur(Bkz. Resim 47). Tüm ovayı kontrolü altında bulunduran konumuyla Pers egemenliği döneminde önem taşıyan ve Büyük İskender'e karşı direnme göstermiş kent, Hristiyanlık döneminde Perge metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkeziydi³⁴².

Sillyon'daki ilk bilimsel araştırmalar Michael Küpper tarafından başlatılmış olup, 1995-1997 yıllarında üç dönem devam etmiştir. Çalışmalar esnasında kent haritası ilk defa detaylı olarak çizilmeye başlanmış ancak çalışmalar uzun soluklu olmadığından tam anlamıyla bitirilememiştir³⁴³. Pamukkale Üniversitesinden Elif Özer başkanlığında 2009-2011 yılları arasında kent ve çevresinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiş³⁴⁴, daha sonra gene Pamukkale Üniversitesinden Murat Taşkıran başkanlığında Sillyon ve çevresinde disiplinler arası bir araştırma yürütülmüştür (Bkz. Resim 48).

3.5.1. Sillyon Surları

Bilindiği üzere Sillyon'da Helenistik Dönem'den Türk Dönemi'ne kadar mimari kalıntılar mevcuttur. Çalışmalarda dönemsel kronoloji göz önünde bulundurularak en eski tarih veren mimari kalıntıdan günümüze en yakın tarihli kalıntılar sistemli bir şekilde çizilerek kayıt altına alınmıştır³⁴⁵. Akropolis güneyinden başlayarak, akropolis'i çevreleyen ve güney batıda biten surlar mevcuttur.

³⁴¹ Bean, 2000: 57.

³⁴² Sevin, 2016: 206.

³⁴³ Michael Küpper, "Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II.Cilt*, Ankara, 1999, s.475-486.

³⁴⁴ Elif Özer, "2011 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması", *30.Araştırma Sonuçları Toplantısı I.Cilt*, Çorum, 2013, s.361.

³⁴⁵ Elif Özer, *Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, 2011, s.361.

Kentin batı yamacında yapılan arazi çalışmalarında kentin Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde güçlü bir savunma sistemine sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu kısımda yer alan ve Helenistik Döneme verilen kule ve kuleye bağlı sur duvarı, akropolis'in hemen başladığı alanda olan ve Roma Dönemi'ne verilen bastion ve bastiona bağlanan kuzeydoğu-güneybatı yönlü sur duvarları ve bastionun olduğu alandan başlayarak güneybatıya doğru devam eden ve kentin eteklerini aşarak ovada da izleri görülebilen Bizans Dönemi surları bunun en büyük kanıtıdır³⁴⁶.

3.5.1.1. Sillyon Surları Teknik ve İşçilik

Bu sur yapılarının Geç Dönem (Bizans) özellikleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Akropolis'in olduğu alan kayalık olup uzaktan bakıldığı zaman bir kaleyi andırmaktadır. Akropolis'in bu özelliğinden yararlanılarak savunulması zor olan noktalar yüksek duvarlarla çevrilmiş takip edilen alanlarda ise kayalık alan oyularak veya düzeltilerek sur oluşturulmuştur (Bkz. Resim 49). Akropolis'in güneyinde araziye uydurulmuş sur üzerinde bir giriş tespit edilmiş ve bu girişten aşağı doğru devam eden merdiven tespit edilmiştir. Merdivenin nereye kadar devam ettiği alanda oluşan heyelandan dolayı anlaşılamamaktadır. Akropolis'in batısındaki surun Roma Dönemi özelliği gösteren bir temel üzerinde yükseltildiği anlaşılmaktadır. Akropolise, kuzeyden girişi sağlayan yolun üzerinde Roma Dönemi'ne ait kapının iki kanadında kule bulunmaktadır.

Yıkıldığı için detayları anlaşılamayan yapının sağlam kalan duvarları yerel kesme taştan isodomik örgü tekniğinde örülmüştür. Surlarda destekler (payandalar) kullanılarak sağlamlaştırma yoluna gidilmiştir. Surlar üzerinde kazamatlar görülmektedir. Bizans döneminde yeni surlarında bu alanlarda görülmesine rağmen Roma Dönemi yapılarının onarıldığı ve çeşitli eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle bastion duvarının kuzeybatı duvarı yenilenmiş ve inşaatında farklı duvar tekniği kullanılmıştır. Kentin bulunduğu kayalık tepenin aşağısındaki ovada görülebilen Bizans Dönemi duvarları da Roma Dönemi duvarları ile benzerdir. Sadece kullanılan malzeme açısından farklılık göstermektedir. Akropolis'in

³⁴⁶ E. Laufer, "Pednelissos, Sillyon, Adada: Römische Stadtmauern und Kilikische Piraten?", *Byzas 10* (2010), s. 165-193.

doğusundaki sur duvarlarının yerel kesme ve çokgen taşlardan örülmüş olduğu göze çarpmaktadır. Kentin tahkimat sisteminin her dönem kuvvetli olduğu ve savunmaya önem veren bir halkın yaşadığı anlaşılmıştır (Bkz. Resim 50)³⁴⁷.

Akropolis kuzey ve kuzeybatısındaki sur duvarları, stoa ile stoa önündeki ana kayadan oyularak işlenmiş stoa ile bağlantılı olması muhtemel ölçüm ve detaylı tanım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ana kayadan oyulan ve yan yana dizilmiş giriş kısımları batı yönünde düzenlenmiştir. Çoğu surların kısımları bellidir. Bazılarının arka ve yan duvarlarında hatıl yuvaları işlemiştir. Bu duvarların bazılarının yan duvarlarına nişler işlenmiştir (Bkz. Resim 51).

Kale'nin doğusunda yerel kireçtaşı bloklarla yapılmış; doğu, kuzey ve batı duvarları çatı kısmına kadar korunmuş ve tonozlu bir çatı sistemine sahip olduğu anlaşılan bir yapı yer almaktadır. Bu yapıda da üst kısma yakın yerden uzak bir noktada kazamat şekli pencereler yapılmıştır. Bu şekil pencerelerden yola çıkarak bu yapının da savunma amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.1.2. Sillyon Sur Buluntuları

Detayları anlaşılamayan yapının sağlam kalan duvarları yerel kesme taştan isodomik örgü tekniğinde örülmüştür. Geç dönemde çeşitli eklemeler yapılmıştır. Bu kompleksin hemen güney doğusunda yer alan yuvarlak planlı kule yapısı mevcuttur. Ancak kazı çalışmaları henüz yapılmadığından dolayı bu yapı hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz (Bkz. Resim 52).

Her dönem güçlü bir tahkimata sahip olan kentin savunmaya önem verdiği kalan sur yapılarından anlaşılmaktadır. İhtişamlı görüntüsü ve büyük kesme bloklardan arazinin şekline uygun olarak yerleştirilen kent surları Helen savunma mimarisini iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Daha sonraki dönemlerde onarımlar ve eklemeler olsada esas plana bağlı kalınmış ve bu sayede surların büyük bir kısmı günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Kent savunmasına bağlı olarak surların haricinde savunmayı güçlendirme amacıyla kuleli ve

³⁴⁷ Haluk Abbasoğlu, "Pamphylia Hamamları", *Anadolu'da Doğdu, Fahri Işık'a Armağan*, İstanbul, Ege Yayınları, 2004, s.1-9.

avlulu kapı ile alt geçitli kuleli tipte kapı, 2 adet bastion ve biri dörtgen diğeri yuvarlak formda 2 adet kule yapısı tespit edilmiştir. Bu kentte şimdiye kadar kazı çalışması olmamasından dolayı elde edilebilen bilgilere belli aralıklarla yürütülen ve kısa süreli olan yüzey araştırmaları sayesinde ulaşılmıştır. Bu sebepten ötürü konuya dair sahip olduğumuz bilgiler bu kadarla sınırlı kalmaktadır.

3.5.2. Sillyon Kapıları

Serik ilçesine bağlı Asar köyünün yukarısında bulunan Sillyon antik kentine Perge ve Side'dekilere benzeyen kuleli ve avlulu bir kapıdan girilmektedir (Bkz. Resim 53). Küçük kapının her iki yanında kule vardır, kulelerin ardı at nalı şeklindeki avluya açılır ve dış sur, kapıdan diğer kuleye uzanır. Kuleyi geçip, kentin kurulu olduğu düzlüğe girince göze ilk olarak işlevinin ne olduğu bilinmeyen Bizans döneminden kalma yapı çarpar. Kentin kurulu olduğu platonun güney kenarı Sillyon kentinin en ilginç yapılarını sunar.

Şimdiye kadar tespit edilen ve kısmen ayakta kalmış en sağlam örnek olan alt geçitli kuleli kapı Sillyon'da yer alan bir diğer kapı yapısıdır. Bu kapı kentin batı tarafında yer alır ve "Yukarı Kapı" diye adlandırılmıştır (Bkz. Resim 10).

3.5.2.1. Sillyon Kapıları Teknik ve İşçilik

Akropolise, kuzeyden girişi sağlayan yolun üzerinde Roma Dönemi'ne ait iki kanadında kule olan, isodomik duvar tekniği ile örülmüş tek girişli bir kapı yer almaktadır (Bkz. Resim 54/55). Buradan da yola çıkarak Roma Dönemi'nde de Akropolis'in güçlü bir tahkimat sistemine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.5.2.2. Sillyon Kapı Buluntuları

Helenistik döneme ait aşağı kapı, solunda stadion ve saray, biraz yukarıda iyi durumdaki gözetleme kulesi ve surlar, kente çıkışta göze ilk çarpan kalıntılardır. Şehrin tepedeki giriş kapısına iki ayrı patika yoldan çıkılabilir. Kapıyı geçtikten hemen sonra güneybatı yönünde üç yapı kalıntısı göze çarpmaktadır.

Ana girişten kente girdikten sonra, sur ve bastionları (C) geçerek kentin kuzeyine doğru devam edilince Helenistik (F) ve Geç Dönem (E) yapısı ile karşılaşılır. Bu yapıların

kuzeyinde kentin batısında diğerk bir kapı yapısı olan “Yukarı Kapı (L)” mevcuttur (Bkz. Resim 48) .

Kapıların tanımlamasını kısaca yapacak olursak; aşağı kapı (A), Perge ve Side gibi diğerk Pamphylia kentlerinde bulunan çift kuleli ve avlulu kapı tipine iyi bir örnektir. Dörtgen planlı iki kule ve at nalı şeklinde bir avluya sahiptir. Sol tarafta yer alan kule içeride parça duvarlarla iki bölüme ayrılmıştır (Bkz. Resim 54). Yukarı kapı (L) ise türünün bugüne kadar sağlam gelmiş tek örneğı olan alt geçitli kuleli tipte bir kapıdır. Burada da olduğı gibi kule kapının üstüne yerleştirilir ve geçişler kulenin altına açılan karşılıklı iki geçitten sağlanırdı (Bkz. Resim 10).

3.6. LYRBE

Helenistik Çağda (M.Ö. 3.yy’da) kurulan Seleukeia ise bir liman şehriydi ve muhtemelen Side’nin batısında kıyıda yer almaktaydı. Lyrbe’de ise ele geçen en eski buluntular daha önceye, Klasik Çağa aittir. Lyrbe’de bulunan Side dilinde yazıtlar, bu yerleşimin antik çağda Side kentiyle aynı halk tarafından iskan edildiğine işaret eder. Şehirde bugün görülebilen kalıntılar Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Bunlar arasında sur duvarları, Pamphylia Bölgesinin en iyi korunmuş yapıları olmaktadır³⁴⁸. 1972-1979 yılları arasında Prof. Dr. Jale İnan başkanlığında İstanbul Üniversitesi ekibi tarafından şehirde sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılanlar günümüzde bilinmezliklere aydınlık sunmuştur.

Kentteki ilk bilimsel çalışmalar kaçak kazıların yoğunlaştığı 1972 yılında Prof. Dr. Jale İnan başkanlığında başlatılmış ve bu çalışmalar 1979 yılına kadar devam etmiştir³⁴⁹. Çalışma yapılan yıllar arasında topografik haritalar çıkarılarak, kentin kurulduğu alan içerisinde tespit edilebilen yapılar haritalara işlenmiştir³⁵⁰ (Bkz. Resim 56). Kent ile ilgili bilimsel araştırmalar bu dönemde yapılan çalışmalarla sınırlı kalmıştır.

³⁴⁸ İnan, 1988: 255.

³⁴⁹ Haluk Abbasoğlu, “Seleukeia (?) – Lyrbe Kenti Kurtarma Kazısı”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ed.:Oktay Belli, Ankara, 2000, s.248-250.

³⁵⁰ İnan, 1998: 14.

3.6.1. Lyrbe Surları

Üç tarafı derin yarılarla çevrili olduğu için kentin sadece güney yönünde bugüne kadar oldukça iyi koruna gelmiş surlar bulunmaktadır³⁵¹.

Lyrbe antik kenti 295 m. yüksekliğinde kuzeye doğru daralan dikdörtgene yakın şekle sahip çevreye hakim bir tepe üzerine kurulmuştur (Bkz. Resim 57). Kentin bu tepe üzerine kurulmasının en önemli nedenlerinden biri arazinin doğal korunaklı yapısı olmasıdır. Çünkü söz konusu tepe, güneyi hariç oldukça dik yamaçlara sahiptir ve bu yönlerden kente ulaşım neredeyse imkansızdır. Tepeye ulaşmanın tek yolu, eğimin kısmen azaldığı güneydoğu bölümdür ve yükselti tepenin bu bölümünden başlayarak kuzeye doğru giderek artmaktadır. Bu nedenle olası bir saldırıdan korunmak amacı ile yapılan surlar, sadece güneydoğu bölümde görülür³⁵².

Şehre güneyden girişi sağlayan anıtsal kapı, surların hemen hemen ortasında yer almaktadır. Bu kapı, iki anıtsal kule ile sınırlandırılmıştır. Anıtsal kapının her iki tarafından doğu ve batı yönüne kadar uzanan surlar uçuruma kadar devam etmektedir.

3.6.1.1. Lyrbe Surları Teknik ve İşçilik

Surların dış yüzeyi kesme kumtaşı bloklardan düzgün olmayan rektagonal teknikte örülmüştür. Kentin merkezindeki agoranın batı tarafı yamaca yaslatılmış, doğu kıyısına iki katlı yapılar yerleştirilmiştir.

3.6.1.2. Lyrbe Sur Buluntuları

Şehirde bugün görülebilen kalıntılar Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Bunlar arasında Sur duvarları, Pamphylia Bölgesinin en iyi korunmuş Agorası, hamam, tapınaklar, sarnıçlar, kilise ve mezar yapıları yer almaktadır(Bkz. Resim 58)³⁵³. Kentin yüksek bir noktaya kurulması ve ulaşımın zor olmasından dolayı kent surları günümüze kadar oldukça iyi durumda korunagelmıştır. Her dönem tahkim edilen surlar dönem özelliklerini

³⁵¹ Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, “Lyrbe”, *Dünden Bugüne Antalya II. Cilt*, 2012, Antalya, s.216

³⁵² Özer, 2011: 389.

³⁵³ Abbasoğlu, 2004: 32.

yansıtmakla birlikte esas haline uygun olarak onarım gördüğünden dolayı fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Büyük kesme bloklardan inşa edilen kent suru, Helen savunma mimarisini oldukça iyi yansıtmaktadır. Helen savunma mimarisinin başka bir elemanı olan ve Perge, Side, Sillyon gibi diğer Pamphylia kentlerinde de bulunan kuleli ve avlulu kapı yapısı bu kentte de yer alarak kent surunu desteklemektedir. Jale İnan tarafında yapılan kısa süreli kurtarma kazılarında elde edilen bilgiler bu kadarla sınırlıdır. Daha sonrasında herhangi bir kazı veya araştırma yapılmadığından dolayı bu kentin savunma mimarisiyle ilgili bilgilerimiz bunlarla sınırlı kalmaktadır.

3.6.2. Lyrbe Kapıları

Dışarıdan agoraya girişin sağlandığı toplam 6 ana kapı bulunmaktadır. Bu kapılar A, B, C (Tetrapylon), D , E ve F Kapıları'dır. Genel çizgileriyle Helenistik Döneme tarihlenen agoranın içine güneydoğudaki anıtsal kapı ile girilmektedir³⁵⁴.

Kentin ana giriş kapısı doğu-batı doğrultulu surun orta kısımlarına yakın bir bölümünde yer almaktadır. A Kapısı olarak da adlandırılan bu anıtsal kapı, iki kuleli ve dikdörtgen avlulu bir yapıya sahiptir. Batı kulesi doğudakine oranla daha iyi biçimde korunmuş olmasına rağmen bu anıtsal kapı, bugün oldukça tahrip olmuş durumdadır.

3.6.2.1. Lyrbe Kapıları Teknik ve İşçilik

Agoranın kuzeydoğusunda yer alan ve mekanların bulunduğu doğu portikoya doğrudan açılan bu kapı, oldukça tahrip olmuş durumdadır. Kapının sol sövesi tamamen yıkılmıştır ancak sağ söve ile alanda bulunan mimari parçalar, kapının yapısı hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Kapının yer aldığı bölümün solunda yer alan 1.63 m yüksekliğinde, 0.62 m kalınlığında ve 2.22 m uzunluğundaki duvar kalıntısının varlığı ile kapının genişliği belirlenebilmektedir. Buna göre kapının genişliği yaklaşık 2.40 m'dir. Söz konusu bu duvar, doğuya doğru ilerleyerek 1 no'lu mekanın kuzey duvarı ile birleşmekte ve yaklaşık 1.12 m kalınlığa sahip bulunmaktadır.

³⁵⁴ Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012: 20-22.

3.6.2.2. Lyrbe Kapı Buluntuları

Şehre güneyden girişi sağlayan anıtsal kapı, surların hemen hemen ortasında yer almaktadır. Bu kapı, iki anıtsal kule ile sınırlandırılmıştır. Anıtsal kapının her iki tarafından doğu ve batı yönüne kadar uzanan surlar uçuruma kadar devam etmektedir.

Kentin ana giriş kapısının tanımlamasını yapacak olursak; Perge, Side ve Sillyon gibi Pamphylia kentlerinde yer alan çift kuleli ve avlulu kapı tipine iyi bir örnektir. Dörtgen planlı iki kulesi ve arkasında gene dörtgen planlı bir avlusu mevcuttur (Bkz. Resim 56). Kısa süreli yapılan kurtarma kazıları dışında bugüne kadar herhangi bir araştırma ya da kazı yapılmadığından dolayı bu yapıyla ilgili bilgimiz bu kadarla sınırlı kalmaktadır.

SONUÇ

Antik Çağdaki bölgeler arasında yerini almış olan Pamphylia Bölgesi günümüzde daha çok Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan yayılım alanı ile oldukça farklı inanışları barındırmış bir bölgedir.

Sahil şeridindeki şehirleriyle dünyaya açılmış olan bölge farklı kültürler ile etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşimler kimi zaman ticaret gibi olumlu şekillerde olurken kimi zaman da savaş ve göç gibi olağan dışı şekillerde olmuştur.

Çok geniş yüz ölçümü olmamasına karşılık Pamphylia Bölgesinde bu kadar farklı kültürlerin görülmesi bölgenin coğrafi konumunun yanı sıra dışı açılımı kolay olan bir kıyı bölgesi olmasıyla da açıklanabilmektedir.

Pamphylia Bölgesinin tarihi, hem barındırdıkları hem de komşu oldukları birçok dağlı kabilenin sebep olduğu, haydutluk/korsanlık faaliyetleri ve isyanlarla doludur. Kıyılardaki uygar kentler tarih boyunca, iç kesimlerde yaşayan göçebe toplumların kurbanları olmuşlardır.

Eskiçağ yazılı kaynaklarının verdiği bilgiler Pamphylia'nın Arkaik ve Klasik Dönemlerde surlarla çevrili olduğunu göstermektedir. Ancak günümüzde izleri takip edilebilen surlar sadece Helenistik Dönem savunma sistemine ait bulunmaktadır.

Pamphylia kentlerinde yapılan kazı, araştırma ve jeofizik çalışmaları, kentlerin Helenistik Dönem sur ve kapılarının sadece planı, uzunluğu ve kaç hektarlık alanı kapsadığı konusunda bilgiler vermemiş, aynı zamanda sur ve kapılarının yapı malzemesi, tekniği ve diğer savunma sistemleri ile karşılaştırılması açısından önemli sonuçlar sağlamıştır.

Sur duvarlarının inşasında kullanılan kireçtaşı blokların, birçok kentte görüldüğü gibi yakın çevrede bulunan taş ocaklarından alındığını, yapılan arkeometrik çalışmalar ortaya koymuştur.

Pamphylia kentlerindeki surların Helenistik Dönem'in pek çok özelliğini barındırdığı yapılan çalışmalar ile belirlenmiştir. Antik yazarların sur yapım tekniklerini aktardığı kaynaklarda belirtilen özelliklerin Pamphylia surlarında izlenmesi önemli bir kazanımdır. Pamphylia surları dönemin özelliği olarak, birbirini dik kesen dirsekler yaparak kuleler ile

desteklenerek inşa edilmesi, temellerinin sağlam yapılması, sur duvar kalınlığı, kazematlı surların yapılması gibi antik kaynaklarda belirtilen hususların çoğu kent surlarında izlenmektedir.

Kentin sur duvarları hariç kule ve kapılarda bulunan bloklar birbirine kenetlerle bağlanarak sağlamlaştırılmıştır. Bu durum savunma açısından önemli bir yeri olan kulelerin ve giriş çıkışın sağlandığı kapıların daha sağlam inşa edilmek istenmesi ile açıklanmaktadır.

Perge’de yer alan surların ilk evrelerinin harçsız ve büyük kesme blokların üst üste yerleştirilmesi ile surları güçlendirmek ve savunmayı etkin kılmak amacıyla dışa doğru çıkıntılı bir şekilde yapılan çok sayıda kuleleri ve seyirdim yerleri ile anıtsal giriş niteliğinde olan yuvarlak kuleli kapısı yapılış tekniği ve planlamasıyla Helen savunma mimarisinin kusursuz ve eksiksiz bir şekilde yansıtıldığını göstermektedir. Helenistik Dönem’in karakteristik kapı tipinde olan ve savunma amacıyla yapılan iki yuvarlak kuleli ve oval avlulu bu kapının erken evresindeki yuvarlak avlusuyla bu tip kuleli ve avlulu kapıların erken örneklerinden biri olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Perge’de olduğu gibi diğer Pamphylia kentlerinin bir çoğunda da kuleli ve avlulu kapı yapılarının görülmesi nedeniyle bu tip kapıların bölge için karakteristik bir tip olduğu söylenebilir. Kentin genişlemesi ile önemini kaybeden bu kusursuz yapılar daha sonraki dönemlerde yeniden tahkim edilmiş ve bu tahkim edilen yerlerin önceline göre daha bir özensiz yapılmasına rağmen bazı kısımlarda önceki evreleri takip ettiği gözlemlenmiştir.

Side, coğrafi konumuna bağlı olarak hem kara surları hem de deniz surları ile çevrelenmiş bir kentti. Deniz surları her ne kadar günümüze sağlam bir şekilde gelemeyişe de kara surları oldukça sağlam ve korunmuş bir biçimde günümüze ulaşmıştır. Bu kara surları sayesinde kent savunmasının Helen mimarisini iyi bir şekilde yansıttığını teknik ve işçiliğini inceleyerek anlamak mümkündür. Helen savunma mimarisin olmazsa olmazı kuleler burada da gözlemlenmektedir. Perge ve diğer Pamphylia kentlerinde olduğu gibi hem dönemin hem de bölgenin karakteristik kapı tipi olan kuleli ve avlulu kapılar bu kentte de mevcuttur. Side’deki kapıları Perge’deki kapıdan ayıran ufak farklılıklar vardır. Ana giriş kapısının dışarıda 2 içeride de daha küçük 2 dörtgen planlı kulesinin olması, yarım daire planlı büyük

bir avlu ve hemen arkasında daha küçük dörtgen planlı ikinci bir avlunun olması açısından farklıdır. Doğu kent kapısı ise dörtgen kuleleri ve arkasındaki dikdörtgen avlusuyla Perge'deki kapıdan plan olarak farklılık göstermektedir.

Aspendos savunma mimarisinde sur yapısının sağlam kalmış bölümleri teknik ve işçilik bakımından incelendiğinde Helen savunma mimarisini yansıttığı sonucuna varılabilmektedir. Perge ve Side'de yer alan avlulu ve kuleli tipte kapıya bu kentte şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Kentte bugüne kadar savunma sistemleri üzerine herhangi bir araştırma yapılmamasından dolayı bu konuyla ilgili pek fazla bilgi ne yazık ki mevcut değildir.

Antalya ilinin merkezini oluşturan Attaleia kenti; sur duvarları, ön sur duvarı, hendekleri, kuleleri ve kapı yapılarıyla tam bir savunma mimarisi örneği niteliğindedir. Kentin sur sistemlerinin ilk olarak Helenistik Dönem'de yapıldığı bilinmekte ama ilerleyen dönemlerde plansız gelişme, kente yapılan akınlar ve fazlasıyla tekrarlanan tadilatlardan dolayı bu döneme ait bir yapı kalıntısı mevcut değildir. Günümüze ulaşan yapıların ise genelde Roma ve daha sonraki dönemlerden kalmış olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, mevcut olan sur yapıları ve günümüze son derece sağlam bir şekilde ulaşmış olan Hadrianus Takı iki yanında bulunan kuleleri ile diğer Pamphylia kentlerinde gördüğümüz kuleli kapı tipini hatırlatarak Helen mimarisinin devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Sillyon, coğrafi konumu nedeni ile ulaşılması zor bir bölgede yer almaktadır. Bu sebepten dolayı sur sistemleri oldukça iyi korunmuş şekilde günümüze kadar gelmiştir. Tahkimatı her ne kadar ilerleyen dönemlerde defalarca onarım görmüş olsada Helen savunma mimarisini iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Roma ve daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlar genelde aslına uygun bir şekilde yapıldığı için esas şeklini korumuştur. Pamphylia'nın ve Helen savunma mimarisinin karakteristik kapı tipi halini alan avlulu ve kuleli kapı bu kentte de mevcuttur. Dörtgen planlı 2 kulesi ve arkasında at nalı formu bir avlusu mevcuttur. Kapı tipi olarak bu kenti diğer Pamphylia kentlerinden ayıran bir kapısı daha mevcuttur. Alt geçitli kuleli kapısıyla diğer kentlerden ayrılır çünkü bu kapı tipinin tek sağlam örneği burada yer almaktadır. Diğer kentlerde bu tipte bir kapı yer almamaktadır.

Birçok Pamphylia kentinde olduğu gibi bu kentinde en büyük sorunu detaylı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Günümüze kadar hiçbir kazı çalışması yapılmamış olan kentte sadece belli aralıklar ve kısa sürelerle yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayı bu kent ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Son olarak tezimin kapsamındaki Lyrbe kentini savunma mimarisi açısından değerlendirecek olursak, Sillyon'da olduğu gibi burasıda ulaşılması zor bir bölgede yer aldığı için sur yapıları oldukça iyi durumda günümüze kadar gelmiştir. Savunma sistemleri teknik ve işçilik bakımından incelendiğinde Helen savunma mimarisini yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer kentlerde olduğu gibi surları dönem dönem farklı onarımlar geçirmiş olsada esas yapısı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu kentte de diğer Pamphylia kentleri gibi bölge için karakteristik hale gelen avlulu ve kuleli kapı tipi mevcuttur. Kente girişin tek yolu olan bu kapı yapısının dörtgen planlı iki kulesi ve arkasında dikdörtgen planlı bir avlusu yer almaktadır. Bu kentinde en büyük sorunu çoğu kent gibi hakkında yeterli araştırmanın yapılmamış olmasıdır. Jale İnan tarafından kısa süreli kurtarma kazısı yapılmış ancak çalışmalar bununla sınırlı kalmıştır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, savunma sistemleri; nüfusun artması, kentlerin gelişmesi ve olası savaş tehditlerinden dolayı her daim önem arz etmiştir. Tezin ana konusunu oluşturan Pamphylia Bölgesi savunma sistemlerinin, Helen ve Roma savunma mimarisi özelliklerini yansıtıp yansıtmadığına değinilmiştir. Kentlerde yer alan sur duvarları, kuleler ve kapı yapıları ile bunların teknik ve işçilik açıdan karşılaştırılarak değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin ve karşılaştırmaların neticesinde bölgede yer alan kentlerin Helen ve Roma Dönemi savunma mimarisi özelliklerini barındırdığı sonucuna ulaşmak mümkün olacaktır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bir diğer çıkarım ise kentlerde yer alan avlulu ve kuleli kapı tipinin hem Pamphylia Bölgesi için hem de Helen savunma mimarisi için karakteristik bir yapı halini almış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H., (2004), “Pamphylia Hamamları”, *Anadolu’da Doğdu, Fahri Işık’a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, (1-9).
- Abbasoğlu, H., (2008), “Perge Kazısı”, *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*.
- Abbasoğlu, H., (2001), “The Founding of Perge and its Development”, *JAR*, Urbanizm in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos number 45, Portsmouth, Rhode Island, (172-188).
- Abbasoğlu, H., (2000), “Seleukeia (?) – Lyrbe Kenti Kurtarma Kazısı”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ed.:Oktay Belli, Ankara, (248-250).
- Akarca, A., (1998), *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I-Şehir ve Savunması*, Ankara.
- Akarca, A., (1987), *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I, Şehir ve Savunması*, TTK, VI, sayı: 15, Ankara.
- Akurgal, E., (2014), *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2012), “ Lyrbe”, *Dünden Bugüne Antalya II. Cilt*, Antalya, (216).
- Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2012), “Side”, *Dünden Bugüne Antalya II. Cilt*, Antalya, (217).
- Arabacıoğlu, F. P., (2007), *Sur-Kent İlişkisinin Çevre Düzenleme Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Arrianos, F., (2005), *İskender’in Seferi*, (Çev: Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Atalay, İ. ve Mortan, K., (1997), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Bean, G. E., (1999), *Eskiçağda Güney Kıyıları*, Arion Yayınevi, İstanbul.

- Bean, G. E., (2000), *Eski Çağ'da Ege Bölgesi*, 2.Baskı, (çev: İnci Delemen), Arion Yayınevi, İstanbul.
- Bean, G. E. ve Cook, J. M., (1957), “The Carian Coast III”, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 52, (58-146).
- Berryman, S., (2009), *The Mechanical Hypothesis in Ancient Greek Natural Philosophy*, Cambridge University Press, New York.
- Blumenthal, E., (1963), *Die altgriechische Siedlung Kolonisation im Mittelmeerraum unter besonderer Berücksichtigung der Südküste Kleinasien*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tübingen.
- Bosch, C. E., (1957), *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler, Studien zur Geschichte Pamphylien*, Çev: Sabahat Atlan, TTK Basımevi, Ankara.
- Brandt, H., (1992), *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidien im Altertum*, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Boon, C. 7.
- Brandt, H., ve Lycia, F. K., (2005), *Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasien*, Mainz.
- Bulgurlu, S., (1999), *Perge Kenti Hellenistik Güney Kapısı ve Evreleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Cihan, S., (2013), *Attaleia Antalya Antik Kenti*, s. 2. <https://www.edebiyatvesanatakademisi.com/antik-kentler/attaleia-antalya-antik-kenti-33897.aspx> Erişim Tarihi: 05.07.2018.
- Çevik, N., (2000), “An Olive Oil Producing Center in Pamphylia: Lyboton Kome”, *Lykia III*.
- Çimen, L., (2004), *Halikarnassos Yarımadası Şehir Surları*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Çimrin, H., (2007), “Bir Zamanlar Antalya, Tarih, Gözlem ve Anılar”, *Antalya Ticaret ve Sanayi Odası*, Antalya, (35-37).
- Çokay-Kepçe, S., (2006), *Antalya Karaçalı Nekropolü*, Adalya Ek Yayın Dizisi 4 , İstanbul.

- Demirtaş, N., (2013), *Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia'da Hermes*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirtop, B., (2009), *Antik Çağ'da Batı Kilikiya ile Doğu Pamphylia Arasındaki İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Elmas, E., (2006), “Perge Arkeolojik Sit Alanı, Peyzaj Özellikleri ve Koruma Sorunları”, *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, C.8 S.10, (44-45).
- French, D. H., (1991), “Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia”, *EpigrAnat.* 17.
- Hanson, V. D., (1999), *The Wars of The Ancient Greeks*, London.
- Hellenkemper, H. ve Hild, F., (2003), *Lykien und Pamphylien*. TIB 8.
- <http://cityhonors.buffalo.k12.ny.us/city/aca/hist/arch/fr/romn/inde x.html>
- Işık, F., (2005), *Pamfilya ve Anadolu Gerçeği*, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul.
- İnan, J., “Perge Kazısı 1985 Yılı Çalışmaları”, 8. KST, Ankara, 1987.
- İnan, J., (1998), *Toroslar'da Bir Antik Kent. Lyrbe? - Seleukeia?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- İplikçioğlu, B., (1990), *Eskiçağ Tarihinin Ana hatları-I*, M.Ü. Matbaası, İstanbul.
- Kıraç, S. ve Kıraç, İ., (2008), “Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik”, *Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Sempozyumu*, Antalya.
- Kulikowski, M., (2007), *Rome's Gothic Wars From the Third Century to Alaric*.
- Küpper, M., (1999), “Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II.Cilt*, Ankara, (475-496).

- Lanckoronski, K. G. V., (2005), *Pamphylia ve Pisidia Kentleri:Pamphylia*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Laufer, E., (2010), “Pednelissos, Sillyon, Adada: Römische Stadtmauern und Kilikische Piraten?”, *Byzas 10*, (165-193).
- Lawrence, A. W., (1979), *Greek Aims in Fortifications*, Clarendon Press, Oxford.
- Lloyd, S., (1998), *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev: Ender Varinlioğlu, Ankara.
- Mansel, A. M., (1964), “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1*, Ankara.
- Mansel, A. M., (1978), *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mansel, A.M., (1991), “Pamphylia Şehir Surları ve Kapıları”, *Atatürk Konferansları 1963*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, (215-235).
- Martini, W., (2003c), “Historische Schlußfolgerungen”, in: *H. Abbasoğlu – W. Martini (Hrsgg.), Die Akropolis von Perge. Survey und Sondagen 1994–1997*, Mainz.
- Martini, W., (2003b) “Akkulturationsgeschichtliche Forschungen auf der Akropolis von Perge”, *Gießener Universitätsblätter* 36.
- Martini, W., (2003), “Topographie und Architektur”, in: *H. Abbasoğlu – W. Martini (Hrsgg.), Die Akropolis von Perge. Survey und Sondagen 1994–1997*, Mainz.
- Martini, W., (2004), “Zur Lage des Artemis-Heiligtums in Perge”, *Anadolu'da Doğdu: Fahri Işık'a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul.
- McNicoll, A., (1997), *Hellenistic Fortifications From The Aegean to The Euphrates*, (ed: N.P.Milner), Clarendon Press, Oxford, New York.
- Mitchell, S., (1993), “Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor”, Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule; Volume II: The Rise pf the Church.

- Mutlu, B., (2001), *Mimarlık Tarihi Ders Notları 1*, MİV. Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Naumann, R., (1998), *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Basımevi, Ankara.
- Nolle, J., (1988), “Forschungen in Selge und Ostpamphylien”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (257-259).
- Nolle, J., (1990), “Side. Zur Geschichte einer kleinasiatischen Stadt in der römischen Kaiserzeit im Spiegel ihrer Münzen”, *AW 21*.
- Nolle, J., (1987), “Pamphyliche Studien 10. Die Blütezeit der Stadt Side in der 2. Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr.”, *Chiron-17*.
- Nossov, K. S., (2009), *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC*, Osprey Publishing Limited, New York.
- Ober, J., (1992), *Towards a Typology of Greek Artillery Towers: The First and Second Generation (c.375-275B.C.)*, McGill University Monographs in Classical Archaeology and History, (edit. John M. Fossey), McGill University, Amsterdam.
- Okatan, F., (2004), *Attaleia Kent Kapıları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Owens, E.J., (2000), *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. Cana Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Özdizbay, A., (2008), *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Özdizbay, A., (2008), “Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Genel bir Değerlendirme”, *Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, II. Cilt*, Akmed Yayınları, Antalya.
- Özer, E., (2011), “Silyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri*, Denizli.
- Özer, E., (2013), “2011 Yılı Silyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *30.Araştırma Sonuçları Toplantısı 1.Cilt*, Çorum, (361-370).

- Özgülnar, N., (2007), *Perge Kazılarında Bulunmuş Takılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özgür, E., (1993), “Aspendos  renyeri 1991 Yılı Kazı, Onarım ve  evre Düzenleme  alışmaları”, 3. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, (251-263).
-  zyiğit,  ., (1995), “1992 Phokaia  alışmaları”, 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara, (11-37).
- Pekman, A., (1970), “Eski  ağda Bazı Anadolu şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes’leri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, İstanbul.
- Pekman, A., (1989), *Son Kazı ve Araştırmaların Işığ  Altında Perge Tarihi*, Ankara.
- Philon, P., (1979), *Greek Aims in Fortification*, Oxford.
- Polat, Y., (2016), *Teos Hellenistik Dönem Savunma Sistemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Sage, M. M., (1996), *Warfare in Ancient Greece*, Routledge, London.
- Sevin, V., (2016), *Anadolu’nun Tarihi Coğrafas  I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sokolicek, A., (2009), *Diateichismata, Zu dem Ph nomen innerer Befestigungsmauern im griechischen St dtbau*, Österreichisches Arch ologisches Institut, Heft 11, Wien.
- şahin, E., (2018), *Aspendos’un Aphrodite Kastnietis Kültü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- şahin, S. ve Adak, M., (2007), “Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae”, *Gephyra Monografi Serisi I*, (85-93).
- şahin, S., (1999), *Die Inschriften von Perge I*, IK. 54, Bonn.
- Takmer, B. ve  nen, N. T., (2008), “Batı Pamphylia’da Yol Araştırmaları I: Via Sebaste’nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı”, *Adalya 10*, Antalya.
- Tırpan, A.A., (1990), “Alabanda”, 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (171-191).

- Tırpan, A.A., (1983), “Stratonikeia Çalışmaları”, 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara. (209-215).
- Tomlinson, R. A., (2003), *Yunan Mimarlığı*, (çev: Rıfat Akbulut), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Türkmen, M., (2008), “Perge Aşağı Şehir Surları”, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, *EUERGETES Arkeoloji Dergisi*, Antalya, (1187-1200).
- Türkmen, M., (2001), *Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine ilişkin Gözlemler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Whitehead, D., (1990), *Aineias the Tactician, How to Survive under Siege*, Tranlated, with Introduction and Commentary, Oxford.
- Wilkes, J.J. (1986), *Diocletian's Palace, Split. Residence of a Retired Roman Emperor*, Sheffield.
- Winter, F. E., (1997), *The Use of Artillery in Fourth Century and Hellenistic Towers*, Echos Du Monde Classique, Classical Views, XLI-N.S. 16, Canada.
- Winter, F. E., (1971), *Greek Fortifications*, University of Toronto Press, Toronto.
- Winter, F. E., (2006), *Studies in Hellenistic Architecture*, University of Toronto Press, Canada.
- Wycherley, R. E., (2011), *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Ş., (2013), *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- Yılmaz, İ., (2014), “Bursa Sur Kapıları Ve Taht-I Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26, Bursa, (85-99).

EKLER: RESİMLER LİSTESİ

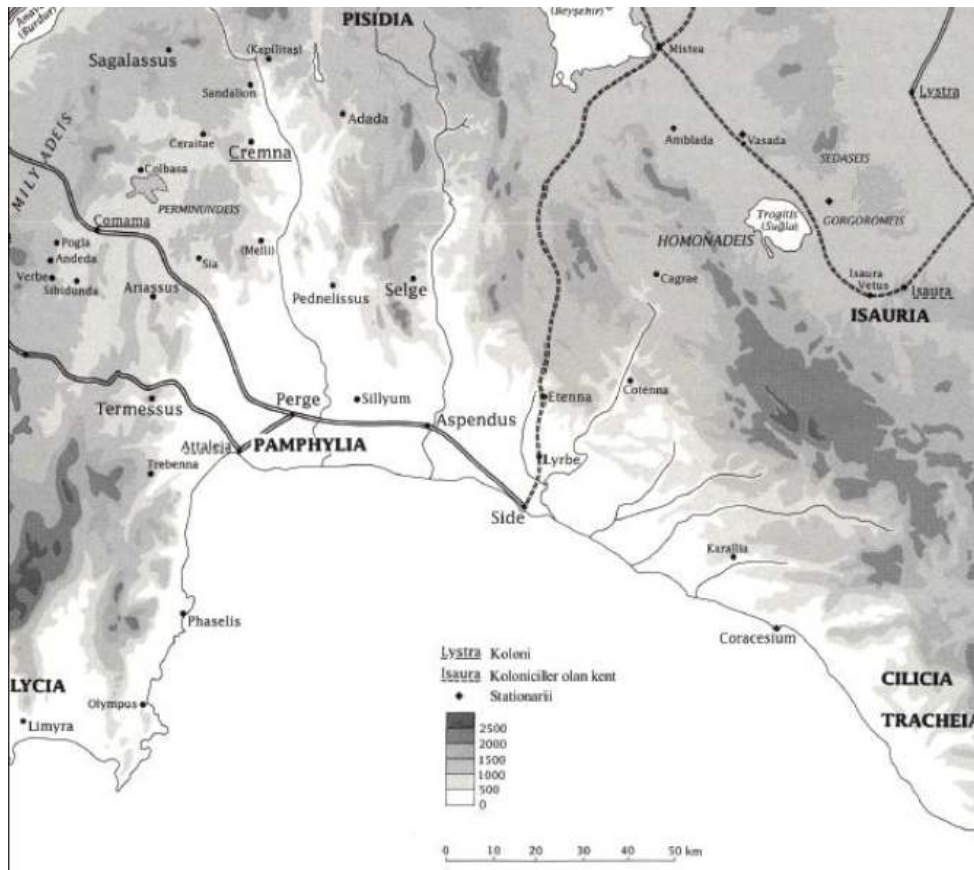
Harita 1: Bölgelerin Antik Dönemdeki Konumları

Harita 2: Antalya Körfezi

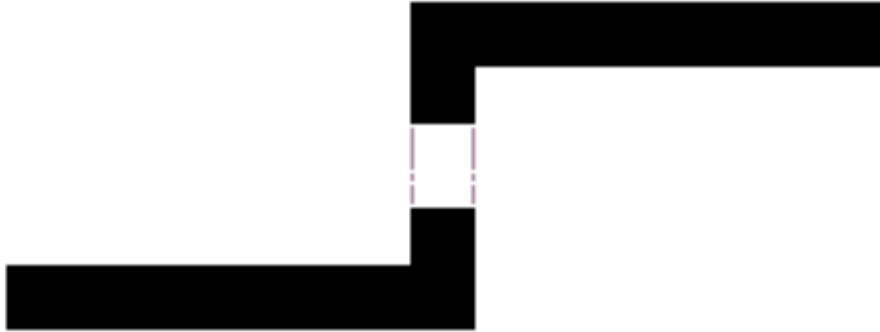
Harita 3: Pamphylia ve Komşu Bölgeleri

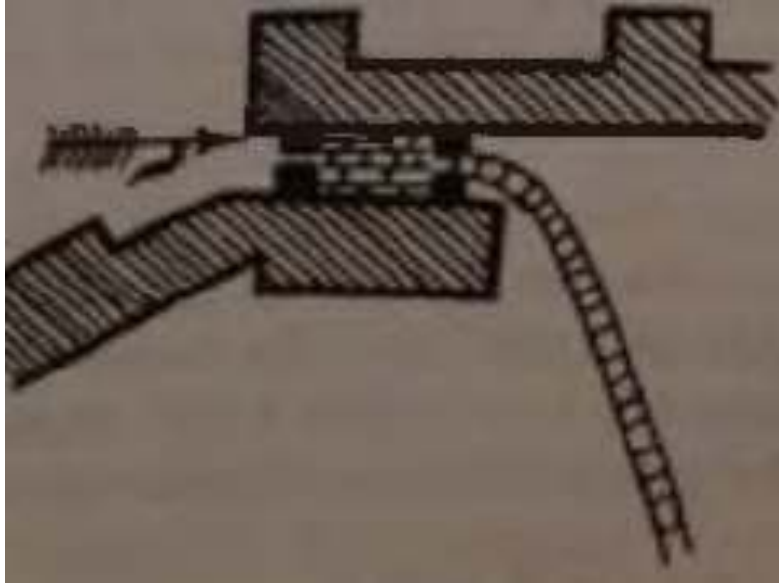
Harita 4: Pamphylia Bölgesi ve Kentlerin Konumu

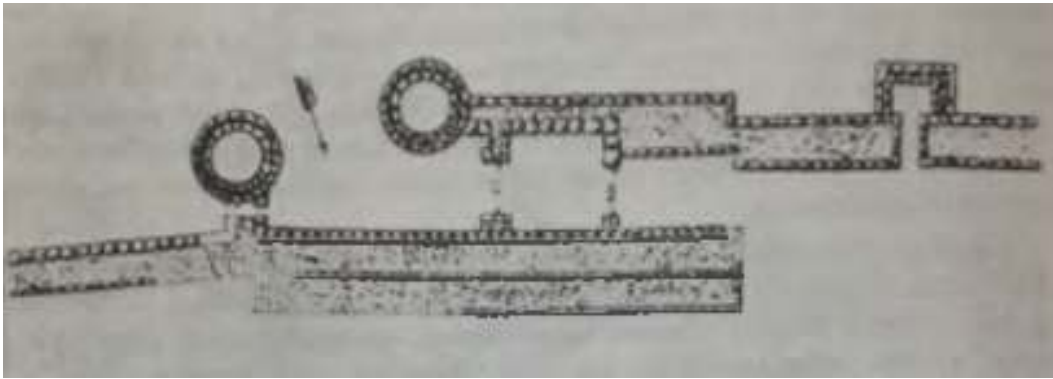
Resim 1: Smyrna Antik Kenti Polygonal Taş Örgülü Erken Arkaik Dönem Kent Duvarı

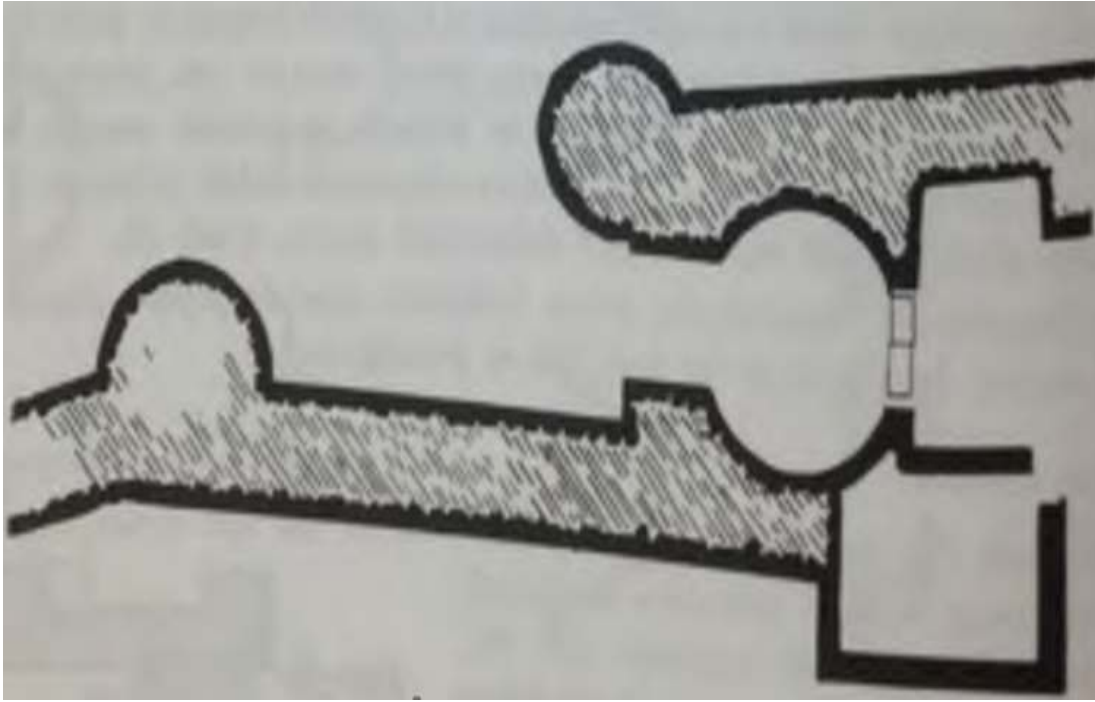
Resim 2: Bindirmeli Tip Kapı

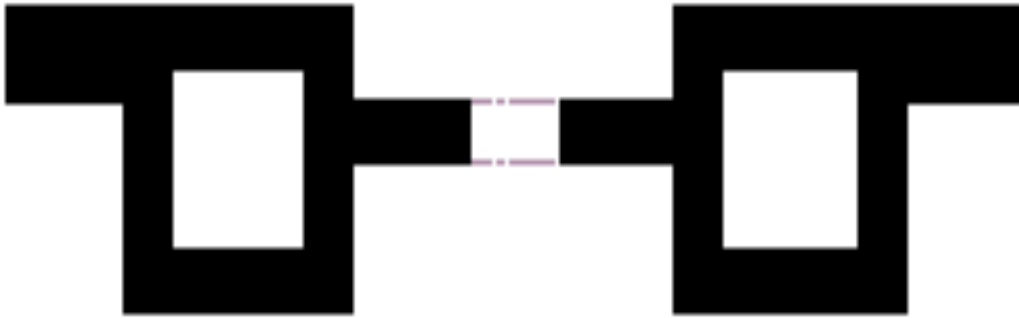
Resim 3: Bindirmeli Tip Kapı

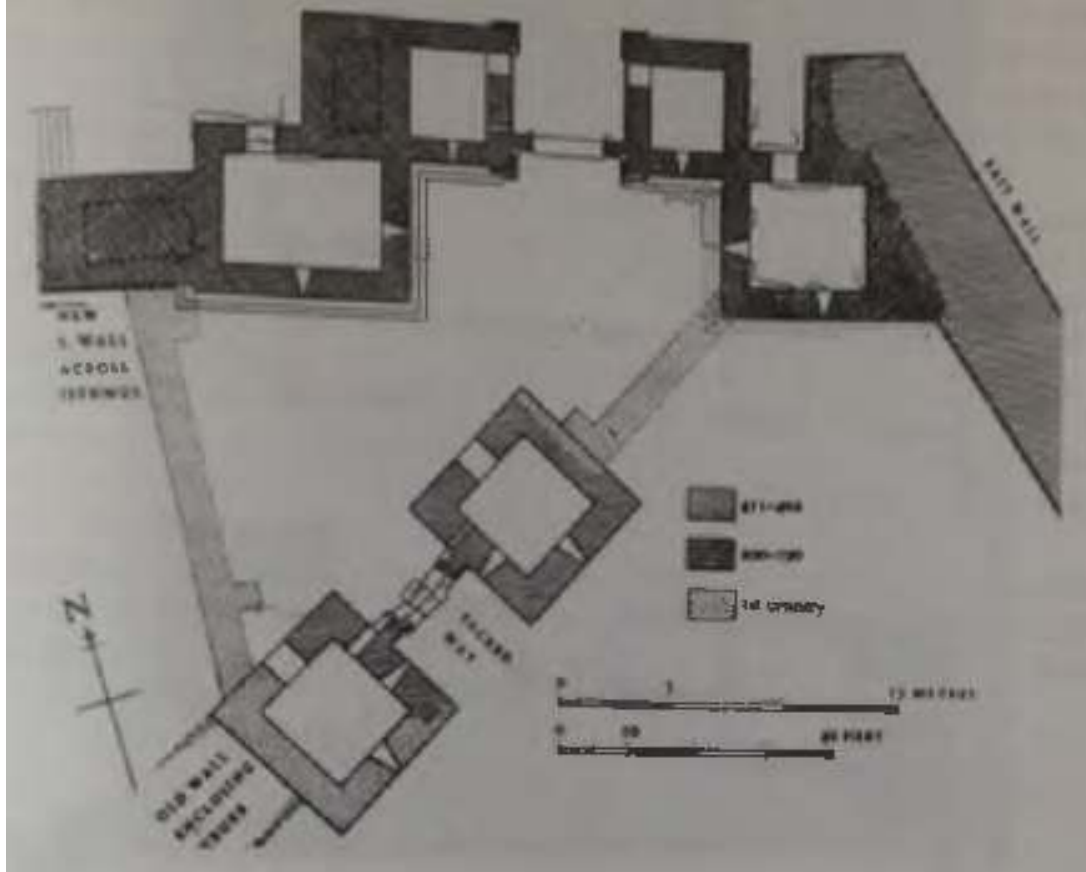
Resim 4: Mantineia Bindirmeli Tipte Şehir Kapısı

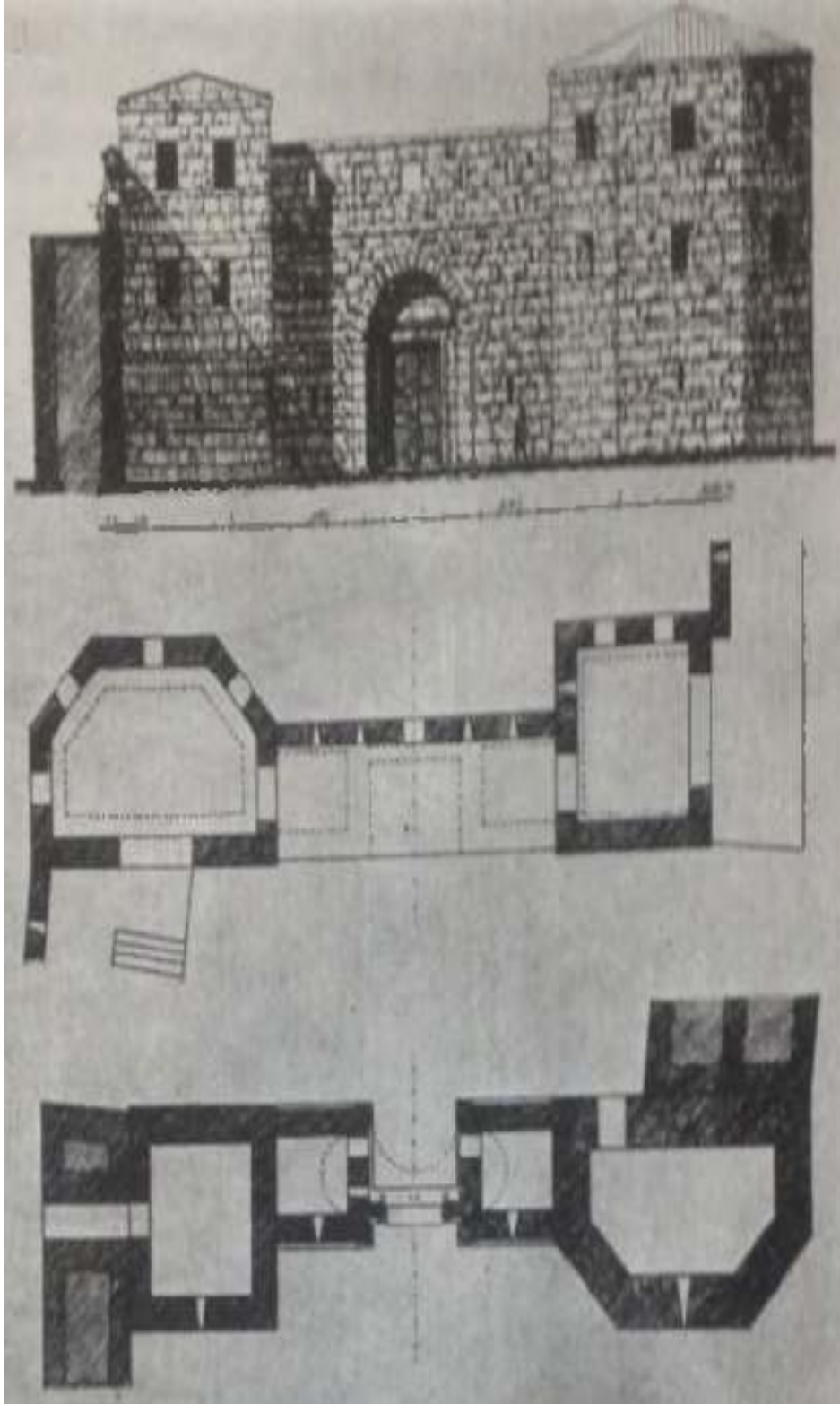
Resim 5: Stimfalos Bindirmeli Şehir Kapısı

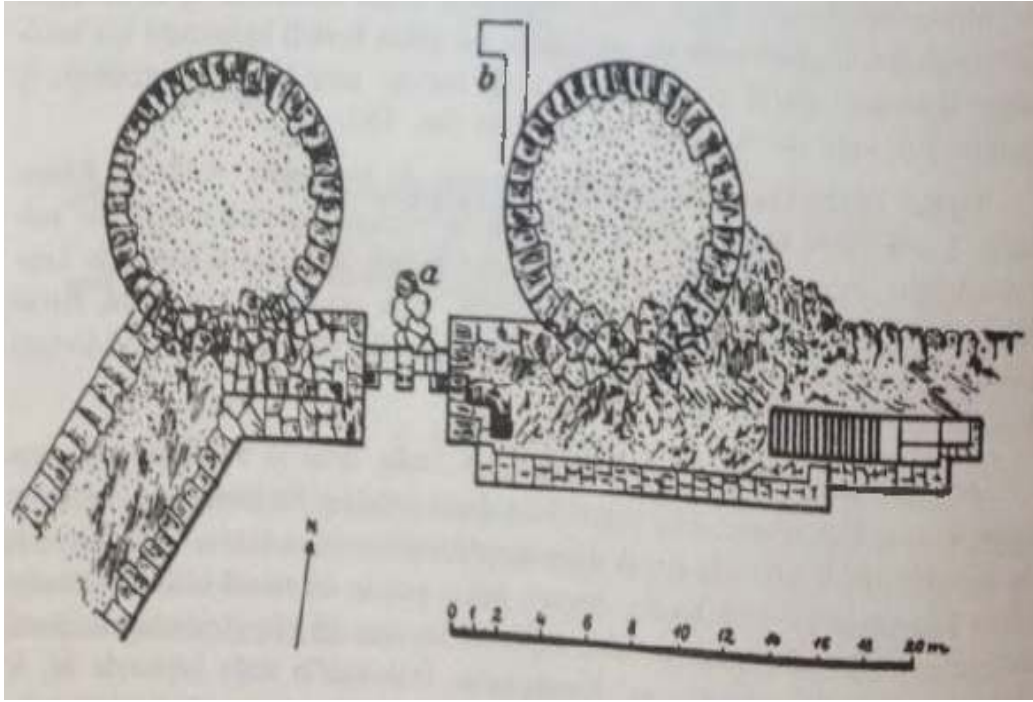
Resim 6: İki Kuleli Tip Kapı

Resim 7: Miletos'ta Kutsal Kapı

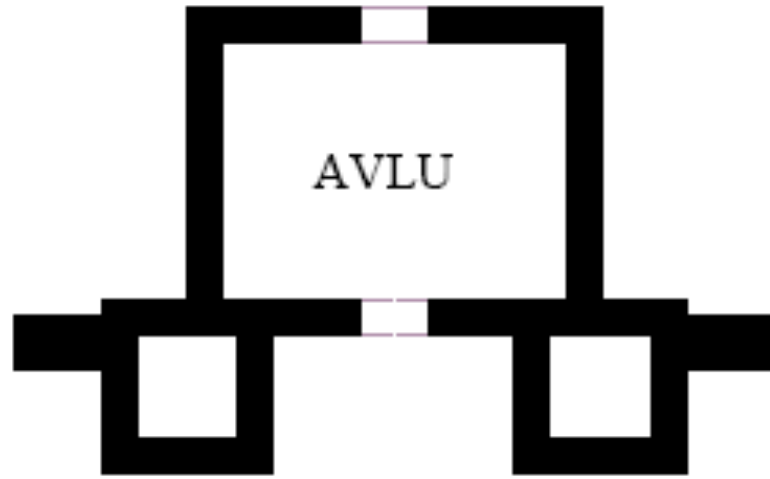
Resim 8: Miletos Arslanlı Kapı

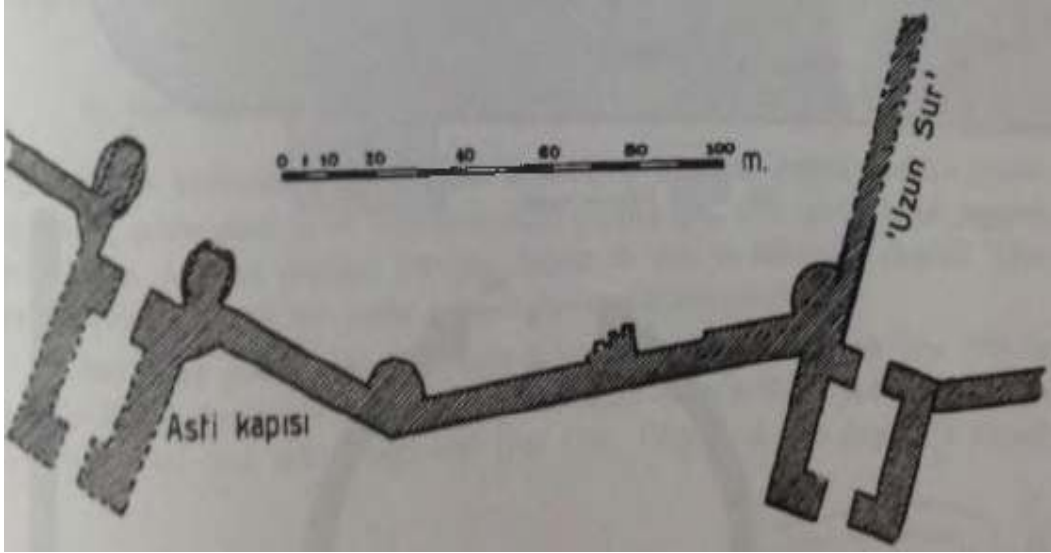
Resim 9: Pire İki Kuleli Şehir Kapısı

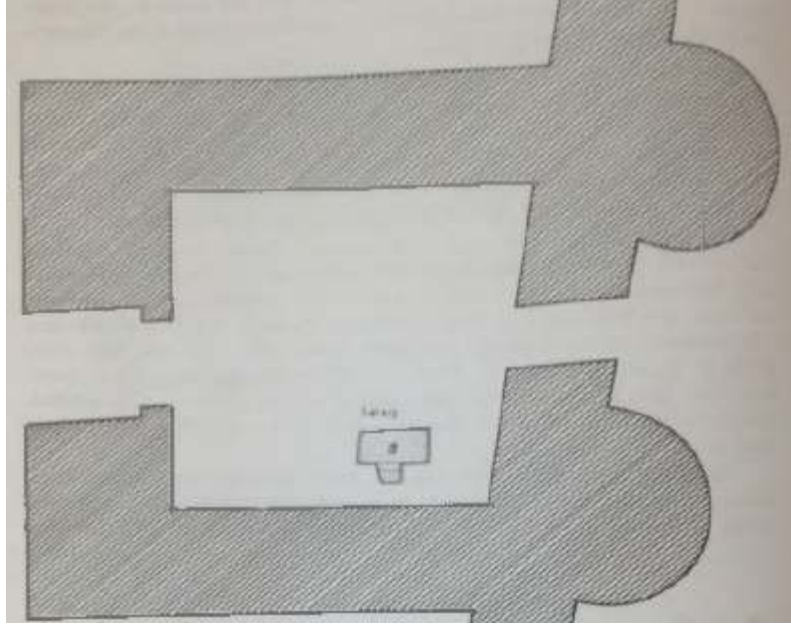
Resim 10: Alt Geçitli Kuleli Tıp Kapı

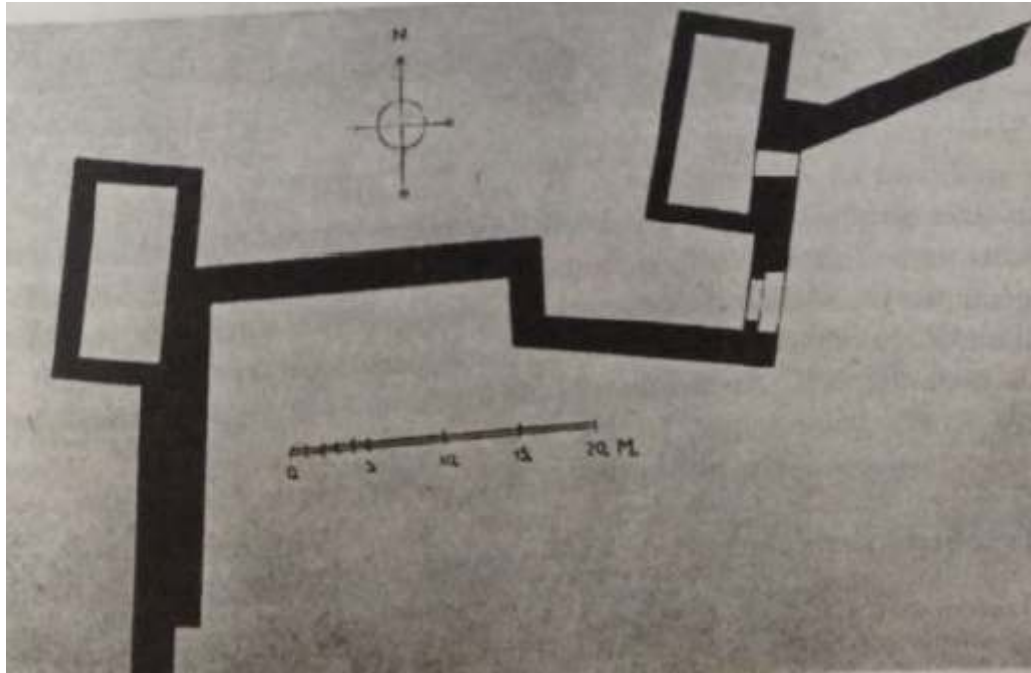
Resim 11: Avlulu Kapı

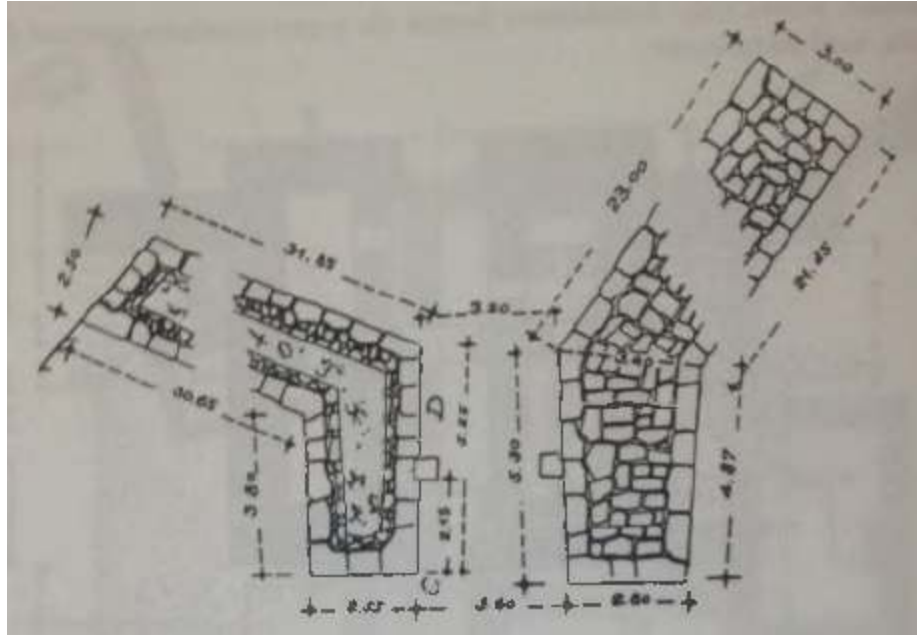
Resim 12: Pire Kuzey Surlarından Bir Kısım

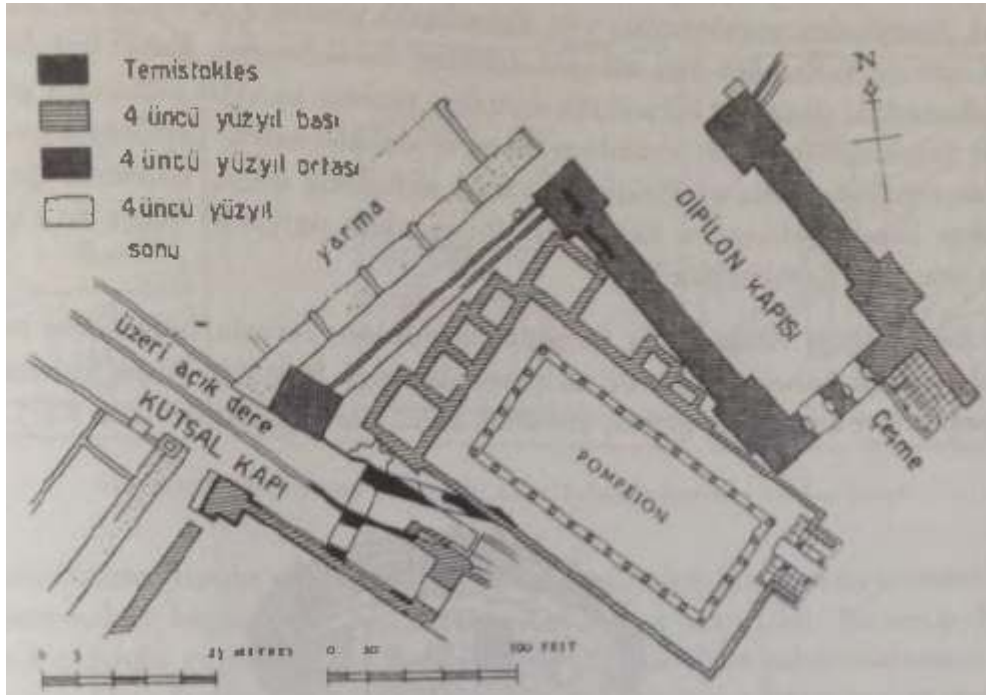
Resim 13: Korint, Isthmos Kapısı

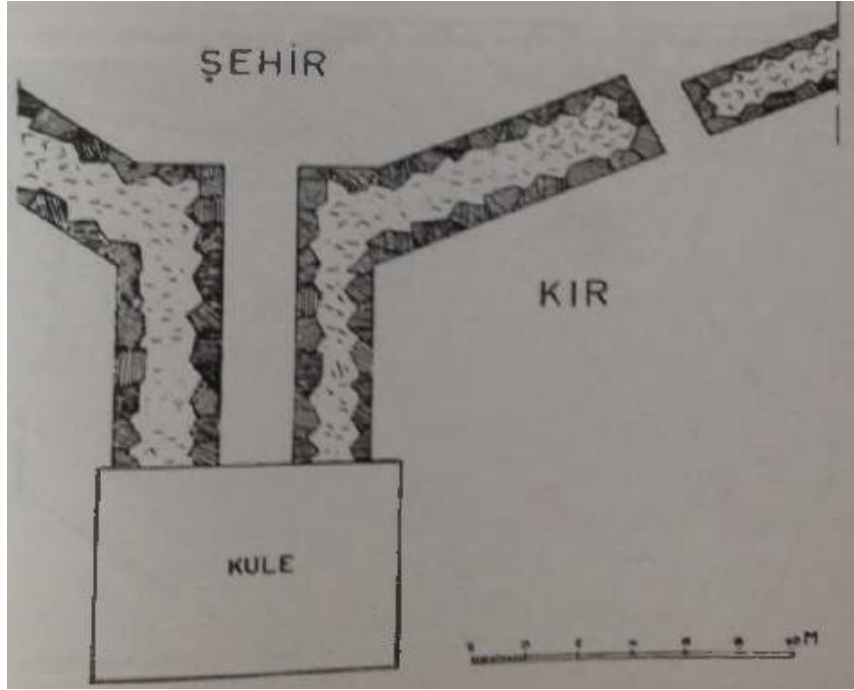
Resim 14: Bergama Kuzeybatı Kapısı

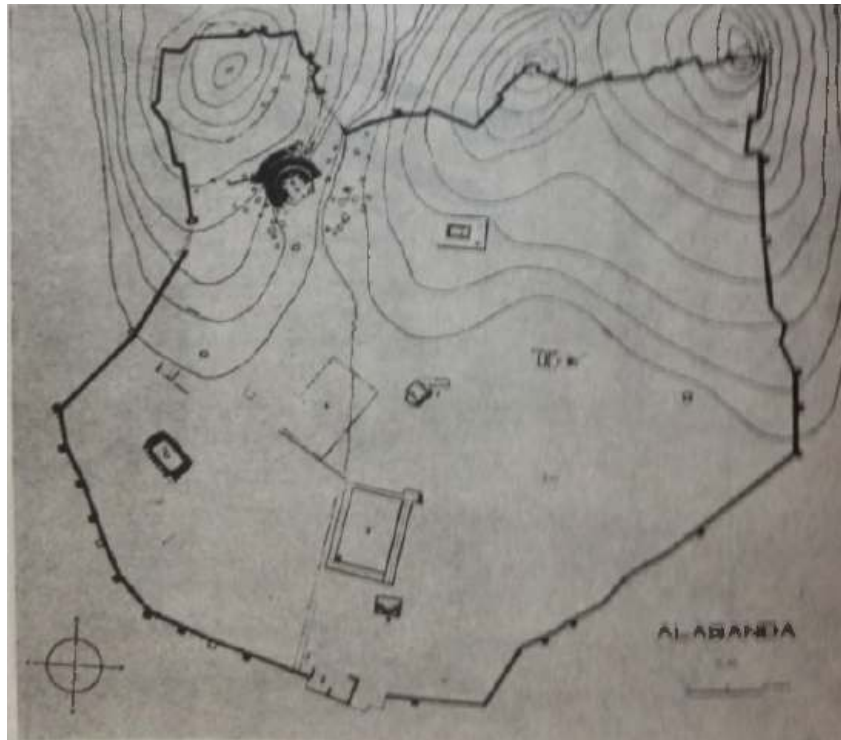
Resim 15: Gortis B Kapısı

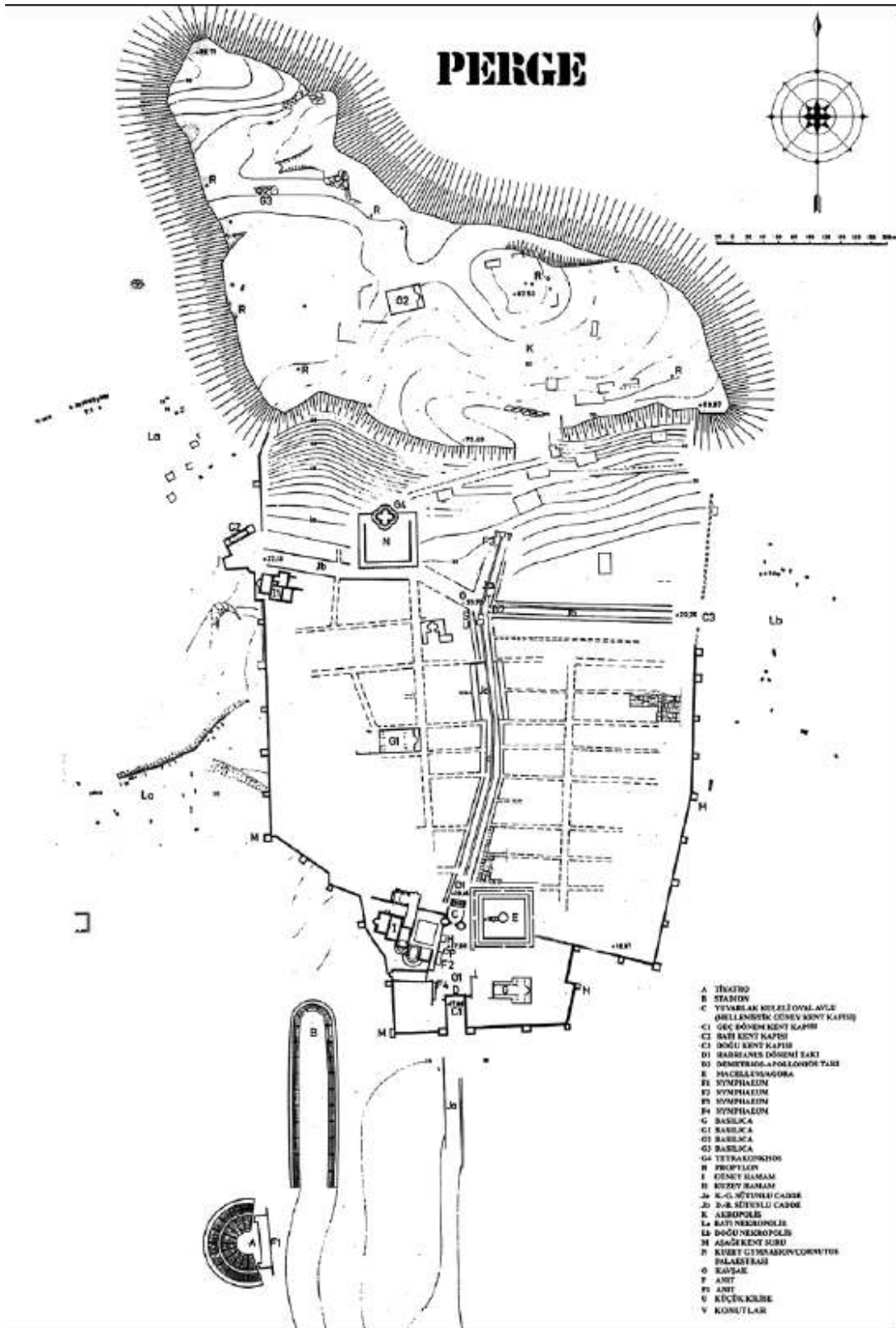
Resim 16: Atina 4.Yüzyıl Sonunda Dipilon ve Kutsal Kapı

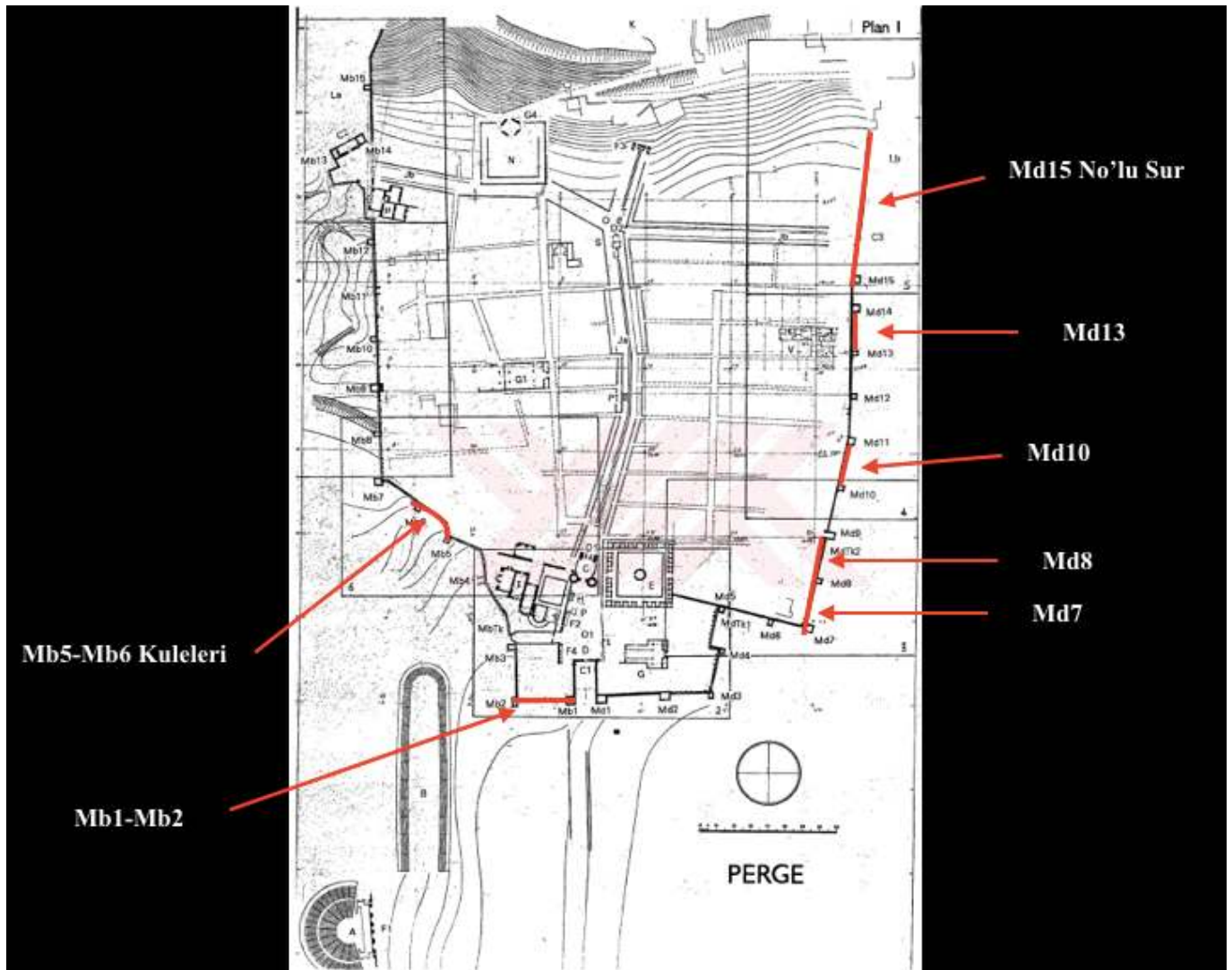
Resim 17: Samothrake Surlarında Çıkış Kapısı

Resim 18: Alabanda Surları

Resim 19: Perge Kent Planı

Resim 20: Perge Aşağı Şehir Planı

Resim 21: Doğu Surlarda Düz ve Konsol Kornişli Sur Duvarı

Resim 22: Güney Surlarda Kazematlı Sur Duvarı

Resim 23: Güney Surlarda Kazematlı Sur Duvarındaki Seyirdim Yeri

Resim 24: Doğu Surlarda Hellenistik Kulenin (Md7) Altındaki Kemerli Kazemat

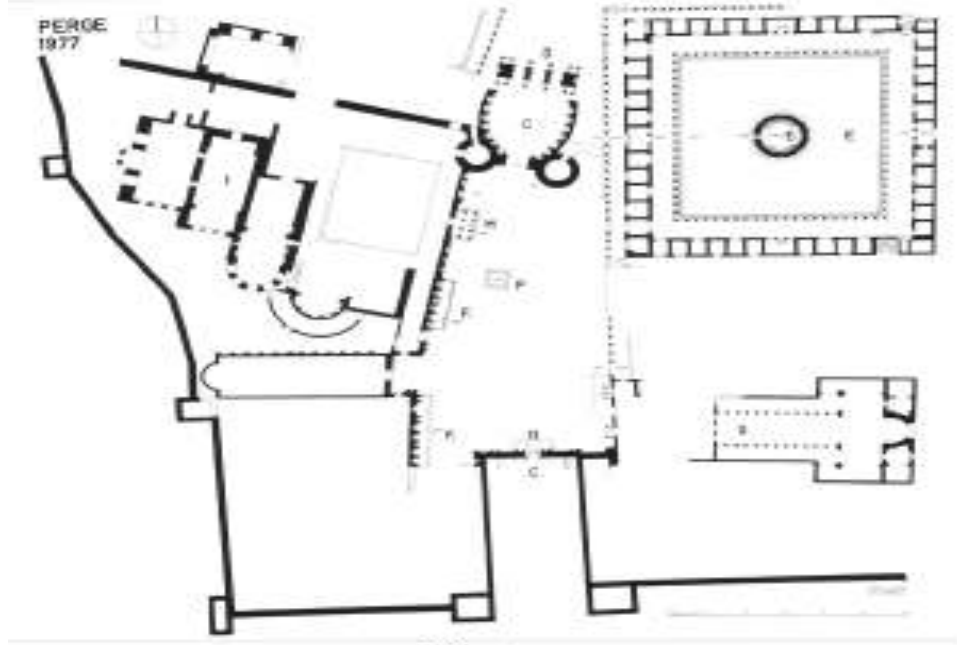
Resim 25: Perge Batı Kapısı

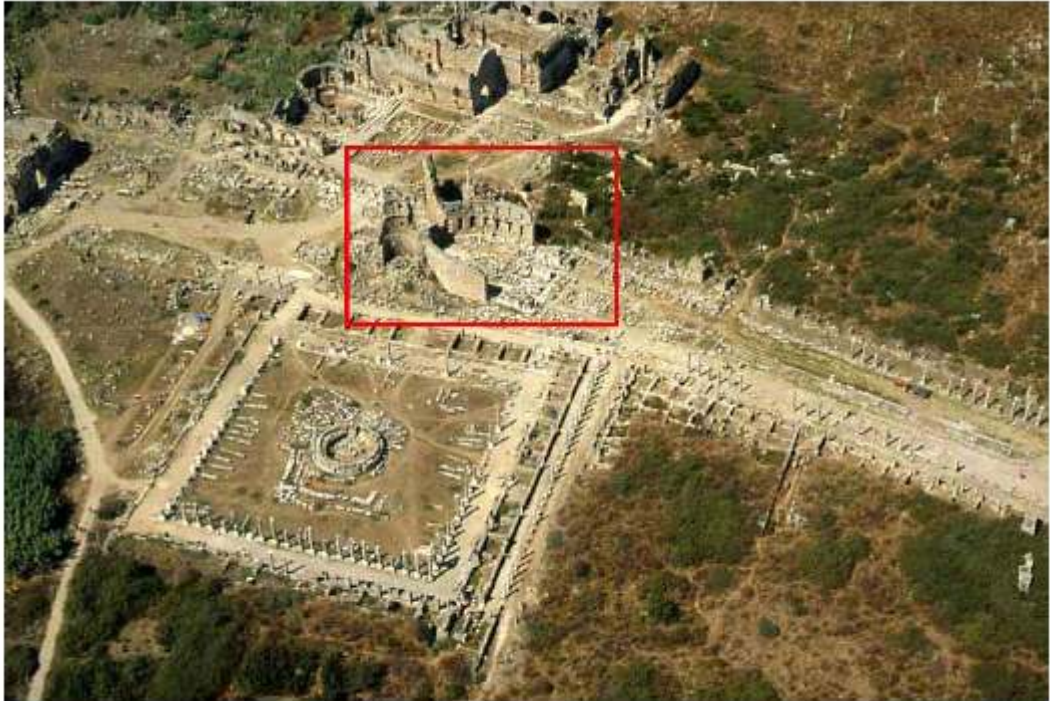
Resim 26: Perge Geç Dönem Kapısı ve Yuvarlak Hellenistik Kuleler

Resim 27: Perge Doğu Tali Kapı

Resim 28: Perge Güney Kapısı

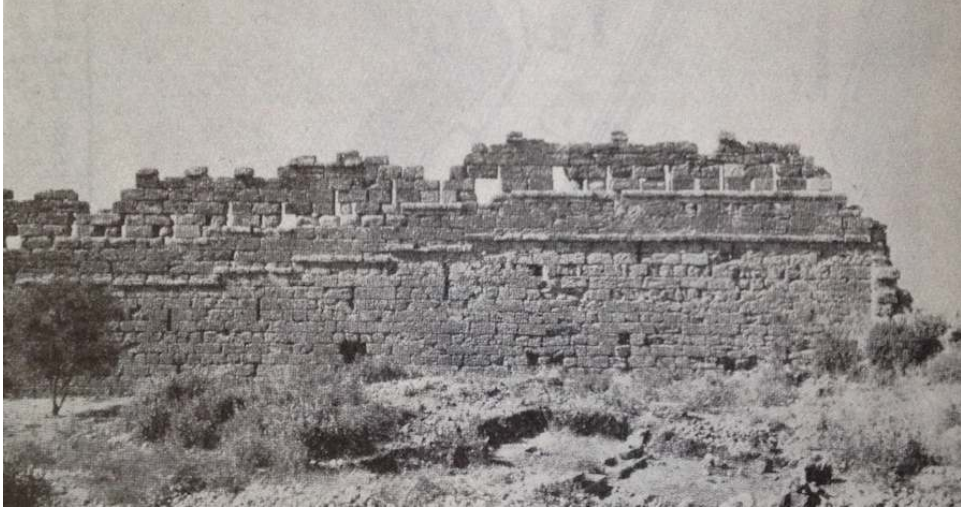
Resim 29: Perge Avlulu Kapı Kompleksi

Resim 30: Perge Geç Dönem Güney Kapısı

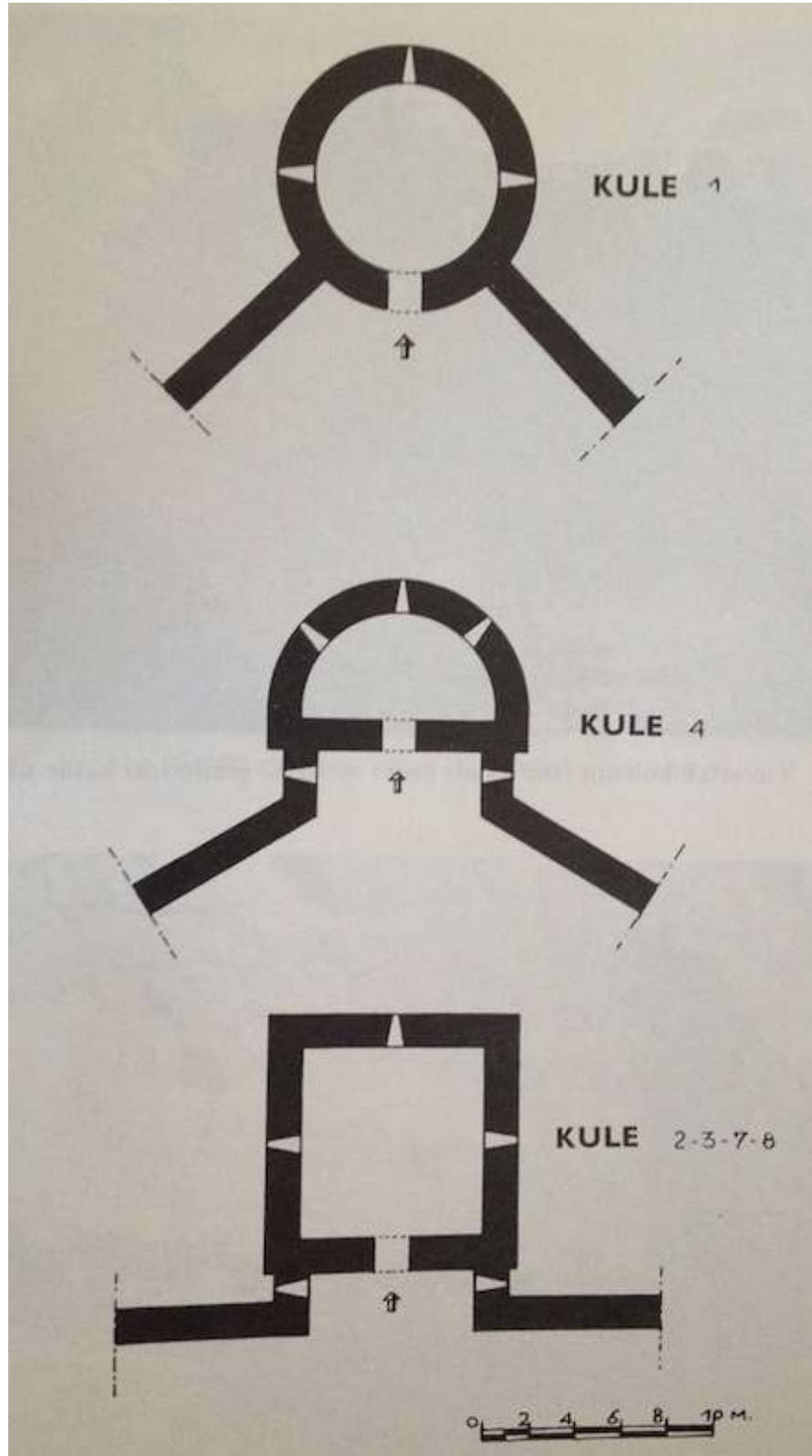
Resim 31: Perge Geç Dönem Güney Kapısı

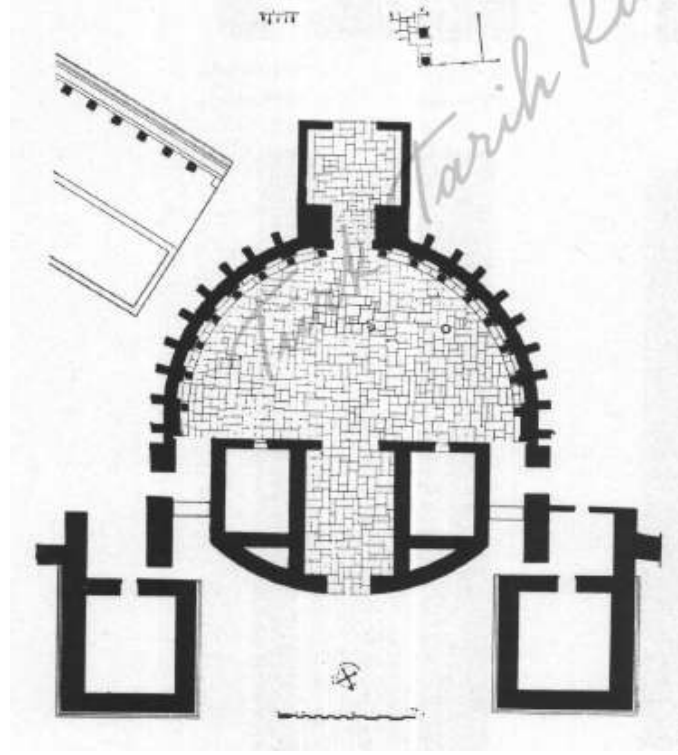
Resim 34: Side Surlarının Dış Görünüşü

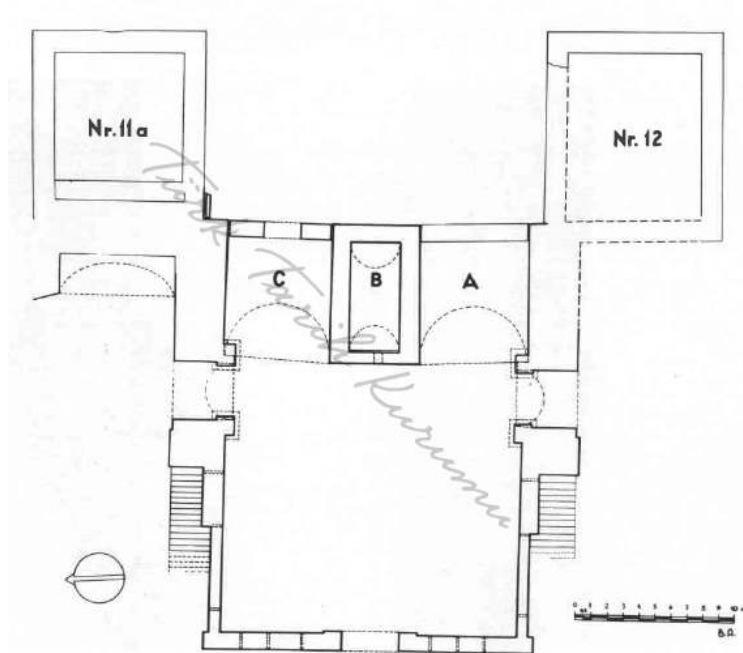
Resim 35: Side Surlarının İç Kısmı

Resim 36: Side Surlarının Kule Planları

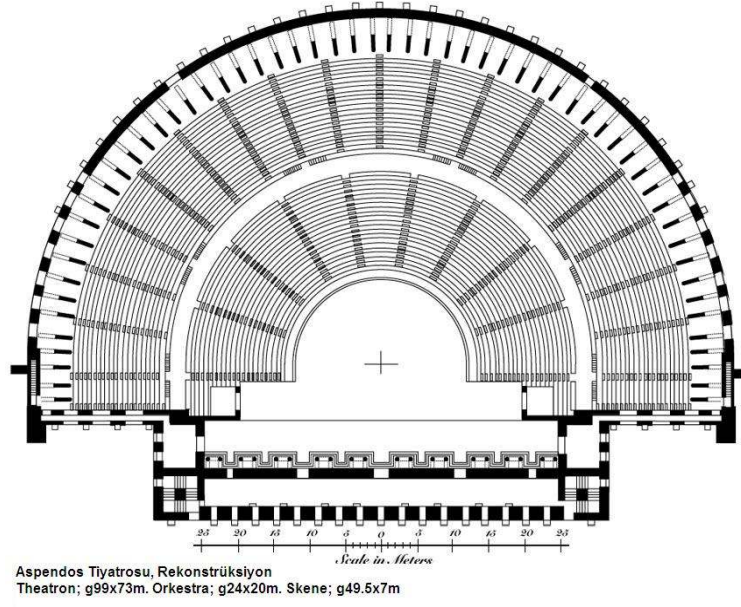
Resim 37: Side, Büyük Şehir Kapısı

Resim 38: Side, Doğu Şehir Kapısı

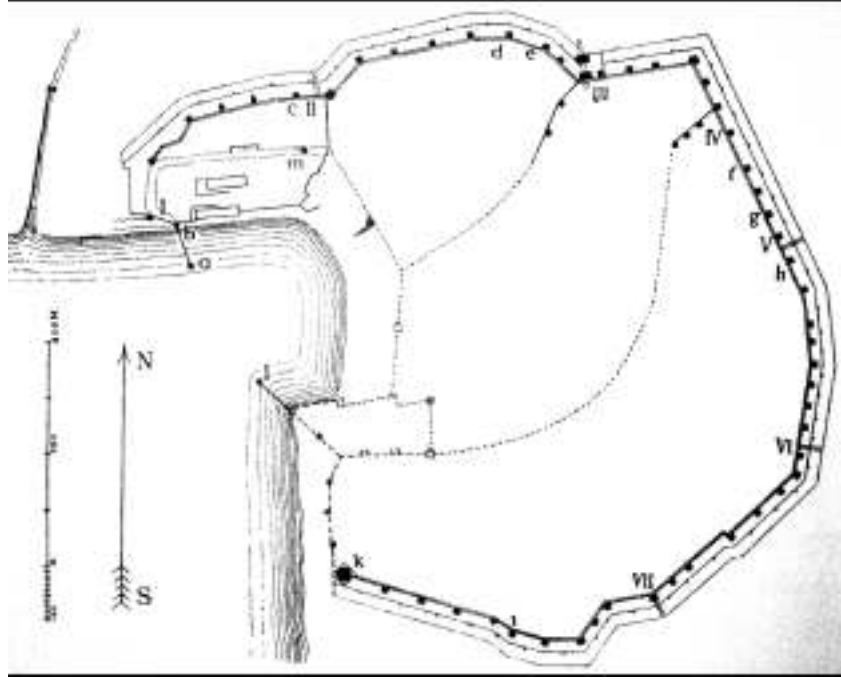
Resim 39: Side, Roma Dönemi Kemerli Kapı

Resim 41: Aspendos Tiyatro Planı

Resim 42: Aspendos Tiyatrosu Genel Görünüş

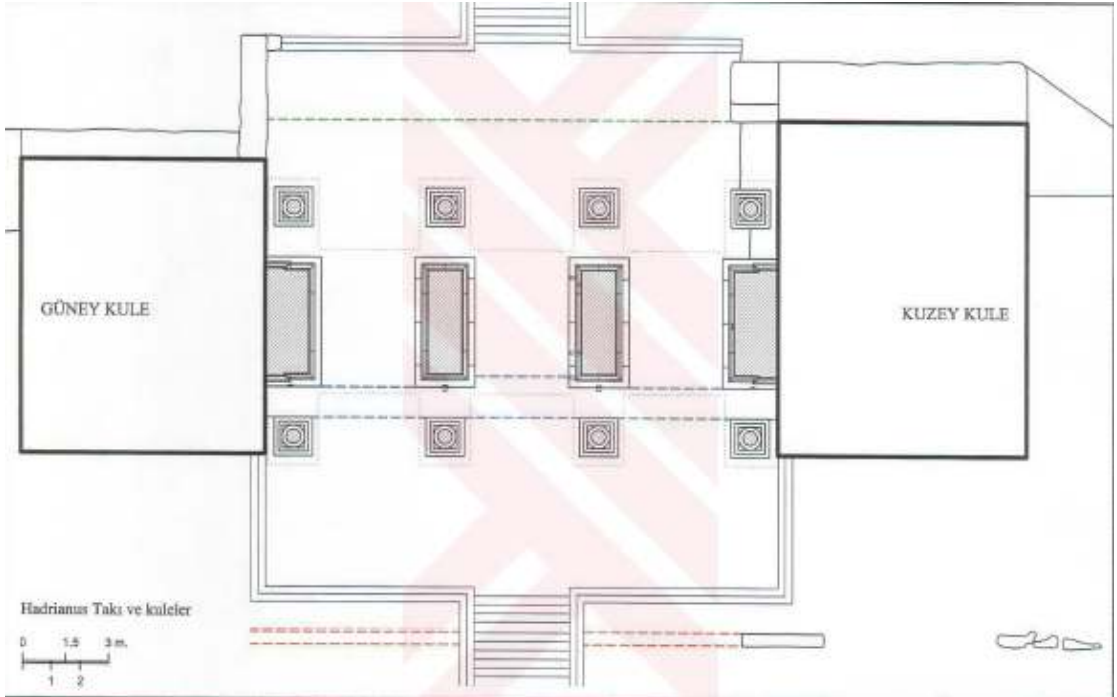
Resim 43: Attaleia Kent Planı

Resim 44: Kaleiçi'nde Surlardan Günümüze Kalanlar

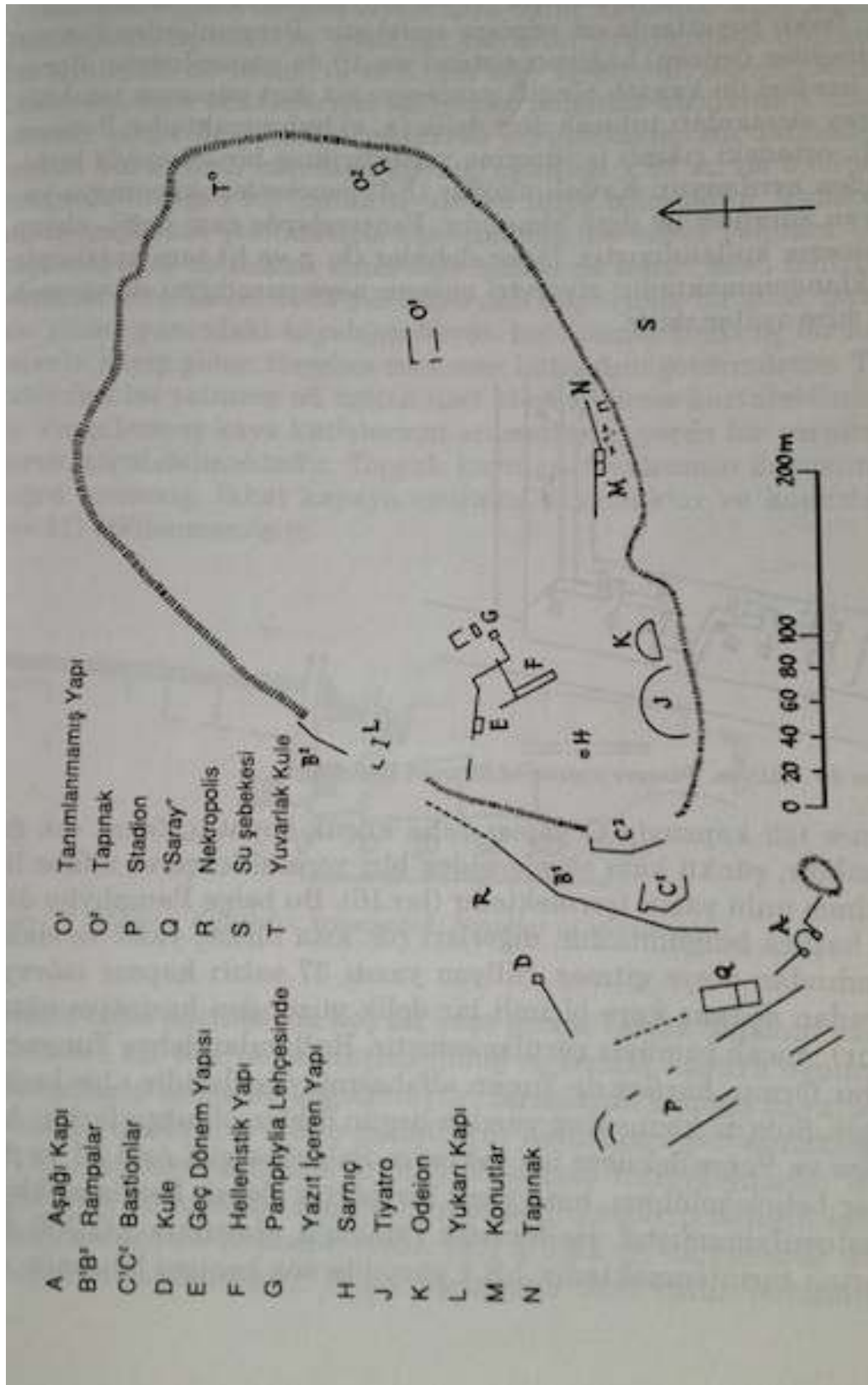
Resim 45: Attaleia Hadrian (Hadrianus) Kapısı

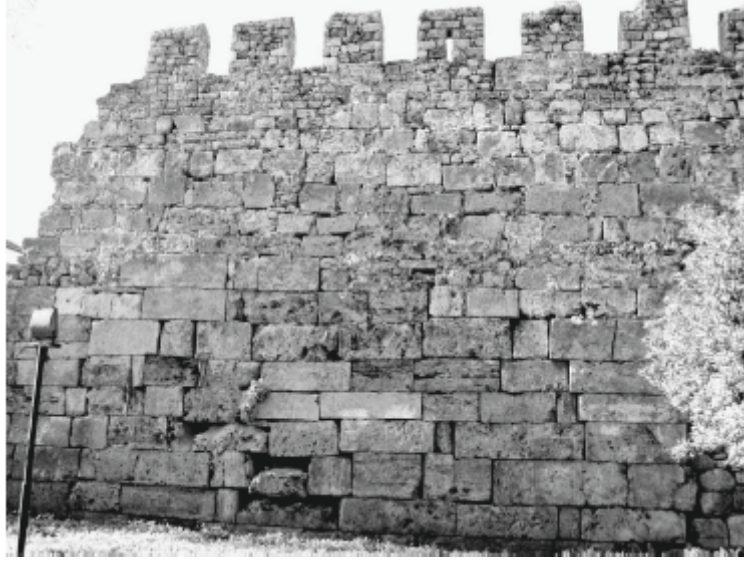
Resim 46: Hadrianus Takı ve Kulelerin Planı

Resim 47: Sillyon Antik Kenti'nin Kuzeyden Genel Görünümü

Resim 48: Silyon Kent Planı

Resim 49: Sillyon Sur Duvarı Örneği

Resim 50: Sillyon Surları

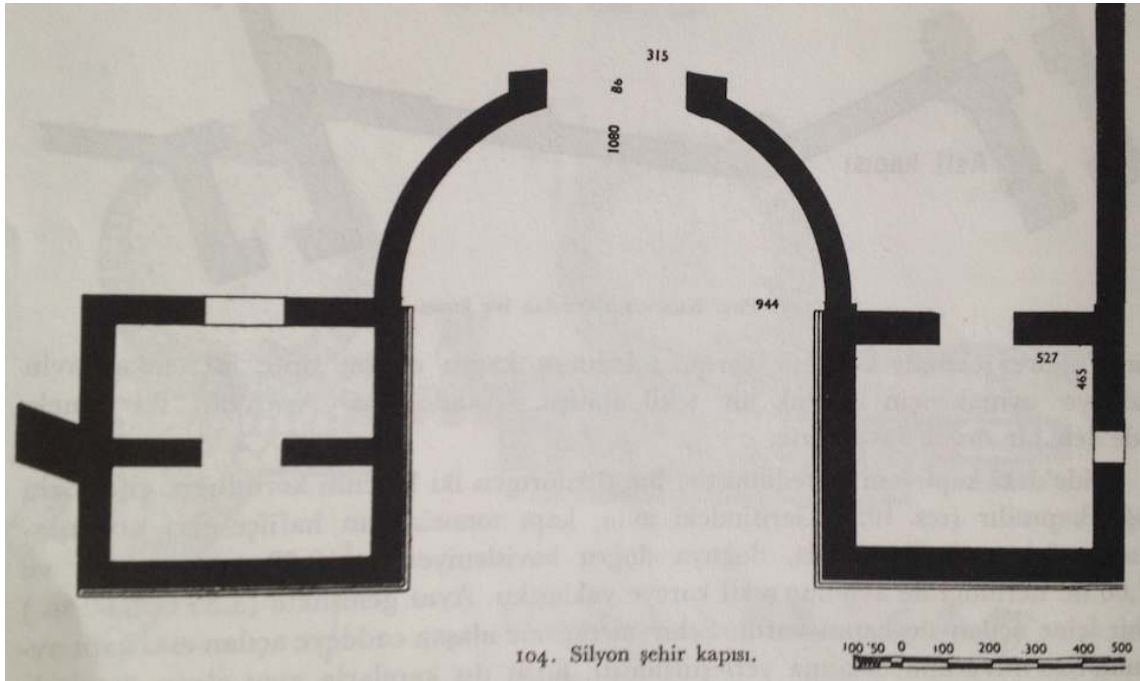
Resim 51: Silyon Surları

Resim 52: Sillyon Sur buluntuları

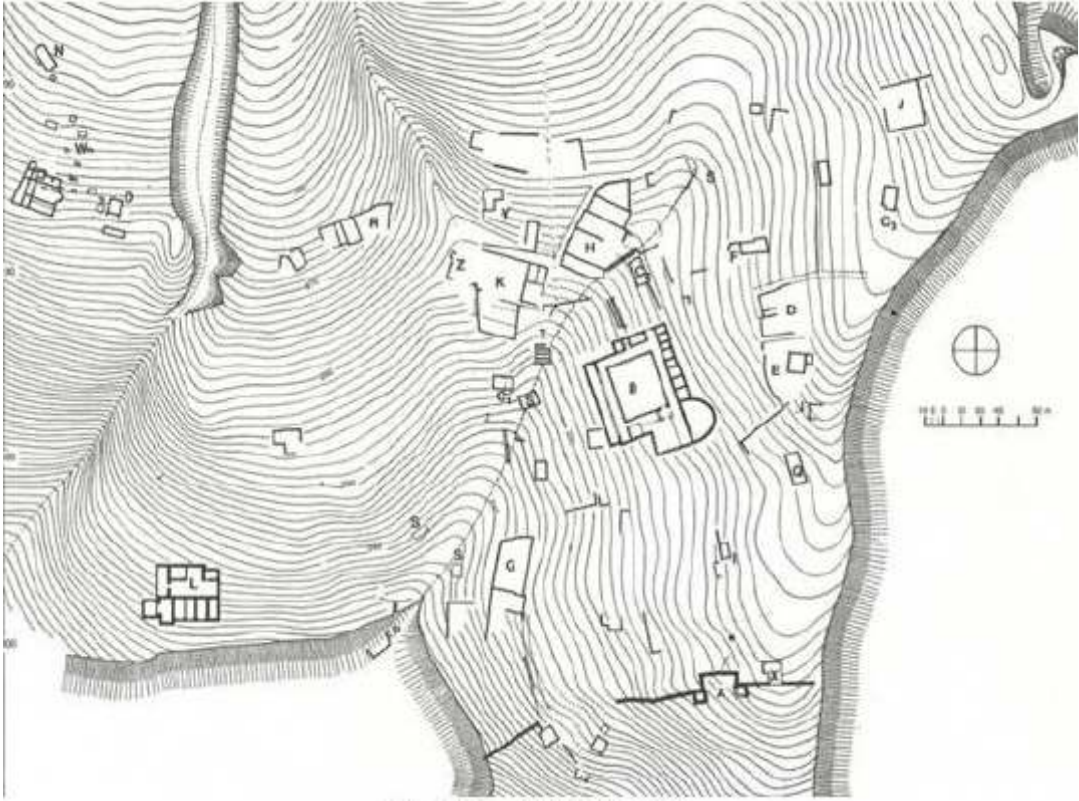
Resim 53: Sillyon Şehir Kapısı

Resim 54: Sillyon İki Kuleli Şehir Kapısı Planı

Resim 55: Sillyon İki Kuleli Şehir Kapısı

Resim 56: Lyrbe Kent Planı

Resim 57: Lyrbe Antik Kenti

Resim 58: Lyrbe Sur Duvarı

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim : Numan Emin

Soyisim : ÜNVER

Doğum Yeri : Çankaya

Doğum Tarihi : 26.10.1989

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres : Malazgirt Mahallesi 1016 Sokak No:3/7 Dikmen Çankaya/
Ankara

E-posta : eminunver89@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü (2011-2015)

Yüksek Lisans : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı (2015-2019)

KATILDIĞI KAZILAR VE ARAŞTIRMALAR

Kibyra Antik Kenti Kazı Çalışmaları (2012 Kazı Dönemi)

Sagalassos Antik Kenti Kazı Çalışmaları (2013 Kazı Dönemi)

Patara Antik Kenti Kazı Çalışmaları (2015 Kazı Dönemi)

Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması (2015 Araştırma Dönemi)

